

**Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS**

GESTICHT ONDER DE BENAMING

**SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE**

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN**

DEEL LXXXVIII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1951

Aflevering 1-2.

BRUGGE

Drukkerij Graphica. Grauwwerkersstraat, 16

1951

Genootschap voor Geschiedenis

“ Société d'Emulation „

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheekrekening : Société d'Emulation, Brugge, nr 107939.

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

J. Noterdaeme, Jacob van Maerlant, klerk van de heren van Roden	5
J. Marechal, Le départ de Bruges des marchands étrangers	26

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

A. Viaene, Flansburg. Een conjectuur uit 1538 van Jacob de Meyere	75
A. Schouteet, De zestiende eeuwse schilder Arnoud de Keystere	81

BOEKBESPREKING

M. Gysseling, Toponymie van Oudenburg (J. De Smet)	85
KRONIEK	89

Handelingen van het

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIETE D'EMULATION

TE BRUGGE

HANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIETE D'EMULATION

TE BRUGGE

ANNÉE 1891

JAAR 1891

1891

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIETE D'EMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL LXXXVIII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1951

BRUGGE

Drukkerij Graphica. Grauwwerkersstraat, 16

1951

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME LXXXVIII DE LA COLLECTION

ANNÉE 1951

BRUGES

Imprimerie Graphica, rue des Pelletiers 16

1951

Handelingen van het
DE NEDERLANDSCH-INDISCH GEBIED
DE NEDERLANDSCH-INDISCH GEBIED
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUXELLES

VERTEGENWOORDIGING VAN DE VERGENWOORDIGING

TE DE BRUXELLES
1839

DE NEDERLANDSCH-INDISCH GEBIED
DE NEDERLANDSCH-INDISCH GEBIED
1839

Jacob van Maerlant, klerk van de heren van Roden te Snellegem.

Men aanvaardt thans algemeen dat Jacob van Maerlant in het « Brux ambocht », dat is in het Brugse Vrije geboren werd en Vlaming was¹. De naam Maerlant echter wordt, sedert H. Van Wijn in 1800 een Maerlant bij den Briel op het eiland Voorne ontdekte, met die plaats in verband gesteld; ook pater J. Van Mierlo, de laatste Maerlant-specialist, die een grondige en uitgebreide studie aan de Vlaamse dichter wijdde, neemt het Brielse Maerlant aan, al moet hij bekennen dat « dan toch daarbij allerlei vragen rijzen, waarop wij waarschijnlijk nooit het antwoord zullen ontdekken »².

In 1861, kwam K. Versnaeyen op het spoor van een Maerlant in de Zuidwestelijke hoek van Zuienkerke en hij zag in dat Westvlaamse Maerlant de bijnaam van de Vlaamse dichter en de aanduiding van zijn geboorteplaats. Hoewel hij de steun van C. A. Serrure gevonden had, genoot hij, met zijn Zuienkerkse Maerlant, geen bijval. Ook W. H. J. Weale vond geen gehoor, toen hij in 1868 een « Weitkinus, dictus custos », te Houtave ontdekte en hem in verband bracht met een familie de Costere, waartoe Jacob « die costere van Merlant » zou behoord hebben. Men hield aan de opvatting vast dat Maerlant de naam van het vissersdorpje op Voorne was, en dat de Vlaamse dichter er het kostersambt had uitgeoefend.

(1) De nieuwste studie over de Vlaamse dichter is: J. VAN MIERLO, *Jacob van Maerlant, zijn leven, zijn werken, zijn betekenis*. Turnhout, 1946 (Koninkl. Vl. Acad. voor Taal- en Letterkunde, reeks III, nr. 25). Voor de bibliographie, zie: A. ARENTS, *Jacob van Maerlant. Proeve van Bibliographie*. Damme, 1943 (Uitg. van het Museum van Maerlant).

(2) J. VAN MIERLO, *a.w.*, blz. 12.

Nochtans is er voor het Maerlant in het Brugse Vrije meer te zeggen dan Versnaeyen en Serrure hebben doen gelden. Er is eerst en vooral een negatief argument : er is inderdaad geen enkel rechtstreeks bewijs in het voordeel van het Brielse Maerlant. Degene die dit Maerlant verdedigen, steunen zich uitsluitend op het feit dat de dichter zich een enkele maal « Jacob die costere van Merlant » noemt, en op de betrekkingen die hij met de Hollandse hofkringen en Zeeuwse ridders blijkt te hebben gehad.

Dit negatieve argument buiten beschouwing gelaten, is het nochtans logisch, vermits de dichter in het Brugse Vrije geboren werd, eerst en vooral te denken aan het Maerlant in het Brugs Ambacht, en het slechts dan te verwerpen wanneer het niet meer zou te verdedigen zijn. Het Maerlant door K. Versnaeyen ontdekt, is veel meer dan datgene voor wat men het gehouden heeft : een stuk land dat moerassig van natuur, onbewoond en onbewoonbaar was. Integendeel, Maerlant is in de XIIIe eeuw de naam van een uitgestrekt gebied, dat bijna gelijkelijk verdeeld over de parochies Zuienkerke, Houtave en Meetkerke, de huidige plaats « Strooie Haan » tot middenpunt had ; wij kunnen het localiseren in het Zuid-Westen van Zuienkerke, het Noorden van Houtave en het Westen van Meetkerke. Bewijzen daarvan zijn, behalve de tekst van 1262 door K. Versnaeyen in 1864 uitgegeven, een onuitgegeven tekst van hetzelfde jaar, waar eveneens gewag gemaakt wordt van « Marlant ... in parochia de Suenkerca » ³, en vooral de vermeldingen bij Karel De Flou ⁴. Wij verwijzen slechts naar « Mare », « Mareleet » alsook « Mareweg », een waterloop en een weg te Houtave en Meetkerke omstreeks 1300, het « Maerzwijn », een waterloop te Houtave in 1339, het « Mare stickelin » te Houtave omstreeks 1300 en zelfs de « Marebrugge » over de « Maerleet » ofschoon slechts uit 1565 dattekenend. In

(3) Oorkonde op het Rijksarch, te Brugge, Bl. nr. 7729.

(4) *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen*, dl. IX en X (Brugge, 1929-1930) op de aangehaalde namen.

de Watering van Meetkerke treft men ten ander nog later een Maerlant aan⁵, en zelfs nu is de naam nog niet uitgestorven, getuige de plaatsnaam « Oostmaerland » te Houtave⁶. Waarschijnlijk moeten de geslachtsnamen van der Maere en de Maere die in 1291⁷ en 1295⁸ in die streek voorkomen, in verband met Maere en Maerland gesteld worden.

Het spreekt van zelf dat zo het dat Westvlaamse Maerlant is, dat in de naam van de Vlaamse dichter voortleeft, het woord « costere » niet een ambt kan aanduiden. Maerlant immers vormde geen parochie, had dus geen kerk en kon geen koster bezitten. Niets echter dwingt ons het woord « costere » als aanduiding van een ambt aan te nemen, en met evenveel recht kan men de opgave « Jacob die costere van Merlant » als Jacob bijgenaamd de Costere, geboren of wonende te Maerlant, verstaan. Tegen de opvatting dat « costere » een ambtsaanduiding is, pleit het feit dat dan noodzakelijk het Maerlant te Voorne bedoeld is, en het eigenlijk verwondering moet wekken, dat de Vlaamse dichter zijn naam zou ontleend hebben aan het ongetwijfeld bescheiden ambt van koster in een nietig en onbeduidend vissersdorpje, waar hij bovendien maar enkele jaren in dienst zou geweest zijn. De opvatting daarentegen dat met « de Costere » een familienaam, of, wat in de dertiende eeuw daarmede gelijkstaat, een erfelijke bijnaam bedoeld is, vindt bevestiging in het feit dat die naam werkelijk in de XIIIe eeuw door een familie te Houtave gebruikt werd. In een zestal oorkonden immers die tussen 3 Januari 1236 en December 1252 afgeleverd werden⁹, wordt akte verleden van de ruiling van

(5) A. VAN SPEYBROUCK, *Environs de Bruges. Saint-André. Glossaire Toponymique*, in *Ann. Emul.*, dl. XXXVIII, bl. 129-130.

(6) K. DE FLOU, *a.w.*, dl. IX (Brugge, 1930), kol. 975.

(7) Brugge, Rijksarch., Bl. nr. 7216.

(8) Brugge, Rijksarch., Découv. nr. 250, *Cartul. Sint-Andries*, fol. 22 v.

(9) Die oorkonden, alle op het Rijksarch. te Brugge bewaard, zijn de volgende: 1) Bl. nr. 7383 (3 Jan. 1236); 2) Bl. nr. 4729 (18 Dec. 1243); 3) Bl. nr. 7400 (1246); 4) Découv. nr. 250, fol. 92 (Aug. 1251); 5) Bl. nr. 7416 (Nov. 1252); 6) Découv. nr. 250, fol. 90 v. (Dec. 1252).

een grond, waarschijnlijk te Houtave gelegen, tegen een tiende te Houtave, die door een zekere Weitkinus aan de abdij van Sint-Andries wordt afgestaan.

In de eerste oorkonde wordt vermeld dat de tiende een leen van de heer van Snellegem was, en uit de volgende oorkonden blijkt dat die heer van Snellegem Gerardus van Roden is ; daar die tiende kerkelijk bezit wordt, moet zij vrij van leenverband worden gemaakt, wat dan ook door de onmiddellijke leenheer gedaan wordt en naderhand door de opperleenheer Gerardus van Roden, van het hof te Melle, bloedverwant van Gerardus van Roden, heer van Snellegem en van Barleghem, bekrachtigd wordt.

De Weitkinus, die als leenman de tiende aan de abdij afstaat, wordt in de eerste oorkonde « Weitkinus, clericus te Houthauwa », geheten ; in de tweede oorkonde daarentegen geeft men hem de naam « Weitkinus de Houthauwa dictus custos », terwijl hij in de vier volgende oorkonden kortweg als « Weitkinus dictus custos » vermeld wordt. Het tussenvoegen van « dictus » bewijst duidelijk dat « custos » wel een bijnaam, en niet een ambtsaanduiding is¹⁰. Het woord « custos » zelf is zonder twijfel de vertaling van de naam « de Costere » : dat blijkt allerduidelijkst uit het feit dat in een oorkonde van 1259 gewag gemaakt wordt van « quinque lineas et decem hastas terre iacentis Nordost a templo de Houthauwe ... haec jacet ante domum Ghis. Custodis »¹¹, terwijl het rentenboek van het Sint-Jansgasthuis te Brugge van omstreeks 1300 onder haar pachters te Houtave « Jhan f. Jhans Costers en Heineman sijn broeder » vermeldt¹².

Het is dus bewezen dat in de dertiende eeuw een familie de Costere te Houtave woonachtig was, en op het einde

(10) H. DE MAN, *De bijstelling met « dictus » en het probleem van de vaste familienaam*, in *Mededelingen uitg. door de Vereniging voor Naamkunde* (Leuven, 1948), bl. 25-32.

(11) Brugge, Bisschoppelijk Arch., *Cartul. A van de S. Salvatorskerk*, fol. 211.

(12) Brugge, Rijksarch., Acq. nr. 1912, *Rentebouc van Ste Jans-hospitale in Brugghe*.

dezer eeuw Noordoost van de kerk van Houtave, dat is te Maerlant woonde.

Een van de leden van die familie, Weitkinus Custos of de Costere, was in 1236 clericus en leenman van de heren van Snellegem, die tot het geslacht van de van Roden behoorde. Tot in 1221 waren de ridders van Roden in bezit van het patronaat van de kerk van Houtave geweest; zij stonden hun patronaatsrechten in gemeld jaar aan de abdij van Sint-Andries af¹³. Waarschijnlijk had Weitkinus Custos, of liever had een van zijn voorouders, een deel van de tienden van de ridders van Roden in leen gekregen, misschien wel in vergoeding voor het bedienen van het kostersambt. Hij zelf was geen koster meer, en het is niet onwaarschijnlijk dat hij in het deel van Maerlant, dat zich te Houtave uitstreckte, woonde; daarop zou het bestaan van een « Costerslant »¹⁴ en een « Costerbrouc »¹⁵ te Maerlant duiden, evenals ten andere het domus Ghis. Custodis dat eveneens te Maerlant lag.

Het feit dat met het latijnse woord « custos », de naam « De Costere » in de dertiende eeuw vertaald werd, is vooral van betekenis voor de volgende vermelding in het Obituarium van Snellegem op 2 April: « Obiit dominus Geerardus Myles et Margareta uxor ejus, qui contulit presbytero 2 s. par., custodi 12 d. par., supra mansionem Jacobi custodis infra atrium »¹⁶.

(13) Brugge, Rijksarch., Bl. nr. 7378.

(14) Brugge, Rijksarch., Bl. nr. 7434, alsook Brugge, Arch. van de G.C.O.O., oork. nr. 56 en Cartul. B, 1476 nr. 5, fol. 61. — Op 6 November 1266 ruilt de leprozerie van de H. Magdalena te Brugge gronden die haar toebehoorden tegen andere gronden die eigendom waren der abdij van Sint-Andries. Deze laatste gronden lagen te Houtave, te Maerlant, want zij worden beschreven als volgt: « Costerslant, Bertholfslant, Watermeet... die strecken na den weghe die gaet te Wendunen waert ».

(15) Brugge, Bisschoppelijk Arch., *Cartul. A van de St. Salvatorskerk*, fol. 211: « Houtave et ultra quamdam peciam terre nominatam Costerbroec ». Deze weide lag noord van de kerk, te Maerlant, bij de woning van Ghis, de Coster (1259).

(16) « Obituarium der kercke van Snellegem, anno 1532 (aldaar berustend). (Medegedeeld door den H. K. Boutens, burgemeester van Jabbeke) ». Zo schreef K. DE FLOU in zijn laatste boekdeel van *Toponymie*. Thans is dit obituarium zoek geraakt. Gelukkiglijk bezit de kerkfabriek van Snellegem nog een afschrift van dit obituarium uit de eerste helft van de 17e eeuw.

Die vermelding gaat zekerlijk tot in de dertiende eeuw terug. De ridder Gerardus en zijn echtgenote Margareta zijn ongetwijfeld Gerardus II van Roden en Margareta van de Woestijne, die op het ridderhof naast de kerk van Snellegem woonden ; van die Gerardus is geweten dat hij in 1246 overleed. Het «*super mansionem Jacobi custodis*» moet begrepen worden als «*op het huis van Jacob gezeid de Costere*», en niet als «*op het huis van Jacob die koster is*» ; want afgezien van het feit dat het verwonderlijk zou zijn dat de koster een rente op het huis dat hij bewoont zou ontvangen, en die hij dus zelf zou moeten uitkeren, zodat hij ten slotte zich zelf zou moeten betalen, ligt het voor de hand dat men in dat geval zou gezegd hebben «*supra mansionem custodis*» of nog uitdrukkelijker «*supra mansionem eiusdem custodis*». De vermelding «*Jacobi custodis*» laat in het zinsverband geen andere uitleg toe dan : Jacob de Costere.

Is die uitleg de juiste, dan kan die *Jacobus Custos* bijna geen andere zijn dan Jacob de Costere van Maerlant. Hij leefde daar niet op een hofstede of een boerenhof, maar in een huis zonder bijgaande erf ; niet alleen is dat de betekenis van «*mansio*», maar bovendien blijkt het uit het feit dat die «*mansio*» in het «*atrium*», of het kerkplein of de plaats voor of naast de kerk gelegen was. Wanneer men bedenkt dat die «*mansio*» eigendom was van de ridders van Snellegem en gelegen naast de poort van het ridderhof, dat zich tot vlak bij de kerk uitstreckte, is de meest natuurlijke uitleg dat die *Jacobus de Costere* een familiaris van de ridders van Roden was, die daar dicht bij het herenhof gevestigd was omdat hij in dienst was van de ridders van Roden. Dat maakt het waarschijnlijk dat hij niet daar ter plaats geboren was, maar uit de streek kwam van waar alle leden van de familie «*Custos*» afkomstig waren, uit de streek waar Ghis. *Custos* en *Weitkinus Custos* thuis hoorden, uit Maerlant.

De vereenzelviging van Jacob van Maerlant met Jacobus Custos is van aard om meer dan één moeilijkheid uit te leggen.

In het vijfde boek van zijn « Alexander » schrijft onze dichter : ware de hertog,

Sulc een ridder wael becant,
Die roveren te Rippelmonde
Soude dunken grote sonde
Tol te nemene met geweld
Den genen die varen up die Scelt.

Die verzen hebben, zoals men weet, betrekking op de wrijvingen tussen Holland en Vlaanderen nopens de tolheffing op de Schelde. De Vlamingen namen geen genoegen met de tollén die de Hollandse graven hieven op de Schelde en namen hun weerwraak te Rupelmonde, waar ze de goederen in beslag en de scheepslieden gevangen namen : niet zelden werden deze gekwetst of gedood. In September 1256 werd er te Péronne een vrede beraamd tussen Vlaanderen en Holland en een wapenstilstand aangenomen tot 13 Oktober. Op deze datum werd er een verdrag vastgesteld, waarbij uitdrukkelijk bepaald werd dat « wanneer een Hollander of Zeeuw in Vlaanderen mocht worden beroofd, de landsheer van de rover moest zorgen dat de schade vergoed werd »¹⁷. Van beide zijden beloofde men de uitspraak van de hertog van Brabant te eerbiedigen, die als scheidsrechter werd aangesteld. De Vlamingen hielden geen rekening met de boven gemelde overeenkomst : de goederen werden voort aangehaald en geroofd, zodat de doorvaart op de Schelde verhinderd werd en de hertog van Brabant verantwoordelijk gesteld voor het niet volgen van het verdrag.

Jacob nu doet in zijn « Alexander » een aanval op de hertog aan wie hij verwijt niet krachtdadig genoeg op te treden, en scheldt daarbij ook de Vlamingen uit voor

(17) W. JONCKBLOET, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, I (Groningen, 1873), blz. 171.

roveren. Hij schreef zijn werk na het verdrag van 13 Oktober 1256 (tussen 1257 en 1261) en moet de bepalingen van dit verdrag gekend hebben, want het is geen toeval dat hij juist hetzelfde woord roveren gebruikt dat in het verdrag gebezigd werd. Gerardus van Roden kende dit verdrag en al de bepalingen ervan : hij had immers het verdrag van Péronne ondertekend.

Zo men aanneemt dat Jacob klerk was van de ridders van Roden, dan is de eigenaardige houding van onze dichter tegenover zijn landgenoten goed uit te leggen. De ridders van Roden immers hadden er alle belang bij dat de doorvaart op de Schelde ongehinderd zou geschieden, want ze waren in het bezit van de Scheldetol te Roden en aan de Brabantbrug te Gent¹⁸. Het eigenaardige partijkiezen van onze dichter, dat tot nu toe onbegrijpelijk bleef, vindt zijn uitleg in het feit dat de dichter in werkelijkheid het standpunt van zijn heren, de ridders van Roden, verdedigt, te meer omdat het niet uitgesloten is, dat dit werk door de ridders van Roden zelf — langs Heila van Roden om — besteld werd.

De enigmatieke Gheile, aan wie Jacob van Maerlant de « Alexander » opdraagt, krijgt ten andere, langs de ridders van Roden om, een onverwachte belichting. In het geslacht van Roden komt immers een Heila voor. Zij wordt in een oorkonde van November 1220 vermeld als « nobilis matrona domina Heila de Rod », verwante van Radulphus en vooral van Gerardus II van Roden, diezelfde Gerardus, die eigenaar van het « mansio Jacobi Custodis » te Snellegem was¹⁹.

Die Gheila van Roden was, evenals het hele geslacht der ridders van Roden, uit het land van Aalst afkomstig en er metterwoon gevestigd. Tussen haar en de ridders van

(18) Voor de Brabantbrug, zie : E. DE MARNEFFE, *Cartul. de l'abbaye d'Affligem* (Leuven, 1894-1896), bl. 373 ; A. MIRAEUS, *Opera diplomatica*, I (Leuven-Brussel, 1723), bl. 575 ; J.J. DE SMET, *Cartul. de l'abbaye de Cambron* (Brussel, 1869), bl. 942. Voor Roden, zie : Ch. PIOT, *Cartul. de l'abbaye d'Eename* (Brugge, 1881), bl. 87.

(19) A. VAN LOKEREN, *Chartres et Documents de l'abbaye de S. Pierre à Gand*, I (Gent, 1868), bl. 244.

Roden te Snellegem waren de familiebetrekkingen zeer innig. Het is in die omstandigheden niet uitgesloten dat de « nobilis domina Heila » de schone is « die hem peisen doet » en hem de « Alexander » bestelde of « te dietsce dede anvaen », want de dichter zegt het uitdrukkelijk dat zij « es edel ende bequame ».

Het vermoeden dat de edele Heila van Roden aan onze dichter de bestelling deed van de « Alexander », zou wondervol uitleggen waarom Jacob in dat werk, bij zijn lof der vaderlandsliefde, de ereplaats aan Brabant toekent om te eindigen met het Brugs Ambacht²⁰. Waarom stelt hij Brabant bovenaan? Een uitleg heeft men tot nu toe daarop nog niet gevonden. Indien hij echter zijn werk schreef in opdracht der edele Heila, is dit zeer goed uit te leggen: hij deed het om de edele ter wille te zijn, want de ridders van Roden gingen door voor Brabantse ridders. Dit zou ons ook uitleggen hoe onze dichter gaarne over Brabant schrijft en de Brabantse toestanden kende. Een Zuid-Brabander, zoals men wel eens gedacht heeft, was onze dichter niet, maar op het ridderhof te Snellegem woonden ridders van Brabantse afkomst, en daar kan de uitleg te vinden zijn van de vertrouwdheid van Jacob met Brabantse feiten.

In zijn avonturen-roman *Torec* laat onze dichter een betoverd ridder optreden die de naam draagt van Claes van den Briele. De ridders uit « *Torec* » dragen gewoonlijk een Franse naam: één hunner echter maakt uitzondering. Van waar die naam? Is de overeenkomst met den Briel louter toevallig of gewild? Het doet natuurlijk tamelijk vreemd aan, voor allen die *Torec* als Jacobs vroegste jeugdwerk aanzien en het hem in Vlaanderen laten schrijven, hier te midden van Franse ridders de naam « van den Briele » te ontmoeten.

De uitleg kan heel eenvoudig zijn. In de onmiddellijke omgeving van de plaats waar het geslacht « de Coster »

(20) J. VAN MIERLO, *a.w.*, bl. 32.

woonde en rond dezelfde tijd waarop Jacob zijn « Torec » schreef, was er eveneens een geslacht « van den Briele » gehuisvest. Niet enkel is er, rond ongeveer 1300, een « Brielenland » te Houtave bekend²¹, maar zelfs in de eerste helft der dertiende eeuw treedt er een Van den Briele aldaar tot tweemaal toe op als getuige van Gerardus II van Roden, heer van Snellegem, een eerste maal in April 1228²² en een tweede maal in September van hetzelfde jaar²³. Weitkin de Coster en Weitin van den Briele waren beide leenmannen der ridders van Snellegem en woonachtig te Houtave.

Jacob zal om een of ander ons onbekende reden met zijn gebuur Claes van den Briele de spot hebben willen drijven, hem belachelijk maken en daarom doen optreden als een betoverd ridder. De vermelding van « Claes van den Briele » zou nog wel, in plaats van een hindernis, een bevestiging te meer kunnen worden dat « Torec » wel een authentiek werk van onze dichter is.

Ook de betrekkingen van Jacob van Maerlant met de graaf van Holland, de Hollandse hofkringen en de Zeeuwse ridders kunnen, langs de ridders van Roden om, worden uitgelegd.

De heren van Roden bekleedden, van af het einde van de twaalfde en vooral in de dertiende eeuw, een plaats van betekenis in het graafschap Vlaanderen. Zij telden er onder de meest standvastige aanhangers van de Engelse partij. Reeds Gerardus I, die met uitgestrekte goederen in het graafschap Lincoln en later in het graafschap Nottingham werd beleend, trad in 1199 als getuige op van het verbond dat tussen de koning van Engeland en de graaf van Vlaanderen werd gesloten²⁴. Op 28 Januari 1213

(21) Brugge, Rijksarch., Acq. nr. 1912, *Rentebouc van Ste Jans-hospitale in Brugghe* onder Houtave.

(22) Brugge, Bisschoppelijk Arch., *Cart. A. van St. Salvatorskerk*, fol. 187.

(23) Brugge, St. Janshospitaal, oork. nr. 50 (26-2).

(24) Ch. DUVIVIER, *Actes et documents anciens* (Brussel, 1903), bl. 265.

werd hij door de koning naar keizer Otto gezonden met 8500 marken, om deze aan de keizer te overhandigen²⁵. In hetzelfde jaar is hij getuige te Londen van een verbond gesloten tussen Willem, graaf van Holland, en de koning van Engeland en krijgt zijn zoon, Gerardus II, een beursleen van 20 pd.²⁶. Op 5 Oktober 1213 wordt hij uit Engeland gezonden naar Vlaanderen met 1250 pd.²⁷. In 1215 krijgt hij van de koning een nieuwe opdracht, ditmaal voor de keizerin, aan wie hij 700 marken moet overbrengen, en wordt zijn zoon Gerardus II door de koning gekleed en uitgerust²⁸. Deze doet, evenals zijn broeder Radulfus, legerdienst in Engeland. Die laatste, de oudste zoon van Gerardus I, is in de geschiedenis beter gekend, omdat hij in 1228 een belangrijke ruiltransactie van gronden in het land van Roden gelegen deed met de gravin Johanna van Constantinopel. Eindelijk nog, in Februari 1216 krijgt Gerardus van Roden van de koning van Engeland het domein dat Gilbert van Gent in leen had verkregen en dat verbeurd was verklaard geworden, en in Maart 1216 al de roerende goederen die zich in dat domein bevonden²⁹.

In 1248 treedt Gerardus van Roden, zoon van Radulfus, als borg op voor Floris van Holland tegenover de gravin van Vlaanderen³⁰, evenals hij in 1250 in het verdrag van de graaf van Holland en de gravin van Vlaanderen tussenkomt³¹ en in 1256 zich verbindt het Hollands-Vlaams verdrag van Péronne na te leven³².

(25) Th. RYMER, *Foedera, conventiones....*, dl. I (Londen 1727), bl. 164.

(26) Th. RYMER, *a.w.*, bl. 169 en A. WAUTERS, *Table Chronologique*, dl. III (Brussel, 1871), bl. 387.

(27) A. WAUTERS, *a.w.*, bl. 387.

(28) V. FRIS, in *Biographie nationale*, dl. XVI, bl. 385, en G. DEPT, *Les influences anglaise et française au début du 13e siècle* (Gent, 1928).

(29) HARDY, *Rotuli litterarum*, dl. I (Londen, 1835), bl. 108 en 126-128bis; *ibidem*, bl. 249 en 254.

(30) J. Th. DE RAADT, *Sceaux et Armoiries* (Brussel, 1900) bij: Rode.

(31) Quatrième Cartulaire du Hainaut, bl. 322.

(32) J. Th. DE RAADT, *a.w.*, bij: Wavrin.

Men ziet het duidelijk, zo de ridders van Roden van oudsher in betrekking met het Hollandse hof stonden, was dat met Gerardus van Roden zo zeer het geval, dat hij zich zelf borg stelde voor de vreemde landsheer tegenover zijn eigen gravin. Het is diezelfde Gerardus die in 1251 de afstand van de tiende te Houtave door Weitkinus de Coster aan de abdij van Sint-Andries bekrachtigt, nadat Gerardus II van Roden, heer van Snellegem, vooraf in die afstand toegestemd had ; het is meer dan een vermoeden dat Jacob van Maerlant, zo hij de Jacobus Custos van 1246 is, als klerk in dienst van de ridders van Roden, heren van Snellegem, meer dan een gelegenheid heeft gehad om persoonlijk in betrekking te komen met de graaf van Holland, de Hollandse hofkringen en de Zeeuwse ridders. In zijn hoedanigheid van klerk zal hij immers ongetwijfeld zijn heer op zijn belangrijkste reizen, vooral op zijn officiële reizen, hebben vergezeld.

Het feit dat Jacob van Maerlant clericus van de heren van Snellegem geweest is, vindt een verdere bevestiging in de latere levensloop van de Vlaamse dichter. In de tweede helft der dertiende eeuw, op een niet nader te bepalen tijdstip, doch zeker na 1257 en vermoedelijk niet veel later, verdwijnt het geslacht der ridders van Roden uit Snellegem. Een ander ridder kwam in de tweede helft der dertiende eeuw het ridderhof te Snellegem bewonen³³. Voor Jacob van Maerlant kwam daardoor een einde aan zijn klerkambt op het herenhof, en was hij zonder vaste bediening. Hij trok zich vermoedelijk op het voorvaderlijk erf te Maerlant onder Houtave terug, en leefde er enkele jaren tot hij omstreeks 1265 een winstgevend beroep zou kiezen. De ervaring die hij als klerk van de heren van Roden had opgedaan, was in feite het enige

(33) De laatste ons bekende oorkonde van Gerardus III van Roden, heer van Snellegem (ook Gerardus van Barlegem genoemd), is van Sept. 1257. Zie: F. D'HOOP, *Recueil des chartes du prieuré de S. Bertin à Poperinghe* (Brugge, 1870), nr. 99, bl. 108. Voor de ridder die zich na hem te Snellegem kwam vestigen, zie de verwijzingen in K. DE FLOU, *Toponymie*, sub verbo: Snellegem.

dat hem in de verdere strijd om het leven ter beschikking stond. De onderstelling is misschien niet ongewettigd dat hij die ervaring te gelde heeft trachten te maken door zich als zaakkundige klerk te vestigen, en het spreekt eigenlijk van zelf dat hij met zijn talenkennis daartoe een handelsstad zou uitkiezen. Zijn keus is op Damme, de bloeiende havenstad, gevallen. Daar immers viel onder de talrijke kooplieden een rijke cliënteel voor hem te verwachten. Zo althans zou kunnen uitgelegd worden hoe de klerk van Snellegem naar Damme is gekomen, want dat hij te Damme gevestigd geweest is, staat onbetwistbaar vast.

Na al hetgeen voorafgaat is er geen dwingende reden om aan te nemen dat Jacob van Maerlant ooit te Voorne is geweest; het is mogelijk dat hij Damme nooit heeft verlaten en dus nooit in Holland heeft verbleven. Uit de bekende verzen van «Dander Martijn» kan er eigenlijk niets bewezen worden: immers uit de woorden die de dichter in de mond van Martijn legt:

Jacop, du woens in den Dam
 Ende ic t'Utrecht, dies ben ic gram
 Dat wi dus sijn versceden. (vs. 14-16),

volgt wel dat Jacob en Martijn elkaar hebben ontmoet, maar niet dat het Jacob is die Martijn te Utrecht heeft opgezocht. In werkelijkheid belet niets te aanvaarden dat het integendeel Martijn is, die Jacob te Damme heeft ontmoet.

★

Zo we in het licht van de hier verstrekte gegevens mochten wagen de levensloop van de grote dichter te schetsen, dan zouden we ons die als volgt voorstellen:

Jacob van Maerlant werd te Houtave, en meer bepaald op de wijk Maerlant aldaar, in het eerste kwart van de XIIIe eeuw, omstreeks 1220-25, vermoedelijk in een welstellend landbouwersgezin geboren. Dank zij de betrekkingen van zijn familie met de «geleerde» wereld — Weitkinus Custos was immers clericus — werd hij op school

geplaatst, en wellicht op de kapittelschool van Sint-Donatiaan te Brugge. Het is immers opvallend hoe de dichter in zijn « Spiegel Historiael » vertrouwd is met de geschiedenis van die kapittelkerk. Hij weet immers dat die kerk «naer den Aecxen gewerke ghemaect was, onser Vrouwen teeren»³⁴, bijzonderheden die op het ogenblik dat ze werden neergeschreven, reeds meer dan een eeuw tot het verleden behoorden, daar de titel Beata Maria in het begin van de XIIe eeuw door die van S. Donatiaan geheel verdrongen werd, en de Akense bouw in de eerste helft van de XIIe eeuw plaats heeft moeten maken voor de romaanse kerk. Blijkbaar heeft onze dichter die bijzonderheden op de kapittelschool zelf geleerd. Na zijn schoolopleiding kwam hij vermoedelijk als klerk in dienst van Gerardus van Roden en bracht hij zijn jeugd jaren in de omgeving van het hof te Snellegem door. Hij had er niet alleen de rol van zaakkundige klerk, maar bovendien deze van dichtende menestreele te vervullen; het is wellicht in herinnering aan die jaren dat hij later dicht:

Nu betaemt wel elcken heere,
Die bewaren wille sine eere,
Dat hi scrivers met hem houde
Vroede lieden, jonghe ende oude,
Die scone ende wel connen dichten.³⁵

Zijn bediening op het ridderhof te Snellegem bezorgt hem de gelegenheid om zijn kennis te verruimen; zo hij af en toe, met zijn heer op dienstreis gaat, beschikt hij ongetwijfeld over vele vrije uren. Hij zet zich aan het dichten, of liever aan het bewerken in het Vlaams, van werken uit het Frans en het Latijn.

Met welk werk heeft Jacob van Maerlant zijn dichtersleven begonnen? Welke is de chronologische orde van zijn eerste werken? Men is het hierover niet eens. De

(34) *Jacob van Maerlant's Spiegel historiael*, uitg. Leiden, 1859, III, bl. 221.

(35) *Heimelijkheid der Heimelicheden*, v. 2087-91.

moelijkheid spruit hieruit voort dat Jacob in zijn werken de schijn heeft zich zelf tegen te spreken. In zijn « Ystorie van Troyen » immers schrijft hij :

v. 57 Hier voren dichte hi Merlijn
 Ende Alexander uten Latijn
 Toerecke ende dien Sompniarijs
 Ende den cortten Lapidarijs.

In zijn « Merlijn » echter dicht hij :

Nu biddic u, dat is waer,
 Jacob de coster van Merlant,
 Dien ghi tevoren hebt bekant
 In des conincs Alexanders geesten.

In zijn « Ystorie van Troyen » noemt hij dus zijn « Merlijn » vóór zijn « Alexander », en in zijn « Merlijn » zegt hij uitdrukkelijk dat hij zijn « Alexander » heeft geschreven vóór zijn « Merlijn ». Deze schijnbare tegenspraak heeft men op verschillende wijze zoeken op te lossen : sommige hielden de verzen uit de « Ystorie van Troyen » als de inlassing van een kopiist, anderen integendeel deze uit de « Merlijn » ; zo cijferden beide de schijnbare tegenspraak weg. De oplossing is nochtans heel eenvoudig. Tot nu toe heeft men altijd de opsomming in de « Alexander » zo opgevat, alsof Jacob er zou mede hebben aangeduid dat zijn eerste werk de « Merlijn » en zijn laatste de « Lapidarijs » zou geweest zijn. Niets verplicht echter deze volgorde te aanvaarden, integendeel, men moet ze omkeren, zoals de woorden « hier voren » het aanduiden. Onmiddellijk vóór zijn « Ystorie van Troyen », dichtte hij dus de « Merlijn », en vóór zijn « Merlijn », zijn « Alexander » en zo achteruitgaande, zodat de « Lapidarijs » zijn eerste werk is geweest. De dichter klimt op, en noemt zijn eerste werk het laatst ; er is dus geen tegenspraak bij onze dichter, en er moeten dan ook geen verzen geschrapt worden : hij heeft, zegt hij in zijn « Ystorie van Troyen », zijn « Alexander » gedicht vóór zijn « Merlijn »,

zoals hij ook in zijn « Merlijn » getuigt. Zo hebben wij een vaste chronologische orde in Jacobs werken ; en de zo vinnig betwiste vraag nopens de prioriteit van de « Alexander » op de « Ystorie van Troyen » of vice-versa, is daarmede opgelost.

Zijn eerste werk was dus de « Lapidarijs », een klein werk, de « cortte Lapidarijs », gevolgd door de « Sompnarijs ». Beide werken zijn verloren gegaan. Zijn volgende werk was « Toerecke ». Dit werk is bewaard gebleven. Het is zoals men weet de bewerking uit het Frans van een avonturenroman uit de Britse sagenstof. Men heeft tot nu toe altijd getwijfeld of dit een werk van onze dichter was : het staat onder alles wat hij gedicht heeft, het is zijn zwakste werk. « Maar nog eens, besluit J. Van Mierlo, ik wil daarom de echtheid nog niet loochenen, op één voorwaarde, dat de Torec zijn eerste werk is geweest »³⁶. Wanneer men nu de chronologische orde aanneemt die wij voorstellen, dan getuigt Jacob zelf dat dit zijn eerste werk was. Het werk van een beginneling dus, het eerste werk in dit genre, en Britse sagenstof. Hij zal dus dit werk nevens het ridderhof, in zijn mansio te Snellegem hebben geschreven, voor de ridders van Roden. Voor deze ridders, die hardnekkige engelsgezinden waren, engelse lenen bezaten en lange jaren in de engelse ridderskringen hadden vertoefd, was de keus van een Britse sagenstof als het ware geboden.

Op Toerecke volgt de Alexander, waarvan het jaar van ontstaan nu schijnt beslecht te zijn ten voordele van 1257-61³⁷. In 1256 werden de geschillen tussen Vlaanderen en Holland nopens de doorvaart op de Schelde geregeld. Het is in de Alexander dat Jacob, in het belang der ridders van Roden, optreedt voor de vrije doorvaart op de Schelde. Er werd een half jaer over dien bouc ghedicht (X.1531) en het werk is, zoals men weet, opgedragen aan of liever besteld door Heila van Roden. De jaren 1257-61

(36) J. VAN MIERLO, *a.w.*, bl. 32.

(37) J. VAN MIERLO, *a.w.*, bl. 16.

zullen de laatste jaren geweest zijn van Maerlant's klerkschap : misschien heeft Heila die opdracht aanvaard om hem het einde van zijn klerkschap in dienst van haar familie te verzoeten. Tot op dat ogenblik « tekent hij nog niet Jacob van Maerlant »³⁸. Het spreekt eigenlijk van zelf dat tegenover Heila en de lezerskring rond de heren van Roden de dichter zich duidelijk genoeg met zijn voor-naam Jacob kon vergenoegen.

Na zijn Alexander schreef hij zijn Merlijn. « Wanneer Van Maerlant dit werk voltooidde weten wij niet juist : waarschijnlijk echter niet vóór 1261... maar ook wel niet zo lang daarna »³⁹. Zijn houding in de tolkwestie en de ongehinderde doorvaart op de Schelde zal in Zeeland wel de aandacht op hem hebben getrokken ; ook kwamen de betrekkingen met de hoge wereld, die hij als klerk van Gerardus van Roden had leren kennen, hem wondervol te pas. Hij vond een « beschermer » in Albrecht, heer van Voorne, die de opdracht van zijn Merlijn aanvaardde. Die Albrecht van Voorne was de vertrouwde raadsman van de jonge graaf Floris V en burggraaf van Zeeland. In die laatste hoedanigheid was hij voor een Vlaming naaste gebuur en Jacob Van Maerlant had hem wellicht op de dienstreizen met de ridders van Roden meer dan eens ontmoet. Het feit dat de Vlaamse dichter nu voor het eerst een vreemde opdrachtgever gevonden heeft, en zijn werk in de verre kringen van het Hollandse hof zal binnendringen, legt uit waarom hij zich nu volledig kenbaar maakt en zijn identiteit in het lange opgeeft. De Merlijn « te eren Heren Alabrechte, den Heer van Vorne » — men merke het solemnele van die titel — is inderdaad het enige werk waarin de dichter zich noemt « Jacob die costere van Merlant ». Het is alsof hij zelf voelde dat hij een onbekende was voor de lezerskring die zijn Merlijn onder ogen zou krijgen.

(38) J. VAN MIERLO, *a.w.*, bl. 20.

(39) J. VAN MIERLO, *a.w.*, bl. 27.

Met zijn *Historie van Troyen* is hij, volgens zijn eigen getuigenis in zijn *Spiegel Historiae*, zeer zeker te Merlant terug. Het is de bewerking van een Franse Roman de Troie. Blijkbaar heeft hij te Merlant, waarheen hij verhuisd was, geen beschermer of opdrachtgever gevonden. « Het is waarschijnlijk uit vrije keus dat hij er zich toe heeft gezet » wat dan uitlegt welk behagen onze dichter aan zijn stof heeft gehad, en hoe hij met zijn werk ingenomen schijnt geweest te zijn⁴⁰. Zo hij dat werk zonder opdrachtgever heeft aangevat, kan het in de overtuiging zijn dat, nu zijn naam tot buiten Vlaanderen bekend was gemaakt, het ogenblik aangebroken was om roem te verwerven; zeker is in ieder geval dat hij zich later « zelfs niet kan weerhouden er met fierheid op te wijzen dat hem dit werk heeft beroemd gemaakt. En inderdaad, dat werk heeft zijn naam als dichter alom gevestigd »⁴¹.

Misschien wel is zijn *Historie van Troyen* het enige werk dat hij te Merlant geschreven heeft — de ridders van Roden immers kunnen hem de bestelling van de Merlijn door Albrecht van Voorne, hebben bezorgd, en werd dit werk te Snellegem gedicht. — Zou het daarom zijn dat hij later zelf er op wijst dat hij zijn *Historie van Troyen*, alsof het een uitzondering ware geweest, te Merlant geschreven had?

Zijn verblijf te Merlant zal in elk geval niet van lange duur zijn geweest: het was slechts een tijdelijk verblijf: hij zocht uit naar iets anders. Na de *Historie van Troye* schreef hij zijn *Heimelichede der Heimelicheit*, dat omstreeks 1266 geplaatst wordt en waarvan niet uitgemaakt is wie de « lieve neve » is aan wie het werk werd opgedragen. Men vermoedt dat het Floris V van Holland is en meent daaruit te mogen afleiden dat het werk in Holland, en dus te Maerlant op Voorne werd geschreven. Over-

(40) J. VAN MIERLO, *a.w.*, bl. 36.

(41) J. VAN MIERLO, *a.w.*, bl. 38.

tuigend is de bewijsvoering niet. Het is niet uitgesloten dat de Heimelichede tot stand kwam toen de dichter reeds Maerlant onder Houtave had verlaten en dat het om die reden is dat hij in dat werk voor het eerst de naam Jacob van Maerlant aanneemt. Zijn vertrek uit Maerlant kan hem inderdaad hebben aangezet zijn erfelijke bijnaam « de costere » te vervangen door een bijnaam van herkomst « van Maerlant ».

Onze dichter moet inderdaad Maerlant hebben verlaten nog vooraleer hij zijn Heimelichede schreef, dus vóór 1266, en zich rond 1265 of nog wat vroeger te Damme hebben gevestigd. Hier, in de Vlaamse handelsstad, is het dat hij « Der Naturen Bloeme », omstreeks 1270 zal geschreven hebben, een werk dat opgedragen werd aan « mijn heere Claus van Cats ». Toen immers was Nic. van Cats nog geen ridder geslagen en kon deze nog als edel jongeling worden aangesproken. Men heeft doen opmerken dat « Der Naturen Bloeme » een ommekeer in de letterkundige bedrijvigheid van onze dichter betekent, in dien zin nl. dat hij zich voor het eerst tegen het Frans kant, als betrouwbare bron voor wetenschappelijk werk⁴². Misschien is het feit dat hij zich als zaakkundige klerk onder de kooplieden van Damme heeft gevestigd niet vreemd aan die richting van zijn geest naar nuchtere zakelijke kennis.

Nic. van Cats was de zoon van Gerolf van Cats, die met zijn broeder Hendrik tot de raadlieden der voogdes Aleid behoorde. Het is zeker dat Gerolf en Hendrik lenen te Damme in bezit hadden. In 1259 heeft gravin Margareta van Constantinopel aan Blanchard van Cats en zijn erven 4 « livrees de terre » op de tol te Damme in leen gegeven, behoudens de rechten van Gerolf en Hendrik van Cats. Zo nu Jacob zich als zaakkundige klerk te Damme gevestigd heeft, kan hij door deze laatste belast zijn geweest om voor hun rechten op te treden en dit de

(42) J. VAN MIERLO, *a.w.*, bl. 51.

uitleg geven hoe onze dichter met het geslacht van Cats en speciaal met Gerolf en zijn zoon Nicolaas in betrekking is gekomen.

Van een andere en niet minder kenschetsend-stedelijke richting getuigen twee werken, die eveneens in die jaren tot stand kwamen : Sinte Clara en Sint Franciscus. Wellicht is de aanwezigheid van de bloeiende stichtingen van de Minderbroeders en van de Clarissen in het nabije Brugge niet geheel vreemd aan die bewerking van Franciskaanse onderwerpen. Wat er van zij, beide werken werden, naar men thans aanneemt, voltooid vóór de Rijmbijbel, waarvan de dichter zelf uitdrukkelijk verklaart dat hij er op 25 Maart 1271 de laatste hand aan legde.

Op de Rijmbijbel volgt een jarenlange stilte. Het duurde immers niet minder dan dertien jaar vooraleer met het volgende groot werk, de Spieghel Historiael, werd begonnen. Ditmaal was hij opnieuw, dank zij een opdrachtgever, aan het werk getogen : die opdrachtgever was niemand minder dan de graaf van Holland zelf, Floris V. Hij zou tot 1288-89 aan dat groots-opgevat werk, dat onvoltooid bleef, hebben gedicht.

Men merke op dat hij reeds vroeger voor de minderjarige Floris V de Hemelijchede der Hemelijcheit zou geschreven hebben, een bestelling die hem misschien wel door Albrecht van Voorne, de vertrouwde raadsman van de jonge Floris, werd bezorgd. Nu is het de graaf zelf die hem de bestelling doet. Het moet ons niet verwonderen dat de opdrachtgevers telkens in het Noorden te zoeken zijn. Men vergete niet dat het hof van Wijdo van Dampiere een verfranst hof was en dat de graaf zelf een groot beschermer was, niet van de Vlaamse maar van de Franse dichters. Deze laatste waren welkom aan het hof van graaf Wijdo : van hem en van de ridders die rond de graaf stonden was er voor de Vlaams schrijvende Jacob geen bestelling te verwachten. Het opdragen van de Heilig-graal-roman aan Albrecht, heer van Voorne en van « Der

Naturen Bloeme » aan Nicolaas Cats is, evenals de opdracht van de « Spieghel Historiae » aan Floris V, een bewijs hoe de Vlaamse dichter, die in zijn vaderland aan het verfranste hof niet naar waarde geschat werd, een vergoeding in Holland en Zeeland vond⁴³.

Misschien mag men de onderbreking van de dichterlijke bedrijvigheid van Jacob van Maerlant in verband brengen met de waarschijnlijke opgang die hem als zaakkundige klerk na zijn vestiging te Damme te beurt viel. In dat geval zou het koortsige leven, dat geheerst heeft in zijn kantoor van klerk in de bedrijvige handelsstad op het Zwijn, hem zo zeer hebben opgeslorpt, dat hem de rustige atmosfeer ontbrak die voor het samenstellen van grote dichtwerken nodig is. Dat zou ten minste van aard zijn een bevredigende uitleg te geven voor een omstandigheid die tot nu toe raadselachtig bleef. Wat ervan zij: het staat vast dat de Spieghel Historiae het laatste grootse werk van de dichter is geweest. Er is geen reden om de traditie die hem te Damme laat sterven in twijfel te trekken.

In 1872 schreef C. A. Serrure: Aan levensberichten over Jacob Van Maerlant zijn wij tot heden niet rijk: veel meer dan hetgeen uit zijn eigen werken blijkt, weten wij niet, maar ... de hoop bestaat, dat bij een verder onderzoek der brugse archieven wel het een of ander omtrent de grijze dichter kan gevonden worden⁴⁴. Zo de uitleg van de « mansio Jacobi Custodis » in het archivarium van Snellegem overtuigend is, zou die hoop in vervulling zijn gegaan en vele van de moeilijkheden uit de weg ruimen, die tot nog toe in het leven en de werken van de grote vlaamse dichter waren opgerezen.

E. H. J. NOTERDAEME.

(43) C. A. SERRURE, *Letterkundige Geschiedenis van Vlaanderen*, dl. I (Gent, 1872), bl. 219.

(44) C. A. SERRURE, *a.w.*, bl. 233.

Le départ de Bruges des marchands étrangers (XVe et XVIe siècle)

L'époque même de l'essor¹ et de la prospérité de Bruges fut marquée par certains départs de commerçants étrangers, fixés à demeure dans la ville. Ces départs furent cependant toujours, avant 1485 et les troubles en Flandre sous la régence de Maximilien d'Autriche², limités aux membres d'une colonie déterminée et, sauf en ce qui concerne les Anglais³, de courte durée. C'est ainsi que les hanséates de Bruges choisirent passagèrement leur résidence à Ardenbourg (en 1280 et 1307) et à Dordrecht (en 1358-1360 et 1388-1392)⁴. De même les Génois abandonnèrent la ville pour l'Angleterre à la fin du XIVe siècle, pendant plusieurs années⁵.

(1) L'essor de Bruges commence vers 1150, à l'époque du commerce « actif » de la Flandre, pour se terminer en 1300 environ, avec le déclin des foires de Champagne. Cf. H. VAN WERVEKE, *Brugge en Antwerpen. Acht eeuwen Vlaamsche handel* (Gand, 1941), pp. 3 et 11.

(2) H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III (Bruxelles, 3e éd., 1923), pp. 41-55.

(3) Les marchands d'Angleterre n'eurent à Bruges, pendant tout le moyen âge, qu'une colonie de peu d'importance, sauf de mars 1340 à octobre 1348 et de juin 1349 à septembre 1353, époque où l'étape des produits de ce pays y était fixée. Cf. J. DE STURLER, *Les relations politiques et les échanges commerciaux entre le duché de Brabant et l'Angleterre au moyen âge. L'étape des laines anglaises en Brabant et les origines du développement du port d'Anvers* (Paris, 1936), pp. 412, 429-430 (note).

(4) L. ENNEN, *Zur Geschichte der hansischen Häuser zu Brügge und Antwerpen* (*Hansische Geschichtsblätter*, t. III, 1874), pp. 43-44. VAN WERVEKE, *Brugge en Antwerpen*, pp. 68 et 95.

(5) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges* (Bruges, 1871-1885, 9 vol.), t. IV, p. 314. ID., *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges* (Bruges, 1904-1906, 4 vol.), t. I, p. 342, n° 405; pp. 391-396, n° 469; pp. 397-399, n° 472.

Au milieu du XVe siècle, la situation commence à changer et les absences des « nations »⁶ se font plus nombreuses et généralement plus longues⁷. En 1449⁸, 1452⁹ et 1459¹⁰, les Vénitiens séjournent à Anvers, à l'occasion de l'arrivée de leur flotte dans ce port. En 1450 les hanseates partent à destination de Deventer, où ils restent pendant deux ans. Ils sont en 1453 à Utrecht, où ils habitent pendant cinq ans. Ils ne retournèrent dans la ville flamande qu'en 1458¹¹. On sait, par ailleurs, qu'en 1472 leur nombre y est sensiblement diminué¹². En 1452 les Catalans ne sont plus qu'à cinq marchands établis à Bruges¹³, mais ce fait est imputable au déclin de la Catalogne beaucoup plus qu'à celui de la Flandre. Le premier août 1467 les Ecossais résident à Middelbourg¹⁴ et ne rentrent à Bruges que le 31 mai 1470, après près de trois ans d'absence¹⁵.

En 1477 la concurrence qu'Anvers fait à Bruges, depuis la première moitié du XIVe siècle¹⁶, est sur le point de

(6) Le terme de « nation », dans les archives brugeoises, s'emploie indifféremment dans le sens de colonie marchande (non organisée) et de gilde marchande étrangère (organisée). Nous y avons relevé, aux derniers siècles du moyen âge et au début de l'époque moderne, les « nations » d'Allemagne ou des « Orientaux », de Venise, Lucques, Gênes, Florence, Milan-Côme, Plaisance, Pise, de Catalogne, d'Aragon, de Castille ou d'Espagne, de Biscaye, de Navarre, de Portugal, d'Angleterre et d'Ecosse. Voir trois listes de « nations » de Bruges dans GILLIODTS, *Inventaire*, t. II, pp. 349-350 (Ao. 1378-1379) ; t. IV, pp. 90-91 (Ao. 1411-1412) ; t. V, p. 187 (Ao. 1438).

(7) *Id.*, *Ibid.*, t. V, p. 398.

(8) *Id.*, *Ibid.*, t. V, p. 344.

(9) F. VERACHTER, *Inventaire des anciens chartes et privilèges et autres documents conservés aux Archives de la Ville d'Anvers*, 1193-1856 (Anvers, 1860), p. 131, no 424.

(10) J.A. VAN HOUTTE, *La genèse du grand marché international d'Anvers à la fin du moyen âge (Revue belge de Philologie et d'Histoire, t. XIX, 1940, pp. 87-126)*, p. 120.

(11) ENNEN, *Hansischen Häuser*, p. 44.

(12) C. WEHRMANN, *Die Gründung des hanseatischen Hauses in Antwerpen (Hansische Geschichtsblätter, t. I, 1873)*, p. 84.

(13) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancien Consulat d'Espagne à Bruges* (Bruges, 1901-1902, 2 vol.), pp. 65-66.

(14) ROOSEBOOM, *The Scottish staple in the Netherlands* (La Haye, 1910), p. 22.

(15) GILLIODTS, *Inventaire*, t. VI, pp. 36-37. W.S. UNGER, *Middelburg als handelsstad, XIIIde tot XVIIde eeuw* (Middelbourg, extr. *Archief*, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1935), pp. 122-123.

(16) VAN WERVEKE, *Brugge en Antwerpen*, pp. 95 et 100.

devenir victorieuse. On se souviendra ici de la mort tragique de Charles le Téméraire devant Nancy, le 5 janvier de cette année, et de ses conséquences immédiates : les troubles et l'anarchie dans les villes de Flandre et la guerre, sur terre et sur mer, de Louis XI contre Marie de Bourgogne¹⁷. A Bruges les répercussions d'ordre économique en furent considérables. Le 25 juin suivant le fermier du tonlieu de L'Ecluse fut déchargé de son bail. C'est que cet avant-port de la métropole flamande était devenu difficilement accessible au commerce international¹⁸. Dans ces conditions les marchands des différentes « nations » établies à Bruges, qui s'étaient, suivant leur habitude, rendus à Anvers à la foire de la Pentecôte, refusèrent de revenir au lieu de leur résidence. Et d'après Gailliard un édit dut être publié pour les y forcer¹⁹.

C'est au cours de la régence de Maximilien d'Autriche que se déroule la scène capitale de la décadence de Bruges et de l'essor d'Anvers. Encore métropole des Pays-Bas à la mort de Marie de Bourgogne (27 mars 1482)²⁰, Bruges se trouvait, en effet, lors de l'inauguration de Philippe le Beau en Brabant (9 septembre 1494)²¹ et en Flandre (24 novembre 1494)²², supplantée par Anvers.

Les causes de ce déplacement du commerce international à cette époque sont multiples. Notre but n'est pas d'en faire une étude approfondie²³. Bornons-nous à les indiquer brièvement.

(17) PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, p. 3 et suiv.

(18) BRUXELLES, ARCHIVES GÉNÉRALES DU ROYAUME, *Chambre des Comptes*, n° 22609, I, *Compte du tonlieu de L'Ecluse du 25 juin au 25 décembre 1477*: « Compte Simon de le Kienrue, commis de par madame la duchesse d'Ostriche — — — a recevoir et mettre en boiste les deniers venans des drois du tonlieu de L'Escluze, avec les appartenances, depuis le jour saint Jehan-Baptiste mil 477 excluz jusques au jour du Noël ensuivant oudit an mil 477 incluz, ouquel jour saint Jehan ledit Simon, pour cause des guerres par mer et par terre, fut deschargié de la ferme dudit tonlieu — — — ».

(19) J. GAILLIARD, *De ambachten en neringen van Brugge* (Bruges, 1854), p. 133.

(20) PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, p. 31.

(21) ID., *Ibid.*, t. III, p. 57.

(22) GILLIODTS, *Inventaire*, t. VI, p. 397.

(23) Ch. H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. II (Bruxelles, 4e éd., 1947), pp. 425-438. VAN HOUTTE, *Le marché international d'Anvers*, pp. 87-126. VAN WERVEKE, *Brugge en Antwerpen*, pp. 99-107.

La cause immédiate de la décadence de Bruges et de l'essor d'Anvers, pendant la minorité de Philippe le Beau, doit être recherchée dans les événements politiques, en particulier dans l'attitude, nettement différente, adoptée par les deux cités rivales vis-à-vis de la régence de Maximilien d'Autriche : tandis que la ville flamande se soulevait contre ce dernier, la ville brabançonne lui restait fidèle. Quant aux causes profondes, elles sont mentionnées explicitement pour la première fois à la date du 11 mars 1484 : une liberté de commerce plus grande à Anvers qu'à Bruges, suite notamment au régime des franchises foires maintenu, en dehors de celles-ci et pendant toute l'année ou à peu près, dans la ville brabançonne, au détriment du droit d'étape de la ville flamande, et d'autre part, la centralisation et le développement du commerce entre l'Angleterre et l'Allemagne de l'Ouest (Cologne), du centre (Francfort-sur-le-Main) et du Sud-Ouest (Nuremberg et Augsbourg) à Anvers ²⁴.

Dans la lutte de la ville flamande et du régent des Pays-Bas, il y a lieu de distinguer plusieurs périodes consécutives. La première commence à la mort de Marie de Bourgogne (27 mars 1482) et se termine par la capitulation de Bruges (21 juin 1485) ²⁵ ; une période de calme relatif y fait suite ; la troisième débute par l'emprisonnement du roi des Romains dans les murs de la cité (31 janvier 1488) ²⁶ et s'achève par la paix de Montil-lez-Tours (30 octobre 1489), confirmée par celle

(24) *Hanserecesse von 1477-1530, t. I (1477-1485)*, ed. D. SCHAEFER (Leipzig, 1881), p. 399, art. 28: « Item dat to Antworpen van den Brabanderen alle dat jar dorch buten deme markede eyn nye stapel myt allerhande gudere unde opene husere geholden werden unde ok ostwart de kopenschop so sere under handen hebben, dat id deme copmann van der hanze sere to vorvanghe ys, begerende, men hyrto mit deme besten to trachtende ». — Cette situation durait encore en 1498 et 1520. Cf. GILLIODTS, *Inventaire*, t. VI, pp. 431-432, no 1274. GILLIODTS, *Etaple*, t. II, pp. 527-530, no 1492. — Une autre preuve qu'à la fin du XVe siècle, la liberté de commerce était plus grande à Anvers qu'à Bruges, est fournie par l'annexe II de cette étude, p. 65.

(25) PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, p. 41.

(26) ID., *Ibid.*, t. III, pp. 45-46.

de Damme (29 novembre 1490)²⁷, et la capitulation de L'Ecluse (12 octobre 1492)²⁸ ; suit la paix.

Lorsqu'éclata la révolution en Flandre, au début de la régence de Maximilien d'Autriche, les marchands étrangers fixés à Bruges se trouvèrent dans une situation fort difficile. Ils s'y étaient mariés et y avaient des intérêts personnels à sauvegarder, des dettes à recouvrer, des rentes à toucher, etc., qui les empêchaient de partir au pied levé sans subir de lourdes pertes. De plus, simples « major-domes » et facteurs de maisons de commerce dont les sièges se trouvaient dans leurs patries respectives, il ne leur était possible de changer de lieu de résidence qu'avec l'accord de leurs commettants. Ressortissant dans la cité à des consulats²⁹, qui dépendaient à leur tour des guildes marchandes de leurs pays d'origine³⁰, ils ne pouvaient pas davantage déménager, sans l'autorisation de ces juridictions et associations. En outre, s'ils restaient à Bruges, ils prenaient, au moins apparemment, position pour les insurgés contre Maximilien d'Autriche, dont ils tenaient leurs privilèges dans la ville, privilèges qui leur accordaient e.a. la protection de leurs personnes et de leurs biens. Enfin, ils étaient en fait à la merci des Brugeois révoltés, qui par cris publics à la « bretèque » et même « en corps et en biens » leur défendaient de quitter la place.

(27) ID., *Ibid.*, t. III, pp. 52-53.

(28) ID., *Ibid.*, t. III, p. 55.

(29) Treize consulats de « nations » ont été transférés ou créés à Bruges, du XIVe au XVIe siècle. Ce sont ceux d'Allemagne ou des « Orientaux », de Venise, de Catalogne ou d'Aragon, d'Angleterre, de Lucques, de Gênes, d'Ecosse, de Florence, de Castille ou d'Espagne, de Portugal, de Milan, de Biscaye et de Navarre. — Le consulat de Milan nous est connu seulement par la mention suivante: BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Registre aux sentences civiles, In-folio, 1447-1453*, fo 248. Ambroise Ruffin, marchand de Milan, « jadiz consul des merchans de Milan en ladite ville de Bruges » (14 janvier 1452).

(30) La hanse d'Allemagne, le Consulat des Marchands à Venise, le Consulat de la Mer à Barcelone, la *Corte de' Mercanti* à Lucques, le Consulat de la Mer à Florence, l'*Universidad de la Contratacion* de Burgos, l'*Universidad de los Mercaderes y Maestros* de Bilbao, etc.

Devant une telle situation les marchands étrangers furent évidemment des plus perplexes. Ils décidèrent d'abord de partir, puis préférèrent rester et vivre dans l'expectative. Tout en prêchant la paix, ils espéraient que le temps arrangerait les choses ³¹.

L'année 1484 se passa en pourparlers sans qu'il fût pris de grandes décisions. Le droit d'étape ne fut plus observé, mais l'ensemble des « nations » de la place n'émigra pas encore à Anvers.

Du 11 au 13 mars de cette année se tint à Lubeck une réunion des villes wendes de la hanse. Il y fut question e.a. des infractions, commises en Brabant et principalement à Anvers, au droit d'étape de Bruges et, chose étonnante à première vue, on y décida que ce privilège devait être observé. C'est que l'étape de Bruges favorisait le commerce et facilitait la levée des taxes de la colonie hanséatique établie dans la cité flamande ³².

Ce qu'on craignait déjà à l'assemblée de Lubeck, Maximilien d'Autriche exigea, par lettre du 26 mars 1484 (n.s.), le départ de Flandre et spécialement de Bruges, de tous les marchands étrangers avec leurs marchandises. Il leur permettait de s'installer dans une ville de leur choix sur toute l'étendue de ses territoires, pourvu qu'elle soit située hors de Flandre, leur y promettait la jouissance des privilèges qu'ils avaient possédés à Bruges et s'engageait à les dédommager pour les pertes qu'ils pourraient subir à l'occasion de ce déménagement ³³.

Les hanséates de Bruges ne furent mis en possession de l'ordre du régent des Pays-Bas que le 8 avril suivant. Ils ne prirent pas de décision eux-mêmes, mais en référèrent au conseil de la hanse. Ensemble avec les autres

(31) GILLIODTS, *Etaple*, t. II, p. 244, n° 1213; pp. 270-271, n° 1253, art. I. — Pour ce qui concerne le départ de Bruges de la « nation » d'Allemagne, cf. Fl. PRIMS, *De vestiging van het hansekantoor te Antwerpen, 1468-1553 (Bijdragen tot de Geschiedenis*, t. XXIX, 1938, pp. 163-241).

(32) *Hanserecesse, 1477-1530*, t. I, p. 399, art. 27-28; p. 400, art. 32; p. 401, art. 44.

(33) *Ibid.*, p. 422, no 521.

« nations » de la place, ils mirent aussi le magistrat de Bruges au courant. Cinq jours plus tard, le 13 du mois (avril 1484), ils écrivaient à Maximilien d'Autriche, pour l'informer de ce qu'ils avaient fait et que la décision à prendre ne leur appartenait pas³⁴.

Tout cela n'empêcha pas les hanséates de Bruges de se rendre à la foire anversoise de la Pentecôte de cette année³⁵.

Le 31 mai 1484 eut lieu une nouvelle réunion des villes wendes de la hanse à Lubeck. On y décida d'écrire deux lettres, l'une à Maximilien d'Autriche, afin de pouvoir rester à Bruges, l'autre aux Quatre Membres de Flandre, pour qu'ils en cherchent le moyen³⁶.

Le 28 juin 1484 le régent des Pays-Bas renouvelle son ordre ; il l'adresse cette fois aux villes wendes de la hanse³⁷. Le 2 juillet suivant les Trois Membres de Flandre écrivent à leur tour aux représentants de ces villes, pour qu'ils ne retirent pas les marchands allemands de Bruges. Enfin, le 2 août 1484, le « Wendisches Drittel » répondit à la lettre des Trois Membres de Flandre du 2 juillet³⁸ et à celle de Maximilien d'Autriche du 28 juin, cherchant visiblement à ne pas prendre position, dans l'espoir que tout rentrerait dans l'ordre avec le temps³⁹.

Ainsi s'explique comment, le 25 octobre suivant, le magistrat de Bruges offrit aux hanséates de la cité huit canettes de vin en présent⁴⁰.

Au début de l'année 1485 eut lieu le départ général des commerçants étrangers fixés à Bruges. Déjà le 11 janvier, lors d'une autre réunion des villes wendes de la hanse, on prit la décision que les marchands « orientaux » ne

(34) *Ibid.*, p. 422, no 522.

(35) *Ibid.*, pp. 515-516, no 569.

(36) *Ibid.*, p. 429, no 535, art. 7 et 8.

(37) *Ibid.*, pp. 515-516, no 569.

(38) *Ibid.*, pp. 513-515, no 568.

(39) *Ibid.*, pp. 515-516, no 569.

(40) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Compte des vins d'honneur*, 2 septembre 1484-31 mai 1485, fo 7: « Maendach 25 in Octobre. ghepresenteirt de natie van den Oosterlinghen in de Raemhoud : 8 kannen. »

retourneraient pas au lieu de leur résidence, après les prochaines foires de Berg-op-Zoom et d'Anvers⁴¹. D'autre part, entre le 23 février⁴² et le 5 mars (n.s.)⁴³, le chenal du Swin fut irrémédiablement coupé par les mercenaires allemands de Maximilien d'Autriche⁴⁴, entre les ports de L'Ecluse et de Bruges⁴⁵. Puis ce fut le départ définitif de tous les hanséates, sans aucune exception (alle gemenlike), de la place. Prétextant de se rendre à la foire de Pâques (3 avril) de Berg-op-Zoom, ils réussirent, en effet, munis d'un sauf-conduit du régent des Pays-Bas, à déménager par bateaux⁴⁶, sans éveiller les soupçons des Brugeois⁴⁷. Le 15 avril suivant, les Génois obtinrent la protection de Maximilien d'Autriche, pour retirer une partie de leurs marchandises des bords du Swin à ceux

(41) *Hanserecense, 1477-1530*, t. I, p. 522.

(42) BRUXELLES, ARCHIVES GENERALES DU ROYAUME, *Chambre des Comptes*, no 22597, *Compte du tonlieu de Dämme, Montkerede et Hoeko du 1 octobre 1484 au 3 avril 1485*: « Compte des bourgmaistres et eschevins de la ville du Dam, fermiers du tonlieu dudit Dam, Monequereede et Houcque, avec ses appartenances, qu'ilz ont prins a loyal ferme et cense de Jehan de le Scaghe, nagaires receveur general de Flandre, le terme de trois ans, commencans au jour de saint Remi [1 octobre], soleil levant, l'an mil 480 et quatre — — — par condicion que, s'il survenoit aucune guerre ou division en Flandres, en telle fachon que la riviere d'entre le havene de L'Ecluse et de Bruges feust close et que, par ce, la marchandise venant d'estranges pays feust empeschee de venir audit Bruges, en ce cas lesdits fermiers seroient deschargiez de ladite ferme, endedens 40 jours apres qu'ilz en auroient fait deuement apparoir, parmy payant a rate de temps ladite ferme, d'autant qu'ilz en auroient joy — — — Ores est ainsi que ladite guerre a regnee et la marchandise esté empeschee, comme dist est, dont deuement est apparu, par quoy lesdits fermiers ont esté deschargiez de ladite ferme, dès le 3e d'avril mil 480 et cinq, jour de Pasques communiaux, et icelle remise en la main de monseigneur — — — ».

(43) BRUXELLES, ARCHIVES GENERALES DU ROYAUME, *Chambre des Comptes*, n° 22609, II, *Compte du tonlieu de L'Ecluse du 5 mars 1485 (n.s.) au 24 décembre 1485*: « Compte Simon de le Kienrue, commis — — — a recevoir et mettre en boiste les deniers venans des drois du tonlieu de L'Ecluse, avec les appartenances, depuis le cinquieme jours de mars mil 480 quatre, auquel jour le fermier precedent dudit tonlieu, pour cause des guerres et divisions fors estant en Flandres, fut deporté de sadite ferme — — — et ledit Simon commis a le recevoir, comme dit est, jusques au 24e jour de decembre mil 485, que lors il fut de nouvel rebaillié a ferme — — — ».

(44) PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, p. 41.

(45) GILLIODTS, *E staple*, t. II, p. 248, n° 1217.

(46) *Hanserecense von 1477-1530*, t. II (1485-1491), ed. D. SCHAEFER (Leipzig, 1883), n° 205, p. 246, art. 10.

(47) *Ibid.*, 1477-1530, t. I, pp. 554-556, no 605. GILLIODTS, *E staple*, t. IV, pp. 412-413.

de l'Escaut⁴⁸. Par ailleurs nous voyons le sénat de Venise autoriser, le 29 avril, le capitaine de la « flotte de Flandre » de jeter l'ancre à Middelbourg ou Anvers⁴⁹. A la Pentecôte enfin (22 mai), tous les marchands étrangers ayant été fixés à demeure à Bruges, sont arrivés à Anvers, où non seulement ils participent à la foire, mais s'installent définitivement⁵⁰.

La reddition de Bruges devant les forces armées de Maximilien d'Autriche, le 21 juin 1485⁵¹, marqua le retour des « nations » dans la ville⁵². Bruges leur fit à cette occasion des présents de vin. Le 7 juillet elle offrit, à l'auberge à l'enseigne « Ypres », 8 canettes aux hanséates et 6 canettes à chacune des « nations » de Venise, Lucques, Gênes, Florence, Castille ou Espagne, Biscaye, Catalogne, Portugal et Ecosse, tandis que le 12 du mois elle présenta, à la taverne « Raemhoudt », 8 canettes de vin aux Anglais et le 16, encore 8 canettes aux « Orientaux »⁵³. Le Swin cependant resta pratiquement fermé au commerce international jusqu'au 24 décembre suivant⁵⁴.

(48) GILLIODTS, *E staple*, t. II, pp. 248-249, no 1218.

(49) ID., *Ibid.*, t. II, p. 248, no 1217.

(50) *Hanserecesse, 1477-1530*, t. I, pp. 554-556, no 605. GILLIODTS, *E staple*, t. IV, pp. 412-413.

(51) PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, p. 41.

(52) *Hanserecesse, 1477-1530*, t. I, pp. 544-545 (juillet 1485).

(53) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Compte des vins d'honneur, 1 juin 1485 - 1 septembre 1486* :

(fo 6 vo) « Hoymaenôt [1485] :

(fo 7 vo) Doe [Donderdach den 7sten dach], de naciën van den Oosterlynghen, in Ypre: 8 kannen.

Doe de nacie van Spaengne, aldaer: 6 kannen.

Doe de natie van Portingale, aldaer: 6 kannen.

Doe de natie van Biscayen, aldaer: 6 kannen.

Doe de natie van Venisen, aldaer: 6 kannen.

Doe de natie van Florence, aldaer: 6 kannen.

Doe de natie van Cathelongne, aldaer: 6 kannen.

Doe de natie van Luken, aldaer: 6 kannen.

Doe de natie van Scotland, aldaer: 6 kannen.

Doe de natie van Venegen [sic], aldaer: 6 kannen.

(fo 8) Dicendach den 12sten dach, de nacie van den Inghelschen, in de Raemhoud: 8 kannen.

Doe [Saterdach den 16sten dach], de natie van Oostland, in de Raemhouôt: 8 kannen. »

(54) BRUXELLES, ARCHIVES GENERALES DU ROYAUME, *Chambre des Comptes*, no 22597, *Compte du tonlieu de Damme, Montkerede et Hoeké du 4 avril au 24 décembre 1485*: « Compte de Pietre de Soy, commis — — — a recevoir et mettre en boiste les deniers venans

Il est par conséquent tout naturel de trouver encore établis à Bruges, au second semestre de 1485 et en 1486, plusieurs colonies marchandes et un grand nombre de commerçants étrangers⁵⁵. On n'a qu'à voir notamment les comptes des vins d'honneur⁵⁶ ou les registres aux procurations et certifications de la ville de ces années⁵⁷, pour en rencontrer de nombreux exemples.

Par contre l'étape de Bruges ne fut plus observée à cette époque par les Brabançons, Hollandais et Zélandais, c'est-à-dire à Anvers, Berg-op-Zoom et Middelbourg⁵⁸. Maximilien d'Autriche voulut bien, il est vrai, essayer de mettre fin à cet état de choses. Par acte du 21 août 1487, il réaffirma notamment encore que la résidence des marchands de la « nation » d'Allemagne et l'étape de leurs marchandises se trouvaient à Bruges⁵⁹. Ce fut sans conséquence. La révolte de la Flandre — la deuxième pendant la minorité de Philippe le Beau — contre le régent des Pays-Bas, à laquelle Bruges allait participer ouvertement, fit en effet couper une nouvelle fois l'accès du Swin à tout commerce international, entre la ville et son avant-port L'Ecluse, entre le 16 juillet et le 24 août de cette année⁶⁰.

L'année 1488 marque le point culminant dans l'histoire du déménagement des colonies de commerçants de

des drois du tonlieu du Dam, Monequereede et Houcke, avec leurs appartenances, depuis le quatriesme jour d'avril mil 480 et cinq, apres Pasques, auquel jour les fermiers precedens dudit tonlieu, pour cause des guerres et divisions lors estans en Flandre, furent deportez en leurdite ferme, de tout ce que ledit commis a receu et payé a cause dudit tonlieu, depuis ledit jour jusques a la veille du Noël oudit an mil 480 et cinq, que lors il fut de nouvel baillié a ferme — — — ».

(55) Le 7 avril 1486 il y avait toujours une colonie génoise à Bruges. Cf. GILLIODTS, *Estaple*, t. II, pp. 254-255, n° 1230.

(56) Cf. Annexe I A.

(57) Cf. Annexe I B.

(58) *Hanserecesse, 1477-1530*, t. II, no 160, art. 29, 30, 80 et 81. GILLIODTS, *Estaple*, t. IV, pp. 413-417.

(59) GILLIODTS, *Inventaire*, t. VI, pp. 282-285, no 1225. GILLIODTS, *Estaple*, t. II, p. 258, no 1238.

(60) BRUXELLES, ARCHIVES GENERALES DU ROYAUME, *Chambre des Comptes*, n° 22597, *Compte du tonlieu de Damme, Monike-rede et Hoeke du 25 décembre 1485 au 24 août 1487*: « Compte des bourgmaistres et eschevins de la ville du Dam, fermiers du tonlieu dudit Dam, Monequereede et Houcque, avec ses appartenances, qu'ilz

Bruges à Anvers. Au moment où la cité flamande emprisonnait Maximilien d'Autriche dans ses murs (31 janvier 1488) ⁶¹, un certain nombre de « nations » (eenege, dyversche nacyen van coopliden) y demeuraient encore ⁶². Il est établi qu'elles ont gagné la ville brabançonne, au plus tard tout juste après la libération du roi des Romains (16 mai 1488) ⁶³. Le 30 juin, en effet, toutes les colonies marchandes de Bruges sont solidement installées à Anvers, où elles continuent à jouir de toutes leurs libertés ⁶⁴. Même situation le 11 juillet suivant ⁶⁵.

Notons toutefois que quelques rares négociants étrangers isolés continuèrent de résider à Bruges, après le départ des dernières « nations » de la ville en 1488 ⁶⁶. Ce fut entre autres le cas de Gomez de Soria, le « ditissimus mercator »

ont prins a loyal ferme et cense — — — le terme de trois ans, commençans au jour du Noël, soleil levant, l'an mil 480 et cinq — — — par condition que s'il survenoit aucune guerre ou division en Flandres, en telle façon que la rivière d'entre le havene de L'Escluse et de Bruges feust close et que, par ce, la marchandise venant d'estranges pays feust empesché de venir audit Bruges, en ce cas lesdits fermiers seroient deschargiez de ladite ferme, endedens quarante jours apres qu'ilz en auroient fait deurement apparoir, parmy payant a rate de temps ladite ferme, d'autant qu'ilz en auroient joy — — — Or est ainsi que ladite guerre a regné et regne encores et la marchandise esté empesché, comme encoires est, dont deurement est apparoir [sic], par quoy lesdits fermiers ont esté deschargiez de ladite ferme, dès le 24e jour du mois d'aoust l'an mil 480 et sept — — —.

Cf. R. VAN ROOSBROECK, *Staatkundige geschiedenis en ontwikkeling der instellingen* (Geschiedenis van Vlaanderen, Bruxelles, s.d. 1936-1949, 6 vol.), t. IV, *Vlaanderen in de zestiende eeuw*, p. 40.

De février 1488 (n.s.) au 12 octobre 1492 la ville et les forts de L'Escluse sont occupés sans interruption par Philippe de Clèves. Cf. Edm. POULLET, *Philippe de Clèves et de la Marck* (Biographie Nationale, t. IV, 1873, col. 152-163), col. 156, 158-160. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, pp. 44-46.

(61) PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, p. 46.

(62) *Het Boeck van al 't gene datter gheschiedt is binnen Brugge, sichtent jaer 1477, 14 Februarii, tot 1491*. Ed. C. CARTON (Gand, Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen, 3e série, no 2, 1859), p. 179. BRUGS, ARCHIVES DE LA VILLE, *Compte des vins d'honneur, 1 mars 1488 (n.s.) - 31 août 1488*, fo 4: « Doe [Donderdach 14 Maerte], de clere van den Oosterlinghen, aldaer [in Ypre]: 2 kannen. »

(63) PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, p. 49.

(64) VERACHTER, *Chartes et privilèges d'Anvers*, p. 173, no 580. GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, t. I, pp. 141-142.

(65) VERACHTER, *Chartes et privilèges d'Anvers*, p. 174, no 581.

(66) *Hanserecesse, 1477-1530*, t. II, pp. 324-325, no 290, 16-28 mars 1489: « — — — alle coplude van der nacyen, de nu dar [te Brugge] sya — — — Alderlude des ghemeynen copmans van der Dutscher hantze, nu tor tiidt byanen Antworpe weszende. »

dont parle Rombout de Doppere dans sa chronique ⁶⁷, Pedro Pardo et Rodrigo de Cifuentes, tous les trois de Castille ⁶⁸. Même les autres, les commerçants étrangers réfugiés à Anvers, continuèrent régulièrement à cette époque leurs affaires en Flandre, munis de lettres de sauf-conduit du régent ⁶⁹.

On se souviendra comment le Swin avait été coupé au commerce international, à une date qui se situe entre le 16 juillet et le 24 août 1487 ⁷⁰ ; il devait le rester jusqu'après la paix de Montil-lez-Tours (30 octobre 1489). A ce moment le trafic doit avoir été rétabli sur le Swin. C'est alors qu'eut lieu la toute dernière révolte de Bruges, soutenue par son avant-port L'Ecluse, contre Maximilien d'Autriche. Nous en connaissons le résultat : la paix de Damme (29 novembre 1490), imposée à Bruges, et la capitulation de L'Ecluse (12 octobre 1492). Pendant cette période le Swin se trouva, comme précédemment, fermé pour les marchandises étrangères, entre le 18 décembre 1490 et le 24 décembre 1492 ⁷¹.

Avant même que la paix définitive ne fût revenue en Flandre, après pour ainsi dire dix années de troubles continuels (1483-1492), des négociations furent entamées par le magistrat de Bruges, en vue du retour dans la ville des « nations » qui avaient fait sa prospérité. Elles eurent lieu soit à Bruges, soit à Anvers et aux pays d'origine des com-

(67) R. DE DOPPERE, *Fragments inédits. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*, ed. H. DUSSART (Bruges, 1892), p. 66.

(68) Cf. Annexe II, p. 57.

(69) GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, t. I, p. 142 (16 août 1488).

(70) Cf. supra.

(71) BRUXELLES, ARCHIVES GENERALES DU ROYAUME, *Chambre des Comptes*, no 22597, *Compte du tonlieu de Damme, Monikerede et Hoeko du 18 décembre 1490 au 25 décembre 1492* : « Compte Jaspas de le Kienrue, commis — — — a cueillier, lever et recevoir — — — les droiz, prouffiz et eschoites du tonlieu du Dam et ses appartenances, de tout ce que ledit commis a receu a cause dudit tonlieu, depuis ledit 18e de decembre 80 dix, que lors ceulx qui tenoient ledit tonlieu a ferme en furent deschargiez, obstant la guerre qui lors survint en Flandres et meismement alentour dudit lieu du Dam, jusques au Noël l'an mil 480 et douze, que lors ledit tonlieu, apres la paix de L'Escluze, fut de nouvel rebaillié a ferme — — — ».

mercants⁷². Déjà le 6 février 1490 (n.s.) des pourparlers sont en cours à Bruges avec la hanse⁷³. Le 10 mai suivant le consul de Gênes y fait un long séjour, apparemment dans le même but⁷⁴. Puis nous trouvons dans les comptes des vins d'honneur présentés par la ville, pendant les années 1490-1493, un nombre inaccoutumé de mentions de consuls, de députés, de marchands et de secrétaires de « nations ». Citons dans l'ordre chronologique⁷⁵ :

- Le 1er décembre 1490, la « nation » d'Espagne ;
- le 9 mai 1491, le Génois Grégoire Lommelín ;
- le 30 septembre 1491, le Florentin Casin de Cavalcanty ;
- les 28 et 30 octobre 1491, ainsi que le 19 novembre 1492, Diego de Fernandes, facteur du roi de Portugal ;
- les 28 et 30 octobre 1491, le Portugais Loupes Stevins ;
- le 23 décembre 1491, le 11 janvier et le 26 juillet 1492, l'Espagnol Juan Portille ;
- le 31 janvier et le 1 mars 1492 (n.s.), messire Jérôme Vento, Génois ;
- le 15 juin 1492 et le 3 mars 1493 (n.s.), maître Heindrich Loert, clerc des Orientaux ;
- le 25 juin 1492, Hans Houps, hanséate ;
- le 6 mars 1493 (n.s.), deux députés des Génois ;
- les 6, 7 et 17 mars 1493 (n.s.), les députés de la « nation » des Orientaux ;
- le 7 mars 1493 (n.s.), les députés des Aragonais ;
- le 10 mars 1493 (n.s.), les députés des Espagnols ;
- le 15 mars 1493 (n.s.), les députés des Florentins ;
- le 17 mars 1493 (n.s.), les députés des Anglais ;
- le 19 mars 1493 (n.s.), les députés de la « nation » de Portugal ;

(72) Pour ce qui est de la nation de Castille en particulier, cf. GILLIOTTS, *Consulat d'Espagne*, p. 170, et l'Annexe II de la présente étude.

(73) *Hanserecense, 1477-1530*, t. II, no 292. GILLIOTTS, *Etaple*, t. IV, pp. 417-419.

(74) J. FINOT, *Etude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et la république de Gênes au moyen âge (Annales du Comité flamand de France, t. XXVIII, 1906)*, p. 202.

(75) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Compte des vins d'honneur, 1 septembre 1490 - 31 août 1493* (3 registres).

- le 23 mars 1493 (n.s.), les Biscayens ;
- le 17 avril 1493, la « nation » de Gênes ;
- le 18 avril 1493, le consul des Génois ;
- le 17 mai 1493, Tommaso Portunari, Florentin ;
- le 27 mai 1493, les Espagnols ;
- le 31 juin, 3 et 18 juillet 1493, maître Gérard, secrétaire des Orientaux ;
- les 19 et 20 juillet 1493, le consul des Biscayens ;
- le 31 juillet 1493, les Biscayens.

De tout ceci il appert que c'est principalement au mois de mars 1493 que les tractations eurent lieu entre le magistrat de Bruges et les représentants des « nations ». Nous n'en parlerons pas ici explicitement. La ville pouvait prétendre à l'établissement des consulats dans ses murs, sauf à celui d'Angleterre qui jouissait d'une certaine liberté à cet égard ⁷⁶. Elle avait droit aussi à l'étape des marchandes passant par le Swin. Par contre, les marchands des « nations » n'étaient pas strictement obligés d'y résider, mais il est clair qu'ils le faisaient normalement, quand leurs consulats et les étapes de leurs produits y étaient fixés.

Bornons-nous à constater que les pourparlers eurent un heureux résultat. Romboudt de Doppere place au mois d'août 1493 le retour de toutes les « nations » à Bruges, à l'exception de celle de Castille. Citons, d'après le chroniqueur, les « Orientaux », les Vénitiens, les Florentins, les Biscayens, les Portugais, les Ecossais et les Anglais ⁷⁷. Le fait se trouve d'ailleurs confirmé et complété par les comptes des vins d'honneur de la ville, sauf cependant en ce qui concerne les Ecossais. Bruges offrit le 3 août, à la taverne à l'enseigne « Den Blenden Ezel », à chacune des « nations » de Biscaye, Portugal, Venise, Florence, Gênes et Lucques, 6 canettes de vin. Elle paya le 9 août, au même

(76) Les consuls d'Angleterre, désignés sous le titre de conservateurs des privilèges des marchands anglais, étaient accrédités aux Pays-Bas, ordinairement sans spécification expresse du lieu de leur résidence. Cf. H. J. SMIT, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, nos 65, 66 et 86. La Haye, 1928-1942, 3 vol.)*, passim.

(77) DE DOPPERE, *Fragments*, ed. DUSSART, p. 44.

endroit, à la « nation » d'Aragon, la même chose et à Corneille Altoniti de Florence seul, 4 canettes. Elle présente le 11 août, dans la taverne « Vaute », à la « nation » d'Angleterre 4 canettes seulement. Enfin le 17 août, à la taverne « Ramondt », et le 18 août, à la taverne « Munte », la « nation » des « Orientaux » reçut chaque fois 6 canettes de vin de la ville ⁷⁸.

Reste à déterminer quand eut lieu le départ des autres marchands étrangers d'Anvers à destination de Bruges. Ici nous manquons de précisions, sauf pour ce qui concerne les Castillans et les commerçants de l'Allemagne centrale et du Sud-Ouest (principalement de Francfort-sur-le-Main, Nuremberg et Augsbourg). L'accord concernant le retour des premiers, qui étaient dans la ville brabançonne au nombre de 43 au moins ⁷⁹, fut réalisé au mois de février 1494 (n.s.) ⁸⁰ et mis à exécution avant le 1er septembre suivant ⁸¹. Quant aux seconds, nous savons seulement que certains parmi eux habitaient de nouveau la ville flamande en 1495, où ils logeaient place de la Bourse, à l'hôtel de Jan Franck ⁸².

(78) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Compte des vins d'honneur, 1 septembre 1492-31 août 1493* :

fo 42 vo OUGST [1493]

Ramondt :

Doe [17 in Ougst], de nacie van den Oosterlynghen: 6 kannen

fo 43 *Vaute* :

11 in Ougst, de nacie van den Inghelsche: 4 kannen.

Munte :

fo 43 vo 18 in Ougst, de Oosterlynghen: 6 kannen.

Den Blenden Ezel :

3 in Ougst, de nacie van den Busschayers: 6 kannen.

Doe de Portugaloyssen: 6 kannen.

Doe de Venesianen: 6 kannen.

Doe de Florentinen: 6 kannen.

Doe de Genevoysen: 6 kannen.

Doe de Lucoysen: 6 kannen.

9 in Ougst, de nacie van den Aragoemen: 6 kannen.

Cornelle Altiniti: 4 kannen.

(79) Lors d'une réunion plénière de la « nation » de Castille à Anvers en 1490, il y eut 45 présences, dont 43 marchands castillans de la ville, un de Burgos et un de Bruges. Cf. Annexe II, pp. 58-59.

(80) DE DOPPERE, *Fragments*, ed. DUSSART, p. 46.

(81) GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, pp. 170-171.

(82) E. Ph. GOLDSCHMIDT, *Le voyage de Hieronimus Monetarius à travers la France, 17 septembre 1494 - 14 avril 1495 (Humanisme et Renaissance)*, t. VI, 1939, pp. 55-75, 198-220, 324-348, 529-539).

On peut se demander si tous les marchands étrangers qui avaient quitté Bruges, à l'époque de sa rébellion contre Maximilien d'Autriche, y retournèrent une fois la paix revenue. La réponse à cette question est négative. Comme en 1485-1488, ainsi en 1493-1494 leur déménagement ne fut pas tout à fait général. Pour s'en convaincre on n'a qu'à étudier l'histoire de la contribution levée par les consuls sur les marchandises en provenance ou à destination de leurs pays respectifs. Jusqu'au moment des troubles à Bruges, pendant la minorité de Philippe le Beau, la perception de cette taxe se fait normalement. Depuis lors des difficultés surgissent constamment à ce sujet et elles sont manifestement dues à la dispersion des marchands étrangers⁸³.

Quant à l'étape de toutes les marchandises passant par le Swin, qui était localisée à Bruges au temps de sa splendeur, elle fut limitée, après les troubles de 1483-1492, à un certain nombre de produits. Ce furent, par exemple, pour les Espagnols théoriquement la laine, le fer, l'huile et l'alun et pratiquement la laine seulement⁸⁴.

De tout ce qui précède nous pouvons donc conclure que, si les marchands étrangers revinrent à Bruges en 1493-1494, après le soulèvement de la Flandre contre Maximilien d'Autriche, s'ils y établirent de nouveau leurs consulats et l'étape de leurs marchandises, ils ne refirent cependant pas de la ville le marché mondial d'avant la mort de Marie de Bourgogne (27 mars 1482). En effet, ils n'y retournèrent pas tous et toutes leurs marchandises n'y furent plus entreposées obligatoirement. Par contre Anvers resta, après le rétablissement de la paix aux bords du Swin, la métropole des Pays-Bas, qu'elle était devenue à l'époque du soulèvement des villes flamandes. Grâce à sa politique de

p. 344: « Eramus autem hospitati in foro mercatorum, Boers dieto, cum domino Johanne Francko, qui omnem nobis honorem exhibuit et hospes est mercatorum Almanie alte ut Nürembergensium, Franckfordensium, Augustensium, etc. »

(83) GILLIODTS, *Etaple*, t. II, p. 309, n° 1297 b (19 décembre 1496); pp. 342-344, n° 1331 (24 novembre 1501).

(84) GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, p. 152, art. 2; p. 166, art. 16 et pp. 178-179, art. 26.

liberté, elle garda dans ses murs la plupart des marchands anglais, qui y résidaient depuis des siècles, et presque tous les commerçants de l'Allemagne du centre et du Sud-Ouest, qui venaient d'arriver en grand nombre aux Pays-Bas, ainsi que quelques Espagnols, Italiens, Portugais, etc.

Voyons maintenant comment s'est terminée l'histoire du départ de ceux parmi les marchands étrangers de Bruges, qui s'y fixèrent de nouveau avec le retour de la paix.

Après 1495 nous ne trouvons plus trace à Bruges de marchands d'Augsbourg, Francfort-sur-le-Main et Nuremberg. En 1498 les relations commerciales sont rompues entre l'Ecosse et les Pays-Bas, suite à des lettres de marque publiées par les souverains des deux pays⁸⁵. A ce moment Bruges fut abandonnée définitivement par les Ecossais qui y demeuraient et cessa d'être le siège de leur consulat et l'étape de leurs marchandises. Lorsque la situation redevenit normale, Middelbourg prit, en effet, sa place de 1501 à 1507⁸⁶, puis Veere en 1508⁸⁷.

Résident certainement à Anvers : en 1498, le facteur du roi de Portugal⁸⁸ ; du 4 janvier 1502 au 13 décembre 1504, Leonard Gentil⁸⁹, et du 11 mars au 10 avril 1504, Paolo Sauli et Marco della Chiesa⁹⁰, tous les trois de Gênes ; en 1507 Antonio del Valle, Diego de San Juan, Diego de Haro⁹¹ et Fernando de Bermuy⁹², tous les quatre

(85) ROOSEBOOM, *The Scottish staple in the Netherlands*, pp. 29-30 et XLII-XLIII (Document no 34).

(86) Le conservateur des privilèges des Ecossais aux Pays-Bas Halyburton, est fixé à demeure à Middelbourg de 1501 à 1507. Cf. UNGER, *Middelburg als handelsstad*, p. 125.

(87) *Id.*, *Ibid.*, p. 126.

(88) VAN HOUTTE, *Marché international d'Anvers*, p. 122.

(89) GILLIODTS, *Etaple*, t. II, p. 345, no 1333.

(90) FINOT, *Relations Flandre-Gênes*, p. 208.

(91) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Libro de ayuntamientos generales y de diputados y personas nombradas por los consules ou registre aux résolutions prises lors des réunions des membres de la « nation » de Castille ou de leurs délégués et des invités des consuls, 1502-1522*, fo 26 vo (23 octobre 1507) : « En 23 de octubre [1507], en ayuntamiento de diputados e otras presonas que fueron llamadas para platicar cosas que cumplan al pro-

de Castille ; enfin vers 1510 Alvaro de Almaras, Espagnol⁹³.

En 1510-1511 se situe le départ définitif de Bruges à destination d'Anvers du consul et de la colonie de Portugal⁹⁴. Peu après les Vénitiens suivent cet exemple et quittent les bords du Swin pour retourner dans leur pays. La dernière mention que nous connaissons de leur consul à Bruges est de 1505⁹⁵. Cependant ces marchands étrangers y formaient encore une « nation » en 1512⁹⁶. Mais en 1515 ils n'étaient plus assez nombreux dans la ville flamande, pour y participer à la joyeuse entrée de Charles-Quint par quelques tableaux vivants⁹⁷. Néanmoins les bâtiments de la flotte de Venise jetaient l'ancre à L'Ecluse encore en 1517⁹⁸, 1519⁹⁹ et une dernière fois en 1520¹⁰⁰.

Vers 1516 eut lieu le déménagement pour Anvers des « nations » de Lucques, Florence et Gênes de Bruges. Le fait est rapporté par Guichardin¹⁰¹ et confirmé par des

vecho e onrra de la nascion, e entre otras se acordo e tomo conclusyon que en las averias de nascion que deven Antonio del Valle, Diego de Haro e Diego de San Juan e los otros que estan en Enveres, se tomase con ellos un medio, como a nosotros paresciese, asy en lo pasado como en lo por venir — — — ».

(92) L. GUICCIARDIN, *Description de tous les Pays Bas, autrement appellez la Basse Allemagne*, trad. F. DE BELLE FOREST (Calais, 1609), p. 90. — Fernando de Bermuy qui demeure à Anvers déjà en 1507, n'a pas encore changé de lieu de résidence en 1524. Cf. BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Copie authentique, du 20 août 1566, du testament en langue espagnole de Pedro de Salamanca, du 29 janvier 1524, avec un codicille du 20 février 1529*, fo 30 vo.

(93) J. A. GORIS, *Etude sur les colonies marchandes méridionales (Portugais, Espagnols, Italiens) à Anvers de 1488 à 1567* (Louvain. Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'Histoire et de Philologie de l'Université, 2e série, 4e fasc., 1925), p. 550.

(94) ID., *Ibid.*, pp. 38 et 623.

(95) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Mémoriaux de Bruges* (Bruges, 1913-1920, 2 vol.), no 43.

(96) BRUGES, ARCHIVES DE L'ETAT, *Chartes de la ville*, no bl. 7905, 13 avril 1512 : « — — — ceux des quatre nations d'Italye, ascavoir Veneciens, Jenevoys, Florentins et Lucoys — — — ».

(97) R. DUPUYS, *La tryumphante et solemnelle entrée etc. de Charles-Quint à Bruges en 1515* (réédité à Bruges, s.d., ca. 1850), p. 22.

(98) GILLIODTS, *Etaple*, t. II, p. 469, no 1450.

(99) Cf. Annexes III et IV.

(100) GILLIODTS, *Etaple*, t. II, pp. 521-522, no 1487.

(101) *Description des Pays-Bas*, pp. 90-91. Suivant cet auteur les Gualterotti de Florence donnèrent l'exemple ; après ce fut le départ des Buonvisi de Lucques, puis celui des Spignoli de Gênes.

documents d'archives¹⁰². En effet, en 1515, ces gildes marchandes étrangères prirent encore une part active aux festivités de l'entrée triomphale de Charles-Quint à Bruges¹⁰³. Malgré cela, à cette époque déjà, leurs intérêts étaient officiellement représentés dans la ville brabançonne par des consuls. C'étaient en 1515, Antonio Russolini, pour les Florentins et les Lucquois¹⁰⁴, et Giambattista Spinola, pour les Génois¹⁰⁵; le 13 juin 1517, Pallavicino Damiano, pour les Génois¹⁰⁶; le 29 novembre 1521, Giovanni Rustici, pour les Florentins¹⁰⁷; le 11 octobre 1523¹⁰⁸ et le 3 octobre 1533, Simon Spinola, pour les Génois¹⁰⁹. D'autre part, les dernières mentions des consuls de Gênes, Florence et Lucques dans la ville flamande sont les suivantes : Giambattista Grillo de Gênes, le 11 août 1515, et son compatriote Leonardo Spinola, le 12 septembre 1516¹¹⁰; Angelo Palenconi de Florence, le 4 février 1518 (n.s.)¹¹¹; Nicolao Mornelli de Lucques, le 20 avril 1518¹¹², et Leonardo Spinola de Gênes, en 1522¹¹³.

Enfin, les derniers marchands portugais et italiens établis à Bruges furent Loupes de Calves, de Portugal, en 1518¹¹⁴ et, en 1519, les Génois Grégoire Lommelín¹¹⁵ et Augustin Centurion¹¹⁶.

(102) Le départ définitif de la colonie lucquoise de Bruges, à destination d'Anvers, se situe vers 1515 déjà, d'après M. MAZZOLANI, *Simone Turchi. Storia di un de litte famoso e commento a una novella del Bandello* (Lucca, 1937. Extr. du *Bollettino Storico Lucchese*, t. VIII, 1936), p. 31, et vers 1520 au plus tard, d'après E. LAZZARESCHI, *Gli statuti dei Lucchesi a Bruges e ad Anversa* (Ad Alessandro Luzio gli Archivi di Stato italiani. Miscellanea di studi storici, Florence, 1933, pp. 75-88), p. 81.

(103) DUPUYS, *Entrée de Charles-Quint à Bruges*, p. 22.

(104) GORIS, *Colonies marchandes*, p. 625.

(105) ID., *Ibid.*, p. 624.

(106) V. VITALE, *Diplomatici e consoli della repubblica di Genova* (*Atti della Società Ligure di Storia Patria*, Genova, vol. LXIII, 1934, XII - 341 pp.), p. 302.

(107) GILLIODTS, *Estaple*, t. II, pp. 546-547, n° 1506.

(108) GORIS, *Colonies marchandes*, p. 76, en note.

(109) GILLIODTS, *Estaple*, t. II, pp. 648-649, n° 1595.

(110) VITALE, *Diplomatici e consoli di Genova*, pp. 302-304.

(111) GILLIODTS, *Estaple*, t. II, pp. 471-472, n° 1454.

(112) ID., *Ibid.*, pp. 488-490, no 1459.

(113) ID., *Ibid.*, pp. 558-561, no 1524.

(114) ID., *Ibid.*, pp. 490-491, no 1460.

(115) ID., *Ibid.*, pp. 506-507, n° 1471.

(116) ID., *Ibid.*, pp. 507-509, no 1472.

Quant au comptoir hanséatique de Bruges, sa décadence apparut surtout en 1512-1517. Cependant le consulat d'Allemagne ne fut transféré officiellement à Anvers qu'en 1553 seulement ¹¹⁷.

Il nous reste à parler des « nations » et consulats d'Espagne, ainsi que de l'étape de la laine à Bruges au XVIe siècle.

Les marchands d'Aragon, de Catalogne, Biscaye, Navarre, Castille et d'Andalousie établis à demeure aux Pays-Bas au XVIe siècle, étaient éparpillés entre deux villes, Bruges et Anvers. Vivaient aux bords du Swin, les négociants de laine et aux bords de l'Escaut ceux d'autres produits ¹¹⁸.

Nous possédons quelques données sur l'importance numérique de la colonie marchande de Castille à Bruges à cette époque. Les maisons de commerce de ce pays, employant au moins trois « commensaux » ¹¹⁹, y étaient en 1519 au nombre de dix. Sont citées expressément à cette date, avec certains des marchands qui en faisaient partie, les « casas » de Francisco Garcia, Pedro de Salamanca, de Contreras, Agostin de Soria, Alonso Paiz, Rodrigo de Cifuentes, Antonio de Najera et la maison de commerce à l'enseigne « La Verde Porta » ou « La Porte Verte » ¹²⁰.

(117) ENNEN, *Hansischen Häuser*, pp. 50 et 52.

(118) GORIS, *Colonies marchandes*, pp. 162 et suiv.

(119) Cf. Annexes V et VI.

(120) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Ayuntamientos, 1502-1522*, fo 106 vo - 107 :

« En el consolaje de los señores Diego Peres Soria e Vernaldino del Castillo e Alonso Paiz, fueron helejidos, en 25 de julio [1519], e los deputados para los 2 meses primeros son los nobrados [sic].

Los deputados nobrados por agosto, setiembre:

Silvestre Pardo,

Alonso de Santagadea,

Francisco Garcia e su posada,

Juan de Moxica, de casa de Pedro de Salamanca,

Cristobal de Avila, de casa de Contreras,

Andres Gotierres, de la Verde Porta,

Antonio de Soria, de casa de Agostin,

Gregorio de Valladolid, de casa de Alonso Paiz,

Juan de Marquina, de casa de Rodrigo de Cifuentes,

Rodrigo de Najera, de casa de Antonio de Najera. »

Lors d'une réunion plénière de la « nation » de Castille à Bruges en 1525, il y eut 47 présences ¹²¹ et seulement 41, en 1552 ¹²². En 1562, cette gilde marchande étrangère groupait dans la ville 61 Castellans, parmi lesquels 3 étaient occupés à la « Casa del Rincon », 4 à la maison de commerce « La Verde Porta » et 4 à la « Casa de la Torre » ¹²³. En 1573 elle était composée de 51 membres ¹²⁴ et plus que de 45, en 1576 ¹²⁵. On peut donc admettre que l'importance numérique de la « nation » de Castille à Bruges ne diminuait que lentement, à l'époque de la décadence de la ville.

Si les marchands espagnols demeuraient soit à Bruges, soit à Anvers, au XVIe siècle, tous leurs consulats furent fixés dans la ville flamande jusque peu avant 1527. A cette date, en effet, le consul et la « nation » d'Aragon-Catalo-

(121) Voici les noms des présents. BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Libro de ayuntamientos generales y de diputados y personas nombradas por los consules ou registre aux résolutions prises lors des réunions des membres de la «nation» de Castille ou de leurs délégués et des invités des consuls, 1522-1547*, fo 22-23 vo (29 septembre 1525): Francisco Fernandes de Villegas, Juan de Medina, Cristobal de Miranda, Juan de Mendieta, Rodrigo de Soria, Sylvestre Pardo, Alonso de Santagadea, Andres Gutierrez de San Bitores, Francisco del Rio, Alonso de Salinas, Juan de Matança, Nofio Pardo, Francisco de Angulo, Cristobal de Avila, Francisco Garcia, Antonio de Burgos, Alvaro de Castro, Jeronimo Pardo, Rodrigo de Gaona, Bernardino de Ballejo, Pedro de la Torre, Alonso de Carrion, Agostin Enrrique, Juan de Madaria, Sylvestre Censoles, Diego de Avila, Geronimo de la Plata, Diego de Vega, Philippe de Carrion, Lope Gallo, Antonio Cuellar, Gregorio Pisquer, Geronimo de la Mota Villegas, Francisco el Rio, Francisco de Aranda, Lorenzo Despynosa, Francisco de Cisneros, Andres Ortega de Burgos, Nuño Quesy, Bernardino de Soria, Gonçalo de Salamanca, Juan de Santo Domingo, Garcia Gallo, Alonso Lopez Gallo, Diego de Cuaço, Juan de Camargo, Pedro de Jaen.

(122) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Ayuntamientos, 1522-1547*, fo 55 vo: « En Brujas, a 9 de hebrero de 1552. Ayuntamiento general. La qual dicha letra andubo el clerque por las casas de la nacion, como es de costumbre, e siguiendo lo en ella contenido, nos juntamos por ayuntamiento general en nuestra casa de nacion, como es de costumbre antigua, donde nos hallamos presentes nos, los consules, e mas treinta e ocho señores de nuestra nacion, a los quales se les remostro las dos cosas siguientes.»

(123) Cf. Annexe VII.

(124) Cf. Annexe VIII.

(125) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Dossiers divers, 1576-1595*: « 1576. Rrelacion de los supuestos de la nacion que an de jurar averias. »

gne, comprenant sept suppôts, sont établis dans la ville brabançonne ¹²⁶.

La question se pose si Bruges put maintenir intact son droit d'étape de la laine d'Espagne, à l'époque de sa décadence, plus spécialement entre 1493-1494, date à laquelle les « nations » espagnoles revinrent aux bords du Swin, et 1573 quand, sous le règne de Philippe II, Rammekens, avant-port de Middelbourg, tomba aux mains des rebelles ¹²⁷. La réponse ici est affirmative. Pour s'en convaincre, on n'a qu'à étudier le mécanisme du chargement et du déchargement de ce produit et tenir en même temps compte de l'importance de son importation.

Le transport de la laine espagnole, à la fin du XVe siècle et aux trois premiers quarts du XVIe siècle, à destination des Pays-Bas, était aux mains, pour ainsi dire exclusivement, des Castellans et Biscayens. Régulièrement les chefs des « universidades » de Burgos et Bilbao affrétaient, dans les ports de la côte septentrionale de la péninsule ibérique, les navires nécessaires au commerce de leurs ressortissants, les équipaient et prenaient note des cargaisons ¹²⁸. Parallèlement, les consuls de Castille et de Biscaye à Bruges et leurs représentants dans la ville et ses avant-ports, établissaient le rôle des frais d'expédition (rotulo de la nao, rotulo de las averias, rotulo de los con-

(126) A. PAZ Y MELIA, *Serie de los mas importantes documentos del archivo y biblioteca del exmo. señor duque de Medinaceli, 2a Serie. Bibliografica* (Madrid, 1922, pp. 433-487, *Llibre del Consolat dels Mercaders catalans en Bruges, 1330-1537*), pp. 481-484.

(127) H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. IV (Bruxelles, 3e éd., 1927), p. 44. C'est par Rammekens, avant-port de Middelbourg, que se faisaient, après l'ensablement de L'Ecluse, les relations maritimes de Bruges.

(128) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Ayuntamientos, 1502-1522*, f° 11 v°: « En 6 de agosto [1504], fue acordado por consules i diputados, viejos y nuevos, que todos los que truxeron lanas en la nao de Juan de Larrea y San Perez de Vertendoña, que benian por los Biscaynos, paguen el bazio y todas las otras averias, como pagaron las otras sacas benidas en las naos aforadas por prior y consules. » — *IBID.*, *Dossiers divers, 1428-1549*, *Traité de commerce valable pendant 20 ans, conclu entre les villes de Burgos et Bilbao, le 20 mai 1513, comprenant confirmation et ampliation (aditamentos) d'un accord similaire d'une durée de 25 ans, fait le 7 décembre 1499 (capitulacion), avec commentaires du 28 janvier 1500 (aclaramion).*

sules) de tous les navires qui, ayant été affrétés en Espagne par les chefs de leurs gildes marchandes, arrivaient aux Pays-Bas, et percevaient le «dinero de nacion» ou l'«averia de nacion», une taxe sur les marchandises importées, servant à couvrir les dépenses courantes de leurs «nations»¹²⁹.

D'autre part, contrairement aux chefs des «universidades» de Burgos et Bilbao, les consuls de la Mer de Barcelone n'affrétèrent plus de vaisseaux pour les Pays-Bas, dès la fin du XVe siècle¹³⁰. Leurs ressortissants chargèrent en conséquence, à partir de cette époque, leur laine à destination de ce pays — pour autant qu'ils en importaient encore — sur d'autres navires, en particulier sur des vaisseaux biscayens¹³¹. En conséquence les consuls d'Aragon-Catalogne à Bruges ne durent plus jamais compter les frais d'expédition avec les maîtres de navires, depuis cette date. Et lorsqu'ils allèrent avec leurs nationaux s'établir à Anvers en 1527, l'étape de la laine d'Espagne dans la ville flamande n'en subit pas de préjudice.

Les marchands navarrais, enfin, chargèrent régulièrement leurs laines sur des vaisseaux affrétés par les chefs des «universidades» de Burgos et Bilbao ; ils continuèrent à le faire après la création de leur consulat à Bruges en 1530¹³².

On peut donc dire qu'autant au départ qu'à l'arrivée, la cargaison de laine espagnole de chaque bateau était contrôlée et enregistrée. Ce qui rendait les contraventions au droit d'étape de ce produit à Bruges difficiles. L'intérêt des consulats se conjuguant avec l'intérêt de la ville, celle-ci y trouvant les recettes du droit d'étape et ceux-là les

(129) GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, table analytique, verbo «Avaries».

(130) GORIS, *Colonies marchandes*, p. 160.

(131) GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, p. 198.

(132) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Rotulos de las averias ou registre aux frais d'expédition des navires affrétés, par le prieur et les consuls de l'«universidad» de Burgos, à destination des Pays-Bas, tenu par les consuls de la «nacion» de Castille à Bruges, 1550-1573*, passim. GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, pp. 282-284.

recettes du «dinero de nacion» ou de l'«averia de nacion», il est clair que quasi toute la laine d'Espagne est passée par Bruges, encore à la fin du XVe et aux trois premiers quarts du XVIe siècle.

Certes il y eut des transgressions à cette époque— transgressions qui furent d'ailleurs régulièrement poursuivies¹³³ — mais elles n'auront pas été nombreuses, ni importantes¹³⁴, compte tenu des grandes quantités de laine espagnole importées à Bruges au XVIe siècle.

La « nation » de Castille à Bruges importa seule, du 14 novembre 1503 au 18 mars 1507, 44.441 sacs de laine¹³⁵, du 18 mars 1507 au 20 janvier 1509, 21.559 sacs, soit au total du 14 novembre 1503 au 20 janvier 1509, 66.000 sacs

(133) GILLIODTS, *Etaple*, t. II, pp. 654-655, nos 1603 et 1604. ID., *Consulat d'Espagne*, pp. 304-305, 316.

(134) Avant 1573 et la prise par les rebelles, lors de l'insurrection contre Philippe II, de Rammekens, port de Middelbourg, par où se faisaient, après l'ensablement de L'Ecluse, les relations maritimes de Bruges. Depuis cette époque le privilège brugeois de l'étape de la laine espagnole ne fut plus observé. Cf. H. VAN HOUTTE, *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime* (Gand, *Recueil de travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université*, 48e fasc., 1920), pp. 193-204.

(135) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Ayuntamientos, 1502-1522*, f° 8 : « En 14 de noviembre de 1503, stando ayuntados los consules, Pero del Castillo y Pero Lopez, Pero de Miranda, con toda la generalidad de la nacion, fue acordado de dar la descarga de las lanas a Diego Perez, a 12 mitas por saca, asy las de la Scusa, como las de Jelanda, por tiempo de tres años, fasta en la suma de 60.000 sacas, con que sy los consules venideros, despues de descargada Diego Perez la primera flota, fasta en la suma de quinze mill sacas, contando con el dicho Diego Perez la nacion de la manera que aqui baxo dira, gela puede quitar las cosas que el dicho Diego Perez se obliga de edificar a provecho y honrra de la nacion.

Y descargadas el dicho Diego Perez fasta en la suma de quinze mill sacas, no seyendo contentos los consules y la nacion que el dicho Diego Perez descarge mas, contaran con ell de todo lo gastado en lo susodicho e gelo paguen, rrebatindole de las dichas quinze mill sacas o mas a 6 mitas por saca, a provecho de la nacion. »

IBID., f° 24 : « En 18 de março [1507], se tomo la quenta de la descarga a Diego Peres, de todas las sacas que ha descargado, del dia que tomo la dicha descarga fasta oy, e declaro por su cuenta e juramento aver descargado 44.441 sacas, 600 sacas mas a menos, de manera que, de la promesa que se le yzo de las 60.000 sacas, para en pago de las obras que ha hecho en la nascion, rresta que ha de descargar otras 15.559 sacas mas e, allende desto, se le deven de obras que ha hecho en la casa de la nascion, fuera de su promesa e concierto, 9 lb. 10 s., que se le han de pagar en descarga de sacas, allende de las 15.559 sacas, que le restan a descargar. »

de laine ¹³⁶. Voici, d'autre part, sous forme de tableau, ce qu'elle y importa de 1550 à 1573 ¹³⁷.

Année	Nombre de navires	Chargement de laine, au départ, en sacs
1550	25	25.046
1551	12	10.966
1552	10	6.529
1553	19	20.806
1554	9	8.347
1555	4	4.957
1556	21	24.817
1557	19	10.955
1558	22	15.047
1559	11	13.689
1560	11	14.613
1561	17	21.505
1562	6	7.770
1563	17	19.278
1564	7	10.732
1565	10	16.203
1566	8	10.471
1567	24	15.189
1568	15	12.929
1570	17	5.019
1571	23	3.782
1572	30	12.793
1573	8	1.433

(136) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Ayuntamiento, 1502-1522*, fo 35: « En 20 de enero [1509], en ayuntamiento deputados nonbrados, Pero del Castillo e Syvestre Pardo, parecio Diego Peres de Soria, el qual dixo, que por quanto el avia tenido la descarga de las lanas, del año de 1503, del consolaje de Pero del Castillo e Pero Lopez e de Pero de Miranda, que en gloria sea, asta oy, que le fue acordado que descargase asta cuenta de 60.000 sacas, a condicion que obiese de azer ciertas obras en la capilla e en la casa de la nacion, lo qual el dicho conplio e dio por cuenta aver descargado las dichas sacas e mas dixo que despues, por otras obras que yzo en las rredes de Santiago e otras costas, los consoles e otras presonas, de lo que gasto, le prometieron que descargase

L'importation totale de laine espagnole à Bruges — c'est-à-dire de toutes les « nations » espagnoles ensemble — était estimée en 1546, par Josse de Damhoudere, de 36.000 à 40.000 sacs¹³⁸. Elle était, suivant le compte du tonlieu de la ville pour l'année allant du 1er mai 1553 au 30 avril 1554, de 17.868 balles seulement, soit 819 balles de Séville, 6.759 balles de Biscaye, 1.018 balles d'Aragon et 9.272 balles de Castille¹³⁹. Suivant Guichardin, cette importation était jusque peu avant 1560 de 40.000 sacs, chiffre déjà mis en avant par le jurisconsulte brugeois. Cette année elle n'atteignit, d'après le marchand florentin, plus que 25.000 sacs environ¹⁴⁰.

Le sac de laine d'Espagne n'a jamais eu un poids absolument fixe. Il a toujours pesé plus ou moins d'après les circonstances, principalement suivant son origine et l'époque de son importation. Un sac de laine de Castille se composait de deux balles ou « waghén », dont le poids moyen,

otras 12.000 sacas, e destas parece aver descargado las 6.000 sacas, de forma que dio cuenta se le deve asta oy otras 6.000 sacas, para las dichas 12.000 sacas; que dio cuenta aver gastado en beneficio de la nacion 9 lb. 10 s., para esto a rrecebido las dichas 6000 sacas, de que la metad es de la nacion, 6 lb. 5 s., otrotanto al dicho Diego Peres, de forma que se le deven al dicho 3 lb. 5 s., queda que se le tienien de pagar de la descarga, asta cumplimiento de las dichas 12.000 sacas, o quel que tomare la descarga, asta adelante, le page las dichas tres libras, cinco s., que nos alcanço de la suma de las sacas que tenia descargar, segund dio por cuenta, con juramento, a nos los consoles e a las presonas dichas, llamadas para rreibir la dicha cuenta del dicho. »

(137) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Rotulos de las averias, 1550-1573*.

(138) J. DE DAMHOUDERE, *Subhastationum compendiosa exegesis. In laudem Hispanicae nationis quae in Flandria nostra iam olim fixa sede celeberrimam negotiationem exercet, authoris declamatio panegyrica* (Louvain, 1558), fo 77.

(139) GAND, ARCHIVES DE L'ETAT, *Archives de la Famille Piers de Raveshoot*, série étiquetée *Archives de Famille*, no prov. 189, *Compte du tonlieu de Bruges du 1 mai 1553 au 30 avril 1554*, fo 5 vo: « Le revenu des laines d'Espagne, arrivees es quartiers de pardecha et entrans en ladite ville de Bruges, a leur estaple, sont estés, pour le temps de ce compte, en nombre de 17.868 bales, assavoir: de Civile 819 bales, de Buscaije, en deux parties, 6.759 bales, pour ceulx d'Arragon, en deux parties, 1.018 bales et pour la grande nation d'Espagne 9.272 bales, comme le tout appert par ung quaijdo de pappier, dont le double a esté exhibé en finances de l'emperiale majesté, le 12e d'apvril 1554, verifié et subsigné de ce comptable, lesquelz 17.868 bales, a ung denier torn. pour bale, monte : 74 lb. 9 s. torn. »

(140) *Description des Pays-Bas*, p. 127.

au moins pendant les années 1463 à 1563, était de 60 clous (naghelen, clavos). Les années suivantes, sans doute à cause de certaines taxes qui furent calculées à ce moment par pièce, il pesa sensiblement plus, 74 clous en moyenne.

Un clou représentait invariablement 6 livres de poids¹⁴¹ ou environ 3 kilos. En conséquence un sac de laine de Castille a pesé, de 1463 à 1563 au moins, approximativement 180 kilos et, les années suivantes, à peu près 220 kilos. Ce qui nous dorne un aperçu plus clair de l'importation de la laine espagnole à Bruges au XVIe siècle.

Du 14 novembre 1503 au 20 janvier 1509, il fut importé par la « nation » de Castille seule, pour plus de 11.880 tonnes de laine, soit pour plus de 2.376 tonnes par année. Voici, d'autre part, sous forme de tableau, l'importation par cette gilde marchande de ce produit, pendant les années 1550-1573 :

Année	Chargement de laine, au départ, en tonnes
1550	4.508
1551	1.974
1552	1.175
1553	3.745
1554	1.532
1555	892
1556	4.467
1557	1.972
1558	2.708
1559	2.464
1560	2.631
1561	3.871

(141) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Un Précurseur des Almanachs de Commerce (La Flandre, t. XVI, pp. 201-216), pp. 201, 209-210, 212. ID., Consulat d'Espagne, t. II, pp. 406-407. ID., Estaple, t. II, p. 699, n° 1653. ID., Inventaire, t. III, p. 151, en note, et Glossaire flamand, par E. GAILLIARD, verbo Waghe, p. 764. — En 1593 la balle de laine de Castille progressa de 40 à 53 clous. Cf. GILLIODTS, *Consulat d'Espagne, t. II, pp. 544-545.**

Année	Chargement de laine, au départ, en tonnes
1562	1.399
1563	3.469
1564	2.361
1565	3.565
1566	2.304
1567	3.342
1568	2.844
1570	1.104
1571	832
1572	2.814
1573	315

En 1558 la place de Bruges regagna en importance. Elle fut même, depuis cette date et pendant plusieurs années, le seul marché de la laine aux Pays-Bas, non seulement de la laine espagnole, mais également de la laine anglaise. En 1558, en effet, la colonie, le consulat et l'étape des marchandises des commerçants de laine d'Angleterre, qui étaient établis à Calais depuis près de deux siècles¹⁴², vinrent se fixer à Bruges¹⁴³. Il y restèrent officiellement jusqu'en 1585¹⁴⁴ et y furent même renforcés vers 1575, mais pour quelque temps seulement, par la colonie, le consulat et l'étape des marchandises des drapiers anglais, qui se trouvaient à Anvers¹⁴⁵. Pratiquement, cependant, depuis 1573, lors de la prise de Rammekens, port de Middelbourg, par les rebelles, pendant la guerre contre Philippe II, le privilège brugeois de l'étape de la laine ne fut plus du tout observé¹⁴⁶.

(142) VAN HOUTTE, *Marché international d'Anvers*, p. 108.

(143) GILLIODTS, *Etaple*, t. III, pp. 124-125, n° 1792.

(144) ID., *Ibid.*, pp. 295-296, n° 1990.

(145) ID., *Ibid.*, pp. 233-234, n° 1910 ; t. IV, p. 603. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancien Grand Tonlieu de Bruges* (Bruges, 1908-1909, 2 vol.), t. II, p. 381.

(146) Deux cent cinquante balles de laine espagnole seulement passèrent par le tonlieu de Bruges, du 1er mai 1573 au 30 avril 1574. Cf. GILLIODTS, *Tonlieu*, t. II, p. 222.

Les premiers Espagnols qui quittèrent définitivement Bruges furent, comme nous l'avons dit plus haut, les Catalans et Aragonais. Ils furent suivis par les Biscayens et Navarrais. Ceux-ci abandonnèrent les bords du Swin pour toujours à l'époque des guerres de religion. Nous ne trouvons plus de trace dans la ville des Biscayens et de leur consulat, après 1585¹⁴⁷, et des Navarrais et de leur consulat, après 1586¹⁴⁸. Quant aux Castellans, leur « nation » à Bruges groupait toujours, en 1596, quatorze suppôts¹⁴⁹ et même, en 1606, vingt quatre membres, parmi lesquels cinq momentanément absents et deux insoumis¹⁵⁰. Cependant plus aucun de ceux-ci ne s'adonnait encore sérieusement au commerce hispano-flamand. Enfin, en 1705, les derniers consuls de la « nation » de Castille ou d'Espagne à Bruges, y acquéraient le droit de bourgeoisie¹⁵¹. La place internationale de Bruges était morte pour toujours.

JOSEPH MARECHAL.

ANNEXES

I

Liste de « nations » et de marchands étrangers établis à Bruges.

1er juin 1485 - 1er septembre 1486.

A. *D'après le compte des vins d'honneur présentés par la ville, du 1er juin 1485 au 1er septembre 1486* (BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE).

De natie van den Oosterlinghen, 22 octobre 1485 et 1er mai 1486 (f°s 18 v° et 48).

(147) GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, pp. 520-521. A. VIAENE, *Het natiehuis van Biscoaie te Brugge* (Biekerf, t. XXXIX, 1933, pp. 1-8).

(148) GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, pp. 521-523.

(149) BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Libro de ayuntamientos generales y de diputados y personas nombradas por los consules ou registre aux résolutions prises lors des réunions des membres de la « nation » de Castille ou de leurs délégués et des invités des consuls, 1595-1608*, f° 5-5v^o : « En 20 de mayo de 1596 años — — — es menester considerar que de catorze supuestos que ay por el presente en esta nacion y que los tres son consules — — — ».

(150) Cf. Annexe IX.

(151) GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, pp. 1, 590-591.

- De Oosterlinghen, 25 août 1486 (f° 64 v°).
 De greffier van den Oosterlinghen, 3 janvier 1486 (f° 29 v°).
 Meester Heinric, clerc van den Oosterlynghen, 9 mai 1486
 (f° 53).
 Jan Durcoop ende een Oosterline met hem tsamen, 11 juillet
 1486 (f° 58).
 De Spaengnarden, 26 août 1486 (f° 64 v°).
 Messire Thomaes Portunari, 10 avril 1486 (f° 46).
 Lenaert Centurion, 17 juin 1486 (f° 55 v°).
 Dyago Fernandes, Portugaloy, 9 mai 1486 (f° 50).
 Loupes Estenes, Portugaloy, 9 mai 1486 (f° 50).
 Twee Portugaloyen, 11 juillet et 25 août 1486 (f°s 58 et
 64 v°).

B. *D'après le registre aux procurations et certifications, du
 30 juin 1485 au 1er septembre 1486 (BRUGES, ARCHI-
 VES DE LA VILLE).*

« Oldermannen », *secrétaire et marchands de la hanse
 d'Allemagne :*

- Jans Këller, olderman, âgé de 40 ans, 31 janvier 1486
 (f° 78 v°).
 Martin Buyst, olderman, âgé de 40 ans, 31 janvier 1486
 (f° 78 v°).
 Thietman Rummelincrode, olderman, âgé de 40 ans, 31 janvier
 1486 (f° 78 v°).
 Maître Gheeraert Bruyns, secrétaire, 13 septembre 1485
 (f° 25).
 Ludick van Grest, marchand, 31 juillet 1485 (f° 7 v°).
 Bertram van den Damme, marchand, 28 janvier 1486 (f° 76).
 Hans Polborm, marchand, 8 février 1486 (f° 82).
 Claeis Rype, marchand, 11 février 1486 (f° 82 v°).
 Jan Stolle, marchand, 16 février 1486 (f° 86).
 Dieric van Burem, marchand, 1er avril 1486 (f° 100 v°).
 Hans Frans, marchand, 1er avril 1486 (f° 100 v°).
 Jan Diercoop, marchand, 14 avril 1486 (f° 104).
 Valentin Lam, marchand, 25 avril 1486 (f° 108).
 Willem Heyde, marchand, 5 mai 1486 (f° 109).
 Heindric Wanscheide, marchand, 5 mai 1486 (f° 109 v°).

Marchands italiens :

- Victor de Cadepesere, de Venise, 28 février 1486 (f° 92).
 Real de Realy, de Lucques, 26 janvier, 9 février et 12 avril
 1486 (f°s 75, 82 v° et 104).

Grégoire Lommelin, de Gênes, âgé de 25 ans, 8 août 1485 et 9 août 1486 (f°s 15 v° et 128).

Francisque Penello, de Gênes, âgé de 36 ans, 8 août 1485 (f° 15 v°).

Christoffle de Nigron, de Gênes, 7 novembre 1485 et 9 août 1486 (f°s 47 v° et 128).

Benigne de Cassina, de Gênes, 15 novembre 1485 (f° 55 v°).

Augustin Dorie, de Gênes, 31 décembre 1485 (f° 69 v°).

Renault de Recassoly, de Florence, 12 septembre et 13 octobre 1485 et 17 avril 1486 (f°s 25, 37 v° et 105 v°).

Thomas Portunary, de Florence, 25 octobre 1485 et 8 mai 1486 (f°s 44 et 110).

Pierre Baudin, de Florence, 31 janvier et 22 avril 1486 (f°s 79 et 107 v°).

Pierre-Antoine Baudin, de Florence, 20 mai 1486 (f° 112).

Jaspar Bousami, de Florence, 9 mars 1486 (f° 96 v°).

Leurens Canthoncy, de Florence, 21 juillet 1486 (f° 123).

Benedicte de Chole, de Pise, 15 février 1486 (f° 85).

Jehan-Pierre Rouffin, de Milan, 27 juin 1486 (f° 125 v°).

Consuls et marchands espagnols :

Johan Ochea Dorannie, consul de la « nation » de Biscaye, 24 juillet 1486 (f° 123 v°).

Sancho Dastroquicher, consul de la « nation » de Biscaye, 24 juillet 1486 (f° 123 v°).

Nicolas Bertram, marchand de Catalogne, 9 septembre et 5 décembre 1485 (f°s 23 et 65 v°).

Jan Paschale, marchand de Catalogne, 6 mars 1486 (f° 94 v°).

Gommes de Sorye, marchand de la « nation » de Castille, bourgeois de Bruges, 31 janvier 1486 (f° 78).

Portugais :

Charles Vasque, bourgeois de Bruges, d'origine portugaise, 9 mars 1486 (f° 96).

Loupes Stevins, marchand portugais, 15 novembre 1485 (f° 55 v°).

Marchand d'Angleterre :

Jan Baldre, bourgeois de Bruges, 13 juillet 1486 (f° 121 v°).

Marchands français :

Jacques Sarasin, de Boulogne-sur-Mer, 15 février 1486 (f°s 85 et 95).

Jacques de Loyan, de Boulogne-sur-Mer, 9 mars 1486 (f° 96 v°).

Gaultier Doselaer, de Besançon, âgé de 40 ans, 13 juin 1486 (f° 114 v°).

II

Minute d'une lettre écrite par les consuls de la « nation » d'Espagne ou de Castille à Anvers, aux prieur et consuls de l'« universidad » des commerçants de Burgos, au sujet de l'établissement de leur colonie, de leur consulat et de l'étape de leurs marchandises aux Pays-Bas.

1490.

BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Dossiers divers, 1428-1549.*

Quatre feuillets de papier d'une écriture courante, dont le premier porte uniquement l'annotation :
« 1490. Cartas escriptas de Enveres, viejas, a prior i consoles sobre el mudar la estapla. »

Señores : Con el correo Portugues, escribymos hasaz largo todo lo que aca hera hecho y concertado, hasta entonces, sobre las cosas de la estapla, que hera para seguir vuestro acuerdo y mandado, segund con el señor Diego de Cobarrabyas, señores, nos escribistes, y, para lo poner en efeto, escribimos a los señores que estaban en Brujas quisyesen venir aqui, para que todos de un acuerdo hiciesemos lo que, señores, nos escribistes, y benieron Rodrigo de Cefuentes y Pedro Pardo y algunos que alla se quedaron dieron el cargo a estos, que los escusasen, y con ellos juntamos toda la nacion y les mostramos, señores, vuestras cartas y a todos les parescio que la estapla desta villa hera mas provechosa y segura para nuestra nacion, salvo que hallamos un ynconbeniente, que es de los que ally estan casados y otros que tyenen casas, los quales estan determinados de no benir a resydir aqui, aunque mucho mas provecho nos veniese y alla nos fuese mas dapñoso de lo que es, y, conoscido que, dondequiera que tengamos la estapla, nos es mucho mas provechoso estar juntos que non apartados en dos lugares, acordamos de nombrar quinze personas de cuerpo de la nacion, para que con nosotros y Diego de Cobarrabyas, juramentados, hordenasemos todo lo que fuese mas a servicio de Dios y provechoso a nuestra nacion, y los diputados fueron :

Juan de Contreras,
Pero Pardo,
Diego de Valladolid,
Antonio de Valle,

Pedro de Villena,
Sancho de Miranda,
Pedro de Medina,
Diego de San Juan,

Andres de Pesquera,
Diego Ximenes,
Alonso de Logrono,
Luys de Burgos,

Diego de Haro,
Diego de Basurto,
Juan de Astodillo,
Vernaldino de Medina.

Los quales acordaron que hera vien de enbiar diputados a la villa de Brujas y estos fuesen, como de alla, señores, escribiades, que hera Nuño de Gomiél y Diego de Cobarrabias, Pero Pardo, Pedro de Medina, Diego de San Juan, a los quales tomamos el juramento que mandastes y les dimos los capitulos que Diego de Cobarrubias truxo y mas otros que os, señores, enbiamos, que nos parescio que nos eran nescasarios, para que los pidiesen a la villa de Brujas, y, por que los de la villa de Brujas les diesen todo lo que pidian, hezimos ordenança que ninguno no podiese llevar, desde entonces fasta el dia de Sant Juan, ningunas mercaderias a la villa de Brujas y, para que los de Brujas fuesen ciertos que lo que estos señores con ellos negociasen, dimosles el sello de la nacion, para que con el se obligasen a los de Brujas, que desdel dia de Sant Juan fasta el dia de Santyago yriamos a resedir a la villa de Brujas con nuestras lanas, esto con condicion que no obiendo guerra o mandamiento de sus altezas o de vosotros, señores, del contrario, mandandonos quedar aqui, lo qual todo, como susodicho es, mostramos a todos los de nuestra nacion, en ayuntamiento general, y lo dieron por bueno y lo juraron todos de lo goardar y hazer tener y goardar a los que no estaban en el ayuntamiento y son estos los que lo juraron :

Juan Enrrique,
Nuño de Gomiél,
Pero Ximenez del Castylo,
Diego de Cobarrubias,
Rodrigo de Cefuentes,
Juan de Contreras,
Diego de Valladolid,
Pero Pardo,
Pedro de Medina,
Pedro de Miranda,
Juan Gutierrez,
Juan de la Pena,
Francisco de Valladolid,
Gonzalo de Miranda,
Mendieta,

Alonso de Logrono,
Alonso de Medina,
Gregorio de Valladolid,
Luys de Burgos,
Pedro de la Torre,
Francisco de Oquillas,
Vermeo,
Pedro de Villena,
Vernuy,
Andres de Pesquera,
Diego de Sant Juan,
Alonso de Spinosa,
Antonio de Villegas,
Francisco Beliz,
Alonso de Salinas,

Pedro de Quintana,
 Garcia de las Casas,
 Juan de Astodillo,
 Velasco de Vejar,
 Antonio de Valle,
 Diego Ximenez,
 Diego del Campo,
 Miguel de Miranda,

Diego de Basurto,
 Diego de Haro,
 Diego Periz,
 Juan Destybaos,
 Vernaldino de Medina,
 Francisco de Carrion,
 Fernando de la Torre.

Y con este acuerdo hos enbiamos, señores, el Portogues y los diputados se fueron a Brujas, los quales fueron muy bien rescebidos y les hicieron muchas honrras y, començando a negociar con los de Brujas, Pedro Pardo, no goardando lo que nos avya prometydo, dio ocasyon a que los otros señores les fuese nescesydad de negociar syn el y aun pusoles en asaz nescesydad, como alla, señores, hos escribymos por mar y por tierra, haziendohos saber que dudabamos que los diputados se concertasen con los de Brujas y en las mesuras hos abertyamos como los de Brujas avian procurado que algunos señores escribyesen a sus altezas, para que diesen un mandamiento, en que nos mandasen yr a Brujas, para que lo remediasedes, lo qual creemos, señores, que lo ayays hecho, por que mucho mas provechosa sera que vosotros, señores, deys tal forma, que sy acordaredes que bamos a Brujas o quedemos aqui, sera por vuestro acuerdo y mandado y no por premia de mandamiento, salvo sy fuere ganado por vosotros, lo que despues es hecho.

Es que los diputados son benidos aqui, los quales ha parescido que segund el tiempo an fecho mucho, lo uno, por que los que estan en Brujas no nos han ayudado nada, y lo otro, por que algo de lo que vosotros, señores, pedis, los de Brujas no lo dieron, deziendo y escusandose que nos lo pueden dar, y a otras cosas que pedis y pidiamos haziaseles muy grabe, de forma que a los dyputados les parescio que era vien tomar dellos lo que podiesen sacar y nos lo truxieron y la copya dello os enbiamos, señores, aqui firmada de maestre Juan Rojer; tanvien, señores, hos enbiamos el traslado de lo que nosotros les pidiamos, la qual nos era hasaz nescesario, principalmente les pidiamos la seguridad, a la qual nos responden que no la pueden dar, y no es maravilla, por que no halle fiadores la villa de Brujas, pues es verdad que debe pasadas de 100.000 libras de gruesos, i a lo cierto, sy quando alla ovieremos de yr, el tiempo y la pacementacion de las tièrras no muestra que estamos vien seguros, beniendo alguna

fortuna, no estymamos en mucho la obligacion que agora nos dan, pues no nos dan fiadores.

En lo de las averias, dizen que no pueden dar mas de lo que dan, a cuya causa tan poco nos aprovechara nada aquello, por que, como, señores, sabeys, pende plito en el Grand Consejo y mandara luego, pues es justycia a los de Brujas que no conoscan de la causa que ante ellos pende.

En lo de Grabilyngas y en las sacas tomadas que benian a Brujas, asy por mar como por tierra, sea tomado un medio, que han de pagar en cierto tiempo de tres años, i esto se estyende en lo de las sacas que en lo de Grabelingas, dizen que pagaran como pagaren a los Alemanes.

Nosotros pidiamos que no obiese corredor en las lanas, no quisyeron consentyr.

Tanvien pidiamos que los azeytes y fierros que se vendiesen estando la nao en el Esclusa que se podiese delibrar syn venir a Brujas, no nos lo quisyeron acordar.

El pregon que tenian dado han anichilado y dado por ninguno, asy como lo pidimos, y hicieronnos una obligacion de jamas se aprovechar del.

Los diputados les hicieron una obligacion que, desdel dia de Sant Juan hasta el dia de Santyago, nosotros hiriamos alla, con las lanas que aqui tobiesemos, y ally resydiriamos, tanto quanto nuestro plazer fuese y no mas, y esto se entendia con condicion que en este tiempo no ovyesse guerra ni beniese mandamiento de sus altezas o de vosotros, señores, en que nos mandasen el contrario, por que estonces la obligacion es ninguna, y esta es la copia della.

En Enberes.

Y luego, señores, en ayuntamiento general, hizimos una hordenança, en que confirmamos la pasada, para que ninguno, fasta el dia de Sant Juan, no lleve ningunas mercaderias a la villa de Brujas y que la flota de las lanas se descarge aqui y que, desdel dia de San Juan fasta Santyago, las llebemos a Brujas, lo qual hemos echo, por que en este tiempo podays, señores, escribir donde acordays que tengamos nuestra estapla, que hagamos lo que mandaredes, lo otro, para que este tiempo han menester los de la villa de Brujas, para nos dar estos previllejos sellados con su sello y confirmados del rey y del arceduque, por que no debemos de yr alla syn tener esto primero, lo otro, que de aqui al tiempo esperamos que en esta tierra se de un asyento y sera benido el rey o el duque de Jasa, por que, fasta que el arceduque

sea puesto en la posesyon, no esperamos que aya concierto en estas tierras. Los que esta hordenança firmaron son los siguientes :

Ihoan Enrique,	Ortega de la Pena,
Nuño de Gomiel,	Gonçalo de Seguovia,
Pero Ximenez del Castylo,	Alonso de Spynosa,
Diego de Cobarrobias,	Diego de Haro,
Pero de Medina,	Alonso de Medina,
Diego de San Juan,	Vernuy,
Juan Cerezo,	Gregorio de Valladolid,
Andres de Pesquera,	Alonso de Salinas,
Pedro de Villena,	Pedro de la Torre,
Sancho de Miranda,	Alvaro de Valladolid,
Juan de Contreras,	Antonio del Valle,
Diego Periz,	Fernnando de la Torre,
Juan de Logroño,	Velasco de Vejar,
Luy de Burgos.	Ihoan de la Torre,
Garcia de las Casas,	Diego Ximenes,
Diego de Basurto,	Juan de Astodillo,
Francisco de Carrion,	Juan de Curiel,
Francisco Beliz,	Alonso de Medina.
Antonio de Frias,	

Esto es, señores, todo lo que fasta oy esta echo en el negocio de la estapla. Nuestro deseo ha seydo de procurar que qualquier cosa que se oviese de hazer o concluyr fuese condicionalmente, para que a vosotros, señores, quedase de elegir lo mejor y a nosotros de hazer lo que de alla mandasedes, plega a Dios que tal acuerdo tomeys que sea servicio de Dios y provecho de todos, por que negocio es de mucho pensar y mirar, puesque, señores, conoceys los ynconbenientes que ay y pueden venir, que a nuestro pensamiento syenpre fue de procurar de estar en el lugar mas provechoso y agora costa descasamos, con que, aunque tomemos lo mejor, no queremos ser loados ni, por el contrario, bytuperados, sy se tomare lo peor, y de lo que acordaredes enbiad un mandamiento sellado y firmado.

En este balejo rescebimos, señores, vuestra carta, en la qual dezis que este negocio del estapla como sea de mucha ynportancia, que requiere mucho consejo, antes que determinemos a estar en una parte o en otra, ha tiempo soys, señores, de tomar este consejo, pues lo teneys en vuestras manos.

Tanvien dezis, señores, que, despues de la fe, no somos mas obligados a goardar cosa mas que la libertad y, que sy

los de Brujas ynsystyeren en el pregon, que con todas nuestras fuerças debemos remediar de defender la yda ally, por que no paresca que bamos costrenidos, y, para lo rremediar, dezis que ha seydo mal hecho de arrastar aqui 40 sacas del señor Francisco del Castillo, pues, sy no abemos de yr a Brujas, como queriades, que fuesen las sacas especial que con Diego Moro, señores, vos escribimos, que aviamos ordenado que por un termino sacas ni otras mercaderias no fuesen a Brujas, a causa que los de Ypre i otras partes no goardasen el pregon, pues los de Brujas ni tyenen poder para lo hazer goardar ni razon de le hazer pregonar, y, sabiendo esto, escrivis que procuremos de no yr, fasta que el pregon se quebre, y quexaysvos, por que hagamos goardar la ordenança, que es contradezir lo que mandays.

Dezis, señores, que escrivis una carta a la villa de Brujas, pero que no le rogays, pues, sy no les quereys rogar ni yr apremiados, no defendiendo nosotros que no lleven alla las sacas, como se diera el pregon por quito, algo aviamos de hazer para que le acta anulasen¹⁵².

Dezis, señores, que escrivis una carta a la villa de Brujas, fuera razon, que vos lo hicieramos saber, por que, sy asy se hiziera, no estariades en el laborintro que estays, bisto que por nuestra causa aya dibysyones entre los Brabançones y Flamencos, la qual nosotros querriamos mucho menos que vosotros, señores, y quien alla hos ynformo o lo escribo tubo syn rason, por que no hemos trabajado poco por no hazer nuestra estapla synon con vuestro acuerdo y mandado, como beys, señores, por aqui que hasaz conplidamente hazemos lo que somos obligados ; vosotros, señores, hos quexays, por que, antes que nada se hiciese, nos vos advertymos de lo que queriamos hazer, demandad a vuestros predecesores y mostrarvos han las cartas que sobre ello nosotros y los nuestros les avemos escripto y aquello y las otras cosas que tocan a provecho general seria razon que se mostrasen a quien y como debyesen, por que la verdad no se debe dezir en todo lugar, y no las que pueden dañar a mostrarlas, como para que los Vizcaynos sepan las que les tocan y para advertyr a los que hazen dapño al byen general, para que estorben el remedio y dasea ocasyo a enemistades partyculares y mas causa a que no hagan lo que deven los que no son aceptadores de personas que, ni por dineros que los de Brujas ayan prometydo, ni por parentesa, ni por amistad, ni por cosa que

(152) Ce paragraphe a été raturé.

partycularmente les toque, no harian lo que no devyesen y, por que, señores, nos entendeys quien y quando, por que agora y antes se ha echo esto que dezimos, no curamos de mas lo declarar que de lo pasado a nosotros no se nos da nada, ni de lo de agora menos, por que syenpre hos avemos escripto la verdad y lo que conplia al vien general, y aca abemos trabajado de rogar aquellas personas, en secreto y en publico, una y dos y treynta bezes, y lo que no podemos escribimoslo alla, para que se remedie, muestrese las cartas a quien procure de nos dañiar y dase lugar a lo susodicho, lo mesmo cremos que se aya hecho a la carta que llevo el Portugues, mucho se deve, señores, de mirar prencipalmente alla y no debeys creer a las palabras syno a los echos, dando syenpre fabor a los que procuran el vyen general, prencipalmente a aquellos que no tyenen causa partycular, para que se lo estorben, y no dar la culpa hasta en fyn de los negocios; esto, señores, dezimos, por que nos days algund cargo de lo pasado y teneys syn rason.

Luego que en la villa de Brujas se dio el pregon, se juntaron en Malinas los tres estados de Bravante y la villa de Enberes y musyur de Vergas y la villa de Vergas¹⁵³ y todos juntos y cada uno por lo que le atañe hicieron una apelacion de la novedad y mandamiento que la villa de Brujas avia echo y pedieron al Grand Consejo que les proveyese e remediase de aquel agrabio, por que es contra sus privilejos, y el Grand Consejo dio un mandamiento, en que rebocan el pregon que en Brujas se avia dado y mandaban que ninguna justycia apremiase a goardar lo que los de Brujas avian pregonado y mandavan a los de Brujas, so grandes penas, que lo anichilasen y que los mercaderos de Flandes fuesen libres para conprar y bender en todas las tierras del prinçipe, como de antes solian, y que ninguno no hiciese otra cosa so pena de 20 marcos de oro y de pagar las penas en que caen los que son cavadores de dibisyones en las tierras, el qual mandamiento se publico en todas las villas de Flandes y en todas le obedieron quito en Brujas y, por que los de Brujas yntentaron de hazer el contrario, el procurador general del rey y del arceduque ha ajornado a la villa de Brujas, para que benga a responder y dar descargo de sy, por no aver goardado el mandamiento, y mas ha ajornado el burgomaestre micer Juan Baninoba y al pensonario maestre Juan Roguer y a Gomez de Soria, como a los prencipales cavadores e ynben-

(153) Berg-op-Zoom (Pays-Bas, Brabant septentrional).

tores de la nobedad hecha en Brujas, y mas que todas las villas de Flandes han enbiado al Grand Consejo y han recli-mado del agrabyo que los de Brujas les arian, sy aquel pregon se oviese de goardar, por que es contra sus previlejos, mayormente que los de Brujas no pueden mostrar por derecho ni previlejo que tenga superioridad sobre alguna villa de Flandes, para que sean obligados de venir ally por fuerça, lo qual, señores, aunque nosotros no estobieramos en estas tierras, no se dexara ni se dexara de haser, aunque cueste abiabante 200.000 florines, aran que los de Brujas sean conde-nados que agora de nuevo han avido otro mandamiento del Grand Consejo, el qual sea pregonado en Gante y en todas las otras billas, a cuya cavsa muy lygeramente nos dieron los de Brujas obligacion de no se aprovechar del, asy que, señores, no tengays congoxa, por que, sy dicesyon ay, la qual no abra, entre los de Flandes y Brabante, no somos nosotros la cavsa, no estante que nos parescio que debiamos de apelar y apela-mos de aquel mandamiento y hordenamos de no llevar ningu-nas mercaderias a Flandes, por ende bead la culpa al que lo ynventa y al que no quiere goardar la ordenança y no a nos-otros que hazemos lo que debemos, por que nuestros previ-jejos no sean quebrados.

Dezis, señores, que, en esta carta que escrivis a la villa de Brujas, la qual no dimos, no les rogays que quiten el pregon, pues sy no les quereys rogar ni tan poco, como dezis, yr apremiados, sy no defendemos que no lleven las sacas, como se avia de dar el pregon por ningun-
o, y, sy asy fuese como, señores, dezis, que sea que cada uno llevase sus sacas adonde quisyese, muchos mas son los que los llevarian a Ypre e a Tornay e a Paparingas¹⁵⁴ y a otros partes que no los que los llevarian a Brujas y darseya lugar, a que escribiesemos apartados, y seria la total destruycion de las mercaderias y, para dar lugar a este desconcierto, abeys, señores, acordado que los maestros den a cada uno sus sacas del daño que dello veniere, sy no lo remediays, nos descargamos y sera la culpa de vosotros, señores, por que haziendo nosotros lo que debemos y dexando nuestros propios negocios partyculares por los generales, nos parece que hazemos cierto, y tornamos otra vez a dezir que no queremos ser loados ni vytuperados, por lo que sucediere, puesque en vuestras manos, señores, lo ponemos a tiempo, estays de ele-gir lo mejor y no os mueva temor que por fuerça no nos haran hazer nada aca ni tan poco que penseys que, por que estamos

(154) Poperinge (Flandre occidentale).

obligados, aya mas rason de yr a Brujas que asta aqui, ni a amenazas, ni ruegos de señores, ni tomeys la openion de aquellos que son casados o tyenen casas o devdas o rentes en ninguna de las dos villas, por que perderian aquellos, syno se seguiese su openion, y se puede vien recusar por sospechosos y tomar, señores, personas syn sospecha y no tengán ocasion a querer mas a la una parte que a la otra, salvo que sobre su juramento conseje lo mejor para la generalidad y provecho de todos, y lo que acordaredes mandadnos lo que nosotros con nuestras fuerças procuraremos de lo complir.

Aqui, señores, avemos sabido como algunos de los que bieron las cartas que con Diego Moro hos escribimos dizen que, por las dadibas que esta villa nos avia dado, procurabamos de tener aqui la estapla, salba su gracia que mucho menos que ellos haríamos bileza, por que tanvien goardaremos nuestro juramento y procurariamos y avemos procurado el provecho general de la nacion, como ninguno que antes de nosotros aya tenido este cargo, lo que hazemos es, por que a nosotros y a todos, quantos aqui y en Brujas estan, nos parece, en esta villa estando, nuestra nacion estara mas segura y mas a su provecho y con mayores libertades, y somos ciertos que nos los goardaran y, por que esta villa es mas conbeniente para sallir, de mas calidades de mercaderias y por otras muchas razones que enbiamos firmadas de todos con nuestro trotero, de que esta es la copia que aqui ba, que, por que alla teney firmado, no lo hazemos firmar y aquel es y sera nuestro parescer y, quando al contrario supieremos hazer, vos hemos dello sabidores y aveys, señores, de saber que los de Brujas, para poner dibisyon entre nosotros, nos han prometydo dineros, por nos ganar las boluntades, y la verdad es que no los quisimos tomar y aun les respondimos de forma que non los prometeran mas añadir, por que nosotros por ningund ynterese, ni amor, ni temor, no haríamos al contrario de lo que nos paresciere que seria mejor para nuestra nacion, y pues byeron la otra carta, bean esta, por que conoscan nuestra linpieza y no endrecedios nuestros hechos partyculares mejor de lo que nosotros deseamos y procuramos por los generales, por que nosotros no tenemos menos en Brujas que aqui, ni aqui mas que alla, cada uno partycularmente de nosotros remostrara, a los que lo dixieron, lo que le paresciere.

Con el trotero Portugues, rescebimos, señores, una carta en el mes de deziembre, en que nos deziades que en ninguna forma yziesemos mobimiento de aqui de personas ni mercade-

rias y que aquel que otra cosa hiciese no querria el vien ni provecho de la nacion ni deseaba la honrra de sa cibdad, despues con Diego Moro, señores, nos escrivistes casy el contrario y sobre esto agora de nuevo abeys tomado este acuerdo que con Balejo, señores, nos escribis, que es hazernos saber que alla aveys acordado, señores, que en ninguna parte tengamos estapla syn vuestro acuerdo y mandado, como es razon, verdaderamente, sy esta carta llegara dos dias antes, fuera cavsa que los de Brujas no nos otorgaran nada y, desconcertados, cada uno hiciera lo que le pareciera y, sy los de Brujas no quieren goardar la ordenança que nosotros agora hicimos, la venida de Valejo sera la cavsa dello y del des-acuerdo que por no la goardar veniere, plega a Dios que alla se tome tal asyento que sea a su servicio e provecho de todos y que benga de manera que tengamos fuerças para le hazer goardar.

La flota que dezis, señores, que saldra con las primeras agoas bibas, dias ha que estobiera aca, sy se oviera querido mirar lo que nosotros escribimos 4 meses antes que afletesen, haziendoles saber que en toda la canal no avya amurados ningunos y que no se afleytasen nabios grandes y, sy asy se hiziera aca, estobyeran ya lanas bendidas, tanvien i mejor como las que fueron a Brujas, plega a Dios las traya con bien, que mas traeran de dapño que provecho en ellas se abra, i aunque mucho bien se bendan.

Mucho plazer avemos abido en que hos aveys, señores, concertado con el dotor da Najera, lo mesmo querriamos que se hiciese con los de Logroño y Urduña y con los otros que solian ser de nuestra nacion y estan con los Vizcaynos.

Aqui, señores, vos enbiamos una carta y el treslado della enbiamos a aquellos señores que estan en Brujas y vereys lo que a ella responde Pero del Castillo, por donde nosocereys nuestro deseo y dares el cargo y culpa a quien la tiene y asy como a Pero Pardo damos mas culpa que a quantos estan en Brujas, asy a Pero del Castillo se le deve agradecer por que, aunque en nuestra yda alla le venga mas provecho que a nadi de los que alla estan, no quere que sea con ningud ynconbiniente, como por su carta vereys 155.

(155) Ce dernier paragraphe a été raturé.

III

Traduction française d'une lettre en italien, adressée par l'« escripvain » des galères vénitiennes dites de Flandre au magistrat de Bruges, concernant la destination de ces vaisseaux.

Venise, 12 juillet 1519.

BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Groenenbouck* C, fo 399-399 vo. Sous la rubrique : « Copie de ungne lettre, translaté de italien en fransois, escripte a Venise le 12e jour de julet l'an 1519, pour adviser la loy de Bruges sur le fait des galeres ».

Ceste est pour vous dire comment, avec le nom de Dieu, avons deliberé de venir avec ce magnifique chapitain des gallees de Flandres, avec charge et nom de tittle d'escrivain. Lesquelles gallees doivent partir au plus long par tout le present moix et icy est confinet la magnificence dudit capitain a la gallee pour partir, tellement que, avec le nom de Dieu, se metteront en chemin pour venir pardela, de quoy averes commission de parler secretement avec les nobles seigneurs de Bruges, lesquelz, s'ilz ont desir que ces gallees venissent a L'Escluze, en leur faisant quelque gracieusité, au regard des estraingnesses faictes aux derrenieres gallees en Anvers, je prendray la charge de les faire venir. Touttefois, je veul de vous estre informet du port et de l'entree a L'Ecluze pour seurté, que toute la reste n'est riens, et apres leurs fransises sera besoing de quelque petite gracieusité et s'il vous samble qu'ilz y puissent venir, feres faire lettres reales et regales de ce qu'ilz voudront faire et secretement et lesdites lettres manderes en Ancomia, a nostre consul Nicolas Degra, pour a moy estre donnees, a l'ariver des gallees in Ancomia et de ce ne faites faulte de m'aviser, de ce que en ce pourres entendre et ne le oublies a faire secretement, ainsi que vous ay dit, pour ce que de vous ne puis plus tost avoir responce, sinon a l'arivement des gallees in Ancomia, que les puisse trouver es mains dudit missire Nicolas a nostre ariver et n'y faites faulte et laissez faire a Dieu et a moy, s'il est du plaisir de ceulx de Bruges, verrons a faire bonne chiere avec vous. Que Dieu en tout veulle conseiller le meilleur et vous veulle garder etc.

IV

Traduction française d'une autre lettre en italien, adressée par l'« escripvain » des galères vénitiennes dites de Flandre au magistrat de Bruges, concernant la destination de ces vaisseaux.

Venise, 29 juillet 1519.

BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Groenenbouck* C, fo 399 vo - 400. Sous la rubrique : « Copie d'ugne aultre lettre, translatee l'ytalien en fransois, escripte a Venise, le 29e de juillet 1500 dix neuf, sur le meisme fait ».

Ceste est pour vous dire comment, ceste nuyt, part la derriere gallee d'icy et, en ceste heure, je m'enbarque et iray sur la chapitaine gallee, de quoy les seigneurs ayans part et les seigneurs gentilz hommes me ont conduit au tittle de leur escripvain, de quoy par une aultre vous ay adverty, que se les seigneurs de Bruges ayent de plaisir avoir ces gallees a L'Escluze, en faisant aucune gracieusité et avantaige de quelque petite chose, toutteffois secretement je vous ay dit et encoire diz que vous en parles et, de ce que pourres faire, escripves in Ancomia a nostre consul Nicola Digra, lequel icy a esteit confirmet par le conseil d'estre consul, et faites secretement et me advises, tellement que, a nostre arivement in Ancomia, j'aye vostre lettre et apres laisses le gouverner a moy, se vous me donnes avis et que ces gallees leur soyent agreables et de plaisir, je vous promets de faire la besoigne et que puissons mettre foy en ce que vous sera promis, le mandes comme vous ay dit, non besoignant de ce nous pourverrons aller, ainsi que sommes accoustumés et comme mieulx faire pourrons. La charge des gallees sont vins, oglie, speceries, gimzembre et aultres droghes, draeps de soye, camelots, voires et pluseurs aultres gentilleses asses, plus que les aultres gallees et aultre chose que encoire ne vous puis dire, etc.

V

Extrait d'une ordonnance concernant l'élection et la compétence des consuls de la « nation » d'Espagne ou de Castille à Bruges.

20 janvier 1502.

BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Registre aux ordonnances de la « nation » d'Espagne, 1502-1606, f° I.* Sous la rubrique : « 1502. Hordenanzas tocante al sacar y elegir los consules y la pujança que los dichos consules tyenen ».

Hordenanças comenzadas y concluydas en ayuntamiento general en 20 de henero de 502 años, seyendo consules Pero del Castillo e Alonso de Castro e Diego Perez, syguiendo las hordenanças anzianas, quitando y aumentando, segund fue el parezer de todos.

Primeramente, quanto al sacar de consules, que aya de aver tres consules y un bolsero, los quales ayan de servir seys meses y sean sacados el dia de San Pablo, a 25 de henero, y el dia de Santiago, a veynte e cinco de julio, syn aver de dilatar otro ningund dia.

La forma de la elecion ha de ser que, el dicho dia de Santiago o San Pablo, los consules que fueren presentes juntaran la nacion generalmente y, asentados los consules pasados, ante dellos se lebantaran y les tomaran juramento de elegir deputados ydoneos y tales qual a sus conciencias pareciere ser mas ydoneos, para elegir los dichos consules, los quales dichos consules diputaran de cada posada una persona, entienda que ha de ser posada, donde aya tres hombres de tabla mayor, y, caso que en alguna posada no aya tres hombres de tabla mayor, los de la dicha posada se hayan de juntar a otra posada, qual a ellos vyen visto les fuere, y de todos juntamente se sacara una persona.

Yten, que no puedan elegir de una posada mas de un consol y, en caso que algunos que esten de otras casas, como dicho es, por no ser tres, se ayan juntado a otra posada, que destos tales se pueda elegir consol, aunque de la posada, en que estaban juntos, oviese otro, de manera que de las dos posadas pueda aver dos consules.

VI

Extrait d'une autre ordonnance concernant l'élection des consuls de la « nation » d'Espagne ou de Castille à Bruges.

1514.

BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Registre aux ordonnances de la « nation » d'Espagne, 1502 - 1606, fo 2.* Sous la rubrique : « Jesus, Maria. 1514. Otra hordenança fecha nuebamente, en el año del Señor de 1514, en el consolaje de Sylvestre Pardo y Pero de Cobarrubias y Diego de Bega, tocante al elixer de los consules de aqui adelante ».

Primeramente, el dia que se elixeren los consules, no se ha de ablar en otra cosa, en aquel ayuntamiento, y, antes que se comiencen hazer, sera leyda esta dicha hordenanza y se hagan desta forma syguiente :

Han de ser tres consules y un bolsero, los quales serviran por 6 meses ; en 25 de enero, dia de la Conversion de San Pablo, y en 25 de julio, dia de Santiago, seran elegidos.

La forma de la elecion a de ser desta manera :

Los cosules que fueren presentes daran su letra al clerque, para que se ayunte generalmente, y, estando en el dicho ayuntamiento, se levantaran los otros consules, que de antes fueron, y tomaran juramento a los consules presentes que eligiran deputados los mas suficientes, que a ellos les pareciere, para hazer nuevos consules, segund Dios y sus consencias.

Y por que ay ordenança que ninguna posada tenga diputado, sino oviere tres personas de tabla mayor, y las posadas, donde no oviere las 3, se puedan atener a qualquier posada, que ello quisieren, ado estuvieren los tres, y, por que en una posada no puede aver que un consul, entiendese en la posada do comen los 3, que no pueda ser mas quel uno, enpero la otra posada, que se atuvo aquella do fuere el consul, declaramos que, sy le nonbraren, tambien pueda serlo, pues que bive cada uno por sy en casa apartada.

De la manera que han de elegir los diputados para sacar los consules, a de ser que, la posada de do estubieren dentro deste dicho ayuntamiento mas de 3 personas, nonbraran los

consoles 3 dellos, quales a ellos les parecieren, y que a ellos tres, puestos sus nombres en un sombrero en tres papeles, sera llamado uno del ayuntamiento, para sacar uno de aquellos papeles, y el que saliere aquel sera diputado de aquella posada y asi haran lo semejante de cada posada. Y si por caso ubiere alguna posada, dentro del dicho ayuntamiento, que no estuvieren presentes tres de tabla mayor, dezimos que no se saque diputado de aquella posada y los consoles, en sus conciencias, elixan de toda la comunidad 3 personas y ponganse sus nombres en papeles, como lo de arriba, y el que saliere sera diputado por aquella posada, y asi despues de todos los diputados hechos se levantaran y juraran de elegir otros consoles, que a su parecer sean, en honrra y provecho para nuestra nacion.

VII

Liste des consuls, députés, suppôts (supuestos) et affiliés (« personas recedivas » d'origine flamande) de la « nation » d'Espagne ou de Castille à Bruges, redevables de la taxe appelée « avarie »¹⁵⁶.

1562.

BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Dossiers divers, 1550-1567*, Grande feuille de papier.

Declaracion de los señores supuestos a la nacion d'España, de las averias que deven a la dicha nacion d'España, del año de 1562 años.

Consules :

Diego de Lerma, Francisco de la Peña, Cristobal Suarez de la Concha.

Diputados :

Luis de la Vega, Antonio de Nagera, Garcia de la Peña por el y la compañía, Diego Cerezo, Juan Gallo Descalada, Pero Sant Vicente, Alonso Gutierrez de Ayala, Juan de Carrion, Antonio Gonçales Saldana, Francisco de la Puebla, Rrodrigo de Ballejo.

[Supuestos :]

El señor baron de Maele *, Juan de Matança, Fernando de Matança, Pero Cerezo, Juan Cereço, Gonçalo de Aguilera,

(156) Les noms marqués d'un astérisque (*) ont été raturés.

Francisco de Bejar, Juan Pardo *, Lorencio Despinosa, Bonifaz Despinosa, Miguel de Burgos, Juan de Castillo, Juan de Maeda, Mateo del Hoyo, Alonso Diez de Aguilar, Juan Gallo de Azenas, Juan de Calvete, Fernand Martinez, Francisco de Lerma, Juan Francisco de la Peña, Francisco de la Vega, Pero de Valencia, Gaspar de Castro, Nicasio Beorrain, Ynigo de Salinas, Juan del Rryo, Andres de la Maça, Juan de la Torre, Pero San Vicente, el joven, Pero de Melgar, Diego de Avila, Martin de Villar, Bartolome Debly, Fernando de Mautute, Diego de Montenegro, Antonio de Burgos, menor.

Casa del rincon :

Juan de Ortega de Herrera, Juan Fernandes de Salazar, Francisco Martinez.

Verde Porta :

Bartolome Martinez, sumero, Rrodrigo Guerra, Francisco de Ontaneda, Antonio de Ontaneda.

Casa de la Torre :

Andres de Cuellar, Antonio Xuarez, Francisco de Rruescas, Melchior de Burgos.

[Personas recevidas :]

Jaques Brosaot, Juan Batista de Rribeque, Fransois Pisot, Juan Esturman, Luis Potiers, Jaques Lefebre *, Juan Lefebre *, Juan Verbeque *, Pietre Wins *.

VIII

Liste des consuls, suppôts (supuestos) et affiliés (« personas recevidas » d'origine flamande) de la « nation » d'Espagne ou de Castille à Bruges, redevables de la taxe appelée « avarie »¹⁵⁷.

1573.

BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Dossiers divers, 1568-1575*, Grande feuille de papier.

Jesus, Maria. 1573. Relacion de los que an de jurar averias.

Los señores consoles :

Señor Antonio del Rrio, sumero, señor Cristoval Pesquer, señor Andres de la Maça.

Luis de la Bega *, Gonçalo de Aguilera, Juan de la Torre, Juan Gallo Descalada, Francisco Derruescas, Pedro de Mel-

(157) Les noms marqués d'un astérisque (*) ont été raturés.

gar, Pero Suarez de la Concha, Francisco de Ontaneda, Pedro de San Vicente, Antonio de Nagera, Lorenzo de Spinossa *, Bonifaz de Spinosa, Francisco de la Puebla, Andres de Cuellar, Pablo de Cuellar, Francisco Martinez, Francisco de la Torre, Gaspar de Burgos, Juan Lopez de Carrion, Antonio Gonçales de Saldana, Diego de Avila, Pedro de Maeda, Ynigo de Salas, Juan de Matança, Garcia de la Peña, Antonio de Burgos, Pedro de Valencia, Juan de Carrion, Diego de Montenegro, Andres de Burgos, Mateo del Oyo, Cristoval Cerezo Salamanca, Pero Fernandes Cerezo, Gaspar de la Bega, Juan Garcia, Antonio Gallo Salamanca, Diego de Cuellar, Luys de Aguilera, Francisco de la Maça, Pedro del Haro, Juan Bautista Riebeque, Jaques Brusault, Fernando Budens, Bartolome Debly, Cornieles Uelems Drax, Jaques Migueles, Gregorio de Quintanaduenas, Juan Barbeque, Pietre Uels, Luys Putier, Gregorio de San Vicente, Rrodrigo de Brizuela, Pedro de Melgar, el joven, Rrodrigo Guerra, Joan del Castillo, Juan Alonso de Temiño.

IX.

Liste des consuls, députés et membres de la « nation »
d'Espagne ou de Castille à Bruges.

21 février 1606.

BRUGES, ARCHIVES DE LA VILLE, *Archives du Consulat d'Espagne, Ayuntamientos, 1595-1608, fo 49-49 vº :*

En 21 de febrero de mill y seys cientos y seys años, se hizo ayuntamiento de diputados de la nacion d'España, despues de aver sido llamados para ello por Bictor de Bucq, nuestro clerque, y maestre Remy Rromel, los quales, despues de muchos propositos y propusiciones, se concluieron que se diese por escrito, a los del magistrado desta ciudad, los nombres de los que se tienen por supuestos desta dicha nacion, lo qual fue asi hecho en la manera que aqui sigue :

Primeramente consules :

Señor Francisco de la Torre, Señor Clemente de Castillo,
Señor Antonio del Rrio Ayala.

Diputados :

Señor Pedro de Valencia, Señor Juan de Matança Astudillo,
Señor Silvester de Matança.

Particulares residentes en esta ciudad :

El barron de Mala ; Señor Bernardino de Porris ; Señor Gaspar de Burgos, biejo consul ; Señor Diego Davila, biejo consul ; Señor Bonifacio Despinosa ; Señor Lope de la Corona ; Señor Gregorio de Sant Bicente, biejo consul ; Señor Gaspar de la Bega ; Señor Paul de Cuellar, biejo consul ; Señor Gregorio de Billegas, biejo consul ; Señor Francisco de Burgos.

Avsentes :

El señor concejero de Salinas ; Señor Antonio Gallo Salamanca, biejo consul ; Señor Juan de Castro de la Peña ; Señor Juan de Melgar ; Señor Estevan de Melgar, biejo consul.

Y las biudas y hijos de los supuestos de la nacion que, en tiempos pasados, an sido conocidos por tales.

Y quanto a Francisco y Diego Daranda, no estante quellos sean tenido por supuestos antes de agora, pero por aver declarado no conocer los consules por sus jueces competentes y rrebsan de pagar averias, como otros supuestos en tiempos pasados y de presente azen, sera determinado sobre ello, para guiarnos, como allaremos convenir.

Oorkonden en Mededelingen

Flansburg

Een conjectuur uit 1538 van Jacob De Meyere

De beschrijving van Oudenburg in de *Flandria Illustrata* (1641) van Sanderus bevat een zinsnede die om meer dan één reden zonderling voorkomt. Men leest er immers een hapax legomenon « Flansburg » als primitieve benaming van Oudenburg met verwijzing naar een bron die van elders niet bekend is. De tekst luidt als volgt :

« In hoc itaque Flandriae tractu principem olim locum tenuit Aldeburgus, ob monumentum priscae gloriae antea Flansburgum vocitata, inquit *Chronicon Ardenburgense* »¹.

M. Gysseling heeft, in zijn merkwaardige *Toponymie van Oudenburg*, deze tekst van Sanderus op zijn weg ontmoet en hem voor het eerst aan een critisch onderzoek onderworpen. Zijn besluit komt hierop neer :

1. « *Chronicon Ardenburgense* » dient geëmendeerd te worden in « *Chronicon Aldenburgense* », alias *Tractatus de Ecclesia Sancti Petri Aldenburgensis* ; door Sanderus wordt dat document op dezelfde bladzijde van zijn *Flandria Illustrata* meermalen aangehaald en steeds als « *Chronicon Aldenburgense* ».

2. Sanderus moet de *Vita Eligii* gekend hebben en heeft, daar hij in het *Tractatus* las dat Oudenburg de oudste stad en voormalige hoofdstad van Vlaanderen was, « *Municipium Flandrense* » (uit de *Vita Eligii*) geïdentificeerd met Oudenburg.

(1) In de Keulse uitgave van 1641, I, p. 316. In de Haagse uitgave van 1732, II, p. 226.

3. Op dat « *Municipium Flandrense* » heeft Sanderus een vertaling gevonden : *Municipium* vertaalde hij door *burg*, zijnde het tweede element in *Aldenburg*, en *Flandrense* door *Flams*, archaïserende spelling voor *Vlams* « *Vlaams* ». Door een verkeerd oplossen van de afkorting is *Flásburg* geworden tot *Flansburg*.

4. Sanderus heeft deze scheppende vertaling in de gedaante « *Flansburgum* » verenigd met de uitdrukking « *ob monumentum priscae gloriae* » uit het *Chronicon Aldenburgense (Tractatus)* door hem — met toevallige verschrijving — als bron opgegeven ².

Dit betoog, hoe scherpzinnig ook, heeft niet al de middelen van onderzoek uitgeput. Een critische ontleding van geheel Sanderus' beschrijving van Oudenburg is noodzakelijk om de *Flansburg-passus* juist te situeren en zijn waarde en betekenis af te wegen.

Omgang met Sanderus leert dat onze grote Vlaamse topograaf niet placht op te klimmen tot bronnen als de *Vita Eligii* en de *Monumenta Aldenburgensia* wanneer jongere literatuur over zijn onderwerp voorhanden was. Voor zijn hoofdstuk « *Aldenburgus, vulgo Oudenborch* » heeft Sanderus heel eenvoudig de tien eerste hoofdstukken uit Gramaye's historische beschrijving « *Brugae Flandrorum sive Primitiae Antiquitatum Brugensium* » (1611) overgenomen ³, met weglating van het zuiver literaire bijwerk, en bijvoeging van enkele gegevens uit een verloren handschrift van het laatste kwart der 16e eeuw, de *Annales van Georgius Cabelliau*, prior van de abdij van Oudenburg ⁴.

(2) M. GYSSELING, *Toponymie van Oudenburg*, p. 68-70 (Tongeren 1950; uitgave van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie).

(3) In de Leuvense uitgave van 1611, p. 5-12. In het verzameld werk (*Antiquitates Belgicae*; Leuven, 1708) het stuk: *Antiquitates Flandriae*, p. 87-90.

(4) Georgius Cabelliau (alias Cabillau), geb. te Oudenaarde ca. 1540; overleden ca. 1609. Monnik, prior en pastoor te Oudenburg. Zie FEYS-VAN DE CASTEELE, *Histoire d'Oudenbourg*, I, p. 450 (Brugge, 1873). Geboortedatum vastgesteld volgens Biekorf, 1933, p. 123. — De Latijnse compilatie op oudere kronieken door Cabelliau

De in Sanderus voorkomende citaten uit het Chronicon behoren alle, zonder uitzondering, tot de tekst van Gramaye die zijn bron vermeldt als : « vetus codex, auctor Chronici Aldenburgensis, scriptor quem supra laudavi, nostrum Chronicon, verba Chronici ». In zijn aanvullingen op Gramaye citeert Sanderus één enkele maal zelf het Chronicon, doch slechts onrechtstreeks : « Ita e vetere Aldenburgensi Chronico Georgius Cabelliau in suis Annalibus ». In dat citaat verwijst de Oudenburgse prior zelf nog eens naar de « Chronographus Aldenburgensis ».

Door Sanderus zelf wordt dus het Chronicon (Tractatus) geen enkele maal uit de eerste hand aangehaald. Alleen de Flansburg-passus met de verwijzing « Chronicon Ardenburgense » — na emendatie : « Aldenburgense » — zou hierop uitzondering maken ⁵. Zelfs afgezien van de inhoud van de passus heeft deze verwijzing een twijfelachtig voorkomen.

Uit de ontleding van de inhoud van de passus zelf zal nu blijken dat Sanderus daarin geen persoonlijk werk geleverd heeft, dat hij die alleenstaande bewering op haar geheel heeft ontleend, zoals zijn verwijzing zonder voorbehoud te kennen geeft. En dat hij dus met « Chronicon Aldenburgense » naar een andere bron verwijst dan het Tractatus.

in de jaren 1580-1609 samengesteld, bleef in de abdij bewaard tot aan de Franse Revolutietijd en moet dan verloren gegaan zijn. Sanderus vernoemt het werk als *Annales coenobii Aldenburgensis* in zijn *Flandria Illustrata* t.a.p. In zijn *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, I, p. 224 (Rijsel, 1641), vermeldt hij het handschrift als *Historia Urbis et Abbatum Aldenburgensium*. Valerius Andreas, die Cabelliau in 1623 nog niet opneemt, geeft hem een plaats in zijn *Bibliotheca Belgica* van 1643 met de volgende nota over zijn *Historia Urbis et Abbatum*: « Orditur a prima civitatis illius aedificatione, ac destructione eiusdem ab Attila et Nortmannis, deducitque ad annum 1570 ». Cabelliau schijnt vlijtig en niet zonder ernst gewerkt te hebben. Uit het archief van St. Winnoksbergen bezat hij gegevens over de grafelijke kamerheren, die hij aan Sanderus heeft medegedeeld.

(5) De Flansburg-passus is door Sanderus ingelast midden in de tekst van Gramaye en vervangt er een literaire overgang die, om zijn persoonlijk accent, moest wegvalen. Na de inleidende excursus van Gramaye over pagus *Flandrensis* en *Mempiscus* (hoofdstukken I-III van de *Primitiae*) vormt de ingelaste zinsnede met het gedwongen voegwoord « itaque » de aanhef van de eigenlijke beschrijving van Oudenburg.

Dat dit inderdaad het geval is wordt bewezen door de herkomst van het tot nu toe aan Sanderus toegeschreven « Flansburgum ». De vader van dit curiosum in onze toponymie is onze beroemde annalist Jacob De Meyere. Hij is het die, meer dan een eeuw vóór Sanderus, bij de aanhaling van teksten over Vlaanderen uit de Vita Eligii, zich uitsprak voor de mogelijke identificatie van de « Flandrensis Metropolis » met Oudenburg, en daarbij de persoonlijke conjectuur neerschreef dat de naam van « Aldenburgus », vóór de verwoesting door de Hunnen, Flansborg zou geweest zijn. In zijn *Compendium Chronicorum Flandriae*, uitgegeven te Neurenberg in 1538, schrijft De Meyere als volgt :

« DCXLIX. Eligius ex Lemovicibus ortus... Praefuit ut eius aequalis vitaeque scriptor Audoenus pontifex affirmat, Viro-mandensi, Noviomagensi, Tornacensi, Flandrensi, Gandensi et Corturiacensi metropoli. Flandrensem metropolim ea tempestate si non Ostburgum aut Torhaltum, certe Aldenburgum fuisse existimo, quod haud scio an Flansborg ante eversionem sit dictum. Maritimam oram eo tractu Flandras id seculum appellabat : ut in multis mediae aetatis scriptis videre licet : erantque ibi tum vici seu castella praecipui nominis, Aldenburgus, Turholt, Rodenburgus iam Ardenburgus, et Ostburgus... » 6.

De uitspraak van het *Compendium* betreffende Oudenburg als metropolis Flandrensis is meer genuanceerd dan deze van de *Rerum Flandricarum Tomi X*, de historisch-geographische schets door De Meyere in 1531 te Brugge uitgegeven. De commentaar op de tekst van de Vita Eligii luidt aldaar als volgt : « Ea tempestate Aldenburgium Flandriae metropolim seu metroconiam potius fuisse credimus » 7.

Tussen 1538 en zijn sterfjaar (1552) liet De Meyere Oudenburg als *Metropolis Flandriae — alias Municipium*

(6) JACOBUS MEYERUS, *Compendium Chronicorum Flandriae. Norimbergae, apud Johannem Petreium, 1538, fo 8 r.*

(7) In de heruitgave van 1843 (*Société d'Emulation, Brugge*), p. 12.

Flandrense — wegvallen. Oostburg noch Torhout traden in de plaats, maar wel Rodenburg (Aardenburg). In de Annales affirmeert De Meyere ditmaal zonder voorbehoud : « Flandrensem metropolim ea tempestate Rodenburgum fuisse existimo »⁸. Oudenburg kwam niet verder meer in aanmerking.

Men mag als zeker aanvaarden dat Sanderus het Compendium van De Meyere, zelfs zo hij het bij naam heeft gekend, niet heeft gebruikt. De Annales waren in zijn tijd — en zijn nog heden — in de statige uitgaven van Antwerpen (1561) en Frankfort (1580) de enige en totale Meyerus. De zeldzame en vergeten Compendium-druk is er ten andere, met enkele wijzigingen, geheel in opgenomen.

Dat Flansburg door Sanderus niet rechtstreeks uit De Meyere werd overgenomen blijkt overigens uit de context waarin het woord in de Flandria Illustrata voorkomt. De uitdrukking « ob monumentum priscae gloriae » waarmede het aldaar verbonden wordt, slaat in het Chronicon (Tractatus) op het element Ald- van Aldenborgh. De schrijver van het Chronicon verhaalt dat de inwoners, bij hun terugkeer na de verwoesting door de Noormannen, de plaats « ter wille van haar vroegere grootheid » Aldenburg d.i. vetus urbs genoemd hebben. Dat was dus een herdoping, een nieuwe naam. De oude voormalige naam van het « caput totius Flandriae » geeft de schrijver niet op. Bij Sanderus nu is Flansburgum deze primitieve naam en de oeroude grootheid van Oudenburg moet de lezer uit het element Flans- toespreken. De Flansburg-passus in de Flandria Illustrata is geen weergave maar wel een verwerking van de conjectuur van De Meyere.

Men weet dat in het Tractatus de oudste proeve van etymologie van « Vlaanderen » voorkomt : « Flandria ab

(8) In de Antwerpse uitgave van 1561, f° 5 r.

(9) Het is hier niet de plaats om in te gaan op de beweegredenen van deze koerswijziging van De Meyere, noch om haar naklank in de geschied- en plaatsbeschrijving van de 16e en 17e eeuw te vervolgen.

effectu dicitur tanquam flatibus vel fluctibus diuturna »¹⁰. Jacob De Meyere is op het stuk van deze etymologie met de monniken van Oudenburg in betrekking geweest en vermeldt reeds in zijn *Rerum Flandricarum* van 1531 deze « taalkundige » verklaring als een specialiteit van het huis: « qua in opinione sunt Aldenburgenses coenobitae in registis et actis sui coenobii »¹¹. Dat etymologisch vraagstuk bleef ook naderhand te Oudenburg actueel, zoals blijkt uit de uitvoerige dissertatie van de prior Cabelliau door Sanderus in het *Auctarium* van zijn *Flandria Illustrata* opgenomen¹².

In de etymologie van « Flandria » heeft De Meyere blijvend belang gesteld. Over dat onderwerp correspondeerde hij reeds voor 1531 met Jodocus Badius¹³ en uit de eerste bladzijde zowel van het *Compendium* als van de *Annales* blijkt dat het een actieve belangstelling was.

De voorbijgaande conjectuur van onze grote annalist is blijkbaar geïnspireerd door de Oudenburgse etymologie van « Flandria ». Het « caput Flandriae », zo heeft De Meyere geredeneerd, zal misschien wel primitief genoemd geweest zijn met hetzelfde stamwoord « flare » van « Flandras », adjectivisch gezegd : « flans »-burg.

Men mag als zeker aanvaarden dat deze aanlokkelijke conjectuur in de Oudenburgse abdij is bekend geweest en gebleven, ook nadat uit de posthume uitgave van de *Annales* bleek dat Oudenburg als *Metropolis Flandrensis* vervangen was door Aardenburg. De Oudenburgse monniken hebben deze laattijdige en onwelkome tekstwijziging van De Meyere met overtuiging verwaarloosd en dankbaar de ereplaats behouden die het *Compendium* met evenveel gezag aan hun stad toegekend had. Met het gevolg dat

(10) *Chronicon Monasterii Aldenburgensis*, ed. J. B. MALOU, p. 34 (Brugge, 1840; uitgave van de Société d'Emulation). Vgl. L. DELFOS, *De oorsprong der namen « Vlaming » en « Vlaanderen »*, in *Wetenschap in Vlaanderen*, IV, 1938, col. 33-41.

(11) *Rerum Flandricarum Tomi X*, p. 4 der aangehaalde uitgave.

(12) In de Keulse uitgave, p. 3-4. In de Haagse uitgave van 1732 is de tekst van Cabelliau ingelast in deel I, p. 6-8.

(13) *Aldaar*, p. 6.

Sanderus in de Oudenburgse traditie, en met name in de « Annales » van Cabelliau, zijn Flansburg-passus heeft ontmoet. Met « Chronicon Ardenburgense » verwijst hij, zo kort mogelijk in deze overgangszin, naar de jongste compilatie van Oudenburg, de « Annales » van Georgius Cabelliau, die hij verder, na een langere ontlening, met naam vernoemt en die hij, naast Gramaye, als enige bron heeft benuttigd in zijn beschrijving van Oudenburg.

A. VIAENTE.

De zestiende eeuwse schilder Arnoud De Keystere

Arnoud de Keystere, naar alle waarschijnlijkheid te Brugge geboren, was zoon van de fruithandelaar Joost de Keystere en diens vrouw Jacquemine Spillebeen, die beiden op 18 December 1556 nog in leven waren. Hij had het schilderen te Brugge geleerd en in deze stad op 30 Januari 1554 het meesterschap verworven. Voorzeker was onze schilder op het laatstgenoemde tijdstip nog niet gehuwd, want bij zijn inschrijving als meester in de gildeboeken van het Brugse ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers, waaronder de schilders ressorteerden, wordt hiervan geen gewag gemaakt. Hij is evenwel kort daarop in de echt getreden met een zekere Catharina de Groote, uit welk huwelijk op 18 December 1556 reeds een dochtertje was geboren. Is het Arnoud de Keystere te Brugge verder niet naar wens gegaan of werd hem elders een betere kans geboden? In ieder geval is hij als meester-schilder niet langer in de Zwinstad werkzaam gebleven. Reeds vóór het einde van het voornoemde jaar 1556 had hij zich inderdaad met vrouw en kind te Groningen gevestigd. Of het onze schilder in de Friese hoofdstad dan beter is verlopen, weten we niet.

Kort na zijn vertrek uit Brugge vroeg onze schilder aan de regering van deze stad hem een attestatie van goed gedrag en zeden te willen afleveren, blijkbaar om zich te Groningen daarmede te behelpen. De Brugse magistraat is op dit verzoek geredelijk ingegaan. Te dien einde nam zij het getuigenis af van twee betrouwbare personen, die haar met kennis van zaken konden inlichten. Deze personen waren: Nikolaas Vermeersch, fruithandelaar, en Albrecht van Eekele, schilder, beiden poorters en inwoners der stad. De eerste getuige oefende niet alleen hetzelfde beroep uit als Joost de Keystere, vader van onze Arnoud, maar onderhield met hem sedert lang nauwe relaties en was derhalve met diens familie zeer vertrouwd. Daarenboven was hij tegenwoordig geweest op de bruiloft van onze schilder. De tweede getuige was een vakgenoot en gildebroeder van Arnoud de Keystere, met wie hij daarenboven dagelijkse omgang had.

Omtrent Arnoud de Keystere wist men totnogtoe enkel en alleen, dat hij te Brugge, waar hij zijn vakkennis had opgedaan, meester-schilder geworden was¹. De voormelde attestatie komt dus in ruime mate de biographie van deze schilder aanvullen. Om die reden laten wij dan ook dit stuk hierna in zijn geheel volgen.

Nopens de artistieke bedrijvigheid van onderhavige schilder tast men volledig in het duister. Wegens de korte tijdspanne, die hij als meester-schilder te Brugge heeft doorgebracht, is de kans aldaar iets over zijn werk te vernemen natuurlijk gering. Wat Groningen betreft, ook aldaar kunnen geen gewrochten van hem aangewezen worden. Wat meer is, de naam de Keystere komt in Groningse archiefstukken niet voor en lijsten van het schildersgild of van het gild, waarbij de schilders waren aangesloten, zijn voor de 16e eeuw aldaar niet aanwezig².

(1) Zie C. VANDEN HAUTE, *La corporation des peintres de Bruges*, blz. 87 b (Brugge-Kortrijk [1913]).

(2) Volgens inlichtingen mij vriendelijk verstrekt door de heer dr. H. P. Coster, archivaris van de stad Groningen.

In 1923 werden in het ruime koor van de Sint-Maartenskerk te Groningen tijdens het witten van de wanden belangrijke muurschilderingen ontdekt, welke vervolgens van de kalk werden ontdaan en op deskundige wijze gefixeerd. Deze schilderingen, « a tempera » op de droge kalk gepenseeld, worden toegeschreven aan een Zuid-Nederlandse meester en zouden, naar het oordeel van deskundigen, omstreeks 1545, wellicht zelfs 1550, ontstaan zijn³. Alhoewel onze Arnoud de Keystere pas in 1556 te Groningen is aangekomen, toch rijst bij ons de vraag of hij mogelijk de auteur van deze muurschilderingen is. Naar onze bescheiden mening immers, zijn schilderwerken op enkele jaren na niet te dateren, voornamelijk wanneer er omtrent de kunstenaar en diens milieu niets bepaald vaststaat. Daarenboven dient nog rekening gehouden met het feit, dat de Brugse schilders uit het midden van de 16e eeuw, in vergelijking met hun vakgenoten uit andere Zuid-Nederlandse kunstmiddens, voornamelijk Antwerpen en Brussel, archaïstisch werkten en achterlijk waren met kunstvormen en werkmethodes. Wat hier ook van moge wezen, zeker is, dat er een belangrijke oorzaak moet voorhanden geweest zijn om de Brugse schilder Arnoud de Keystere uit zijn vaderstad naar het tamelijk ver afgelegen Groningen te kunnen lokken.

ALB. SCHOUTEET.

1556 December 18. — Attestatie van goed gedrag en zeden voor de schilder Arnoud de Keystere, afgeleverd door de regering van de stad Brugge.

Actum 18mo in Decembre 1556, present scepenen : Kethele, Anchemant. — Ten versoucke van Gillis de Keystere, de frutenier, over ende uuter naeme van Aernoud de Keystere, zynen broedere, vry schildere van zynen ambochte ende poor-

(3) Over deze muurschilderingen, ten getale van veertien, zie E. NEURDENBURG, *De muurschilderingen in het koor van de Martinikerk te Groningen*, in *Oudheidkundig Jaarboek*, tom. IV (1924), blz. 241-254; *De muurschilderingen in de Martinikerk te Groningen* [uitgegeven door de Ned. Herv. Gemeente te Groningen], (Groningen-Batavia, z.j.); G. J. HOOGEWERFF, *De Noord-Nederlandsche schilderkunst*, tom. II, blz. 557-565 ('s-Gravenhage, 1937).

ter deser stede, onlanx om proffyt te doene vertrocken metter wuenste met zynder huusvrauwe ende huerlieder beeder dochterkin binder stadt van Groeninghe in Oostvrieslandt, compareeren in persooene Claeys Vermeersch, ooc frutenier, oudt 59 jaeren, ende Albrecht van Eecke, vry schildere van zynen ambochte, oudt 29 jaeren of daeromtrent 4, beede insetene poorters deser voorn. stede van Brugghe, die wy houden etc., verclaersen by eede warachtich zynde, dat zy beede wel kennen ende over zekere jaeren wel ghekendt hebben den voorn. Aernoudt de Keystere, vry schildere van zynen ambochte ende poorter deser stede, ende wel weten dat hy es de ghetrauwde zuene van Joos de Keystere, de frutenier, die hy heft by Jacquemine Spillebeens, zynen wive, noch beede levende, ende midsdien ooc wel weten, dat de voorn. Aernout vóór zyn vertrech diversche jaeren wynkele hilt ende zyn ambocht van schilderen daghelicx dede binnen deser voorn. stede ende dat zy, deposanten, noynt anders en verhoorden dan dat de voors. Aernout eerlick ghewandelt, gherequisiteert ende aldaer gheleift heift zo ende ghelyck een man [van] eeren ende van goeder naeme ende fame behoort ende sculdich es te doene, allegierende voor cause van scientie de voorn. Claeys Vermeersch dat hy ende de voors. Joos de Keystere, tselfs Aernouds vadere, waren ende zyn tsamen vrye fruteniers binnen deser stede ende van oude kennesse ende alzo was in de brulocht van den voors. Aernout, zynen zuene, met Catheline de Grootte zynen wive, ende de voorn. Albrecht van Eecke dat hy ende denzelven Aernout waren van eenen ambochte, te wetene vrye schilders binnen der voors. stede, ende midsdien van goede daghelicxsche ghemeenschap ende frequentatie; al zonder fraude of arghejist.

Brugge, stadsarchief, *Overleg over de jaren 1555-1556*, nr 158 (minuut op papier).

(4) Over de schilder Albrecht van Eekele zie: C. VANDEN HAUTE, t.a.p., blz. 50 b, 84 b, 202 b, 203 b [?], 222 a, 222 b; R. A. PARMENTIER, *Bescheiden omtrent Brugsche schilders van de 16e eeuw.* — III. Jan Benson, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*, tom. LXXXI (Brugge, 1938), blz. 189-190; R. A. PARMENTIER, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIe eeuw.* — XIV. Simon Puseel, in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, tom. X (Antwerpen, 1940), blz. 107-109, 111-112, 115, 118, 120, 125, 128, 129. — Wat inzonderheid zijn geboortedatum betreft dient opgemerkt, dat in de laatstaangehaalde uitgave, op blz. 109, een document d.d. 18 December 1560 wordt medegedeeld, waarin aangegeven wordt dat Albrecht van Eekele toen twee en dertig jaar oud was.

Boekbespreking

M. GYSSELING, *Toponymie van Oudenburg*. Tongeren, 1950, 280 bl., kaarten (Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Vlaamse Afdeling nr. 5).

Een van onze beste jeugdige filologen geeft ons hier zijn doctors dissertatie, gewijd aan zijn geboortedorp.

Het boek begint met een hoofdstuk over de gevolgde methode, die baanbrekend zal zijn voor de uitwerking van verdere dorpsmonografieën. De schrijver handelt er over de inrichting van het werk, het opsporen van de bronnen, de spelling, de datering, de aanduiding van de bronnen, de rangschikking en de kaarten.

Voor de kennis van de culturele opgang van de Germanen, alsook voor de kennis van het Middelnederlands, ligt veel gewichtig materiaal verscholen in de toponymie. Alleen door grondige toponymische studiën over zekere dorpen, die als type kunnen gelden voor een gehele streek, en die over een rijk oud archief beschikken, zullen we de geboorte en de groei van ons volk kunnen nagaan.

Als type is Oudenburg van buitengewoon belang. Het speelt de een belangrijke rol in de laat-Romeinse tijd en in de vroege Middeleeuwen. Geografisch strekt zich de gemeente uit ten dele over diluviale grond en ten dele over poldergrond, wat zeer belangrijk is om de landwinning van de mens na te gaan. En eindelijk beschikt Oudenburg over zeer oud archiefmateriaal.

Oudenburg stamt waarschijnlijk uit de voor-Romeinse tijd. Het centrum van de gemeente, dat op de hoogtelijn van 5 m. ligt en dat een insprong vormt in het poldergebied, werd aangelegd op een vierkant van 300 m. zijde, met twee diagonale straten. Deze vorm stamt uit de IVe eeuw, wanneer de Romeinen daar een castellum bouwden tegen de invallen van de Angelsaksers. Dit castellum was omgeven door vier stenen muren. De noordermuur werd stevig gebouwd omdat hij moest bestand zijn tegen het geweld van de zee. Later hebben de

graven van Vlaanderen Oudenburg versterkt tegen de Noormannen. Het plaatsje was een van de eerste centra van evangelisatie in de kuststreek (7e-8e eeuwen). In de XIe eeuw werden de Romeinse wallen gebruikt als steengroeven voor de muren van de burg te Brugge en voor de bouw van de St. Pieterskerk te Oudenburg, waarrond St. Arnulfus in 1084 een abdij stichtte, die verdween op het einde van de XVIIIe eeuw.

De oudste vorm van de naam is Aldenburg (866) en betekent waarschijnlijk oude burg, want Oudenburg was circa 670 de voornaamste plaats van het Pagus Flandrensis, dat zich uitstreckte langs de kust, tussen het Zwin en de Aa.

Het vierde hoofdstuk over de wordingsgeschiedenis van het cultuurland is het meest interessante, het brengt talrijke nieuwe gegevens over de landname van af de Keltische tijd tot aan de Xe eeuw. Het grondgebied van Oudenburg bestaat uit diluviale grond, die duizende jaren oud is en uit alluviale poldergrond die niet ouder is dan de VIIe-Xe eeuwen. Het zuidoosten van de gemeente met het castellum ligt op de zandgrond.

Op het diluvium vinden we de oudste landname, dank zij de oudste toponiemen, die ieder aan een grondig onderzoek worden onderworpen.

Kouter. Het woord bestaat nog in het dialect van West-Brabant en van Zuid-Vlaanderen. Het was het land dat gemeenschappelijk werd bebouwd door de inwoners van het dorp. De kouter was er driedelig ingedeeld voor de driejarige wisselbouw. Maar het driedelig gewanstelsel vormt het einde van de middeleeuwse ontwikkeling van de landbouw, en geeft dus niet de oorspronkelijke betekenis van het woord kouter. Om de oorspronkelijke betekenis terug te vinden moet men gaan naar gebieden waar het woord het vroegst is uitgestorven en alleen als relict in de toponymie werd bewaard. In de polders bestaat het woord niet, het was dus reeds uitgestorven bij het begin van de inpoldering (VIIIe eeuw).

Te Oudenburg vind men het woord alleen nog in composita, een bewijs dat reeds vroeg de betekenis van kouter was verloren gegaan. De Kouter ligt er boven de hoogtelijn van 4 meter en bestaat uit slechte grond. Dit was het akkerland dat het eerst gebruikt werd. De lager gelegen landerijen op de boord van de overstroming waren vochtig en verzuurd. Kouter komt van het latijn *cultura*, het is dus niet ouder dan de Gallo-Romeinse periode, maar het duidt zeker de akkerlanden aan van vóór de Germaanse landwinning.

Broil. Dit land ligt ook boven de hoogtelijn van 4 meter. Het woord is Keltisch, en betekent oorspronkelijk « omheining ». Het ging over in het Germaans met de betekenis van « laaggelegene, moerassige weide ».

Ink. De Ink ligt ten zuidoosten van het castellum, ten dele boven en ten dele onder de hoogtelijn van 4 meter. Het is akkerland dat waarschijnlijk gewonnen werd op de heide, na de Germaanse landname en vóór de inpoldering. De betekenis van het woord ligt nog niet vast, maar schijnt weide te zijn.

Groeninge en *Riedinne* liggen nevens elkander ten dele boven en ten dele onder de hoogtelijn van 3 meter. Groeninge is een collectief van groen en betekent grasland. Veel stukken land in het oude Groeninge dragen nu namen met -bilk. Riedinne is een moerassige plaats met riet begroeid. Ze ligt langs de Oude Beek, waar deze zich in twee armen splitste en waar het vroeger moerassig was.

Deze vijf namen geven de cultuurgeschiedenis weer van het diluvium te Oudenburg. De Klouter was het oudste akkerland, ernaevens lagen de oudste weiden in de Broil. Na de Germaanse landname werd de Broil veranderd in akkerland, en het weiland werd verlegd naar lageregelegene plaatsen, eerst naar de Ink, later naar Groeninge en ten dele in de moerassige Riedinne.

Sedert de IVe eeuw na Christus werd, ten gevolge van de Duinkerkiiaanse transgressie, de veenvlakte, die zich tussen de zandgrond en de zee uitstrekte, tweemaal per dag door de zee overstroomd. Zekere hoger gelegen delen, gescheiden door krekken en geulen, wamen slechts zelden onder water, het waren slikken. Toen deze nog wat meer aangewassen waren, kwamen ze slechts bij zeer hoge vloed onder water. Het werden schorren waarop gras groeide en waar de kudden konden weiden. Later wanneer de schorre rijp geworden was, werd ze ingepolderd. De polders werden nadien verenigd in wateringen en beschermd door dijken.

Dank zij de vormen *-ingahem* en *-hem*, die na de Xe eeuw niet meer in de vorming van plaatsnamen voorkomen, kennen we de datum van de eerste bewoning van de polders. In 988 worden de eerste polderdorpen vermeld : Latfinga (*Leffinge*) en Fleskengem (*Vlissegem*). Te Oudenburg, op de zuidelijke rand van het poldergebied, liggen twee *-hem* namen. In de XIe eeuw was het reeds vruchtbaar land; het was dus ontzout en sedert geruime tijd ingepolderd.

De schrijver onderzoekt ook de perceelnamen van het ingepolderd gebied. Eerst de hoogten : een *hil* is een bodemverhe-

venheid van kleine uitgestrektheid ; een *werf* is een vluchtheuvel dagtekenende uit de tijd toen de grond nog schorre was; en een *wal* is een vluchtheuvel of een molenwal.

Een *Bilk* (van bilok) is een afsluiting, een omheind stuk. In de polders zijn het stukken grond afgesloten door krekken of geulen ; daaruit kwam later de betekenis weide.

Een *Meed* of maad, zelfde stam als maaien, is hooiland.

Een *Terra* is een aanzienlijke oppervlakte land, ingedeeld in *stikken*, die zelf, ten dienste van de afwatering, onderverdeeld zijn in *stringen*, smalle langwerpige repels, die herinneren aan een streng of touw.

Akker is een jegenode of hoek. Oorspronkelijk was een akker de gezamenlijke landbouwgrond van een dorp of van een hoek. In de XIIIe eeuw krijgt het woord de betekenis van perceel bouwland.

Hofstede is de plaats waar een huis staat, gestaan heeft, of kan gebouwd worden. Op geen enkele der oude hofsteden te Oudenburg stond een woning.

Het boek bevat nog een alfabetische lijst van 999 oudere en jongere toponiemen, de aanduiding van enkele taalverschijnselen, de bronnenlijst en de bibliografie.

Aan het einde van het werk hebben we zes kaarten met de nodige verklaring : 1. het dorp circa 1300; 2. het dorp in de XVIe eeuw; 3. het dorp in 1724; 4. de gemeente ingedeeld in hoeken en beginnen; 5. de kadasterkaart van Oudenburg met de opgave van de ligging van de toponiemen; 6. de eigendomsverhoudingen rond 1475.

De Toponymie van Oudenburg is de beste tot nu toe verschenen dorpsmonografie. Zij zal toonaangevend blijven voor de verdere studie van de plaatsnamen in onze gewesten en zal moeilijk kunnen geëvenaard worden.

JOS. DE SMET.

Kroniek

(Afgesloten op 31 Mei 1951)

In Memoriam

Te Poperinge overleed op 14 Juni 1950 de ijverige archivaris en geschiedkundige OSCAR FIERS. Hij was geboren Poperingenaar (9 November 1869). Van zijn jeugd af toonde hij grote belangstelling voor het verleden van zijn geboortestad en ging er al vroeg op het stadsarchief werken. Het was evenwel pas in 1928 dat hij tot stadsarchivaris werd aangesteld en zich systematisch aan het ordenen van dat archief zette. Het kostte hem twintig jaren onafgebroken werk om dit ordenen tot een goed einde te brengen. Welwillend en vriendelijk stelde hij er een eer in de talloze vragen om inlichtingen die hem toekwamen, zonder uitstel en met nauwgezetheid te beantwoorden. Zeer bescheiden van karakter, en benomen door zijn archivariswerk, kwam hij er zelden toe iets voor publicatie af te werken. Zijn enkele bijdragen verschenen voor het merendeel in *Biekorf*.

Op 11 Maart 1951 overleed te Brussel dr. FILIPS VAN ISACKER, geboren te Torhout op 18 December 1884. Op aanraden van G. Kurth, aanverwant langs moeders zijde, besloot hij na zijn humaniora, de wijsbegeerte en letteren te studeren. Hij behaalde zijn doctoraat in de geschiedenis te Leuven, met als proefschrift : *De Spaanse tussenkomst in Frankrijk en de Nederlanden*, waarin vooral de economische aspecten belicht werden. Nadien was hij een goed jaar lid van het Historisch Instituut te Rome. Daar bestudeerde hij vooral de Brieven van Paus Clemens VI. Dom U. Berlière nam later de uitgave over, toen F. Van Isacker zijn politieke loopbaan begon. Het eerste deel van de *Lettres de Clément VI (1342-1352)* verscheen in 1924 onder beider naam. In 1931 werd hij minister van verkeerswezen. Naderhand nam hij de leiding op zich van nog andere ministeries. In 1938 nam hij ontslag als minister en volksvertegenwoordiger. In 1946 werd hij tot algemeen voorzitter verkozen van de Bond van de Kroostrijke Gezinnen. Gedurende zijn « historische periode », was hij me-

dewerker aan ons tijdschrift. Benevens boekbesprekingen in de *Handelingen* van 1910, 1911 en 1912, publiceerde hij er in 1910 een studie over *Pedro Enriquez de Azevedo, graaf van Fuentes, en de Nederlanden (1592-1596)*.

Te Knokke, waar hij, op 31 Mei 1890 geboren, lange jaren schoolbestuurder was, overleed op 25 Januari 1951 GASTON VAN STEENE. Zijn belangstelling voor het verleden van zijn geboorteplaats ging gepaard met de studie van de bodem en de natuur. In 1930 liet hij *De Zeekust en Knoeke. Natuur- en geschiedkundige gids* en naderhand een verkorte *Guide de Knoeke* verschijnen.

In ons Genootschap

In zijn jongste zittingen heeft het Bestuurscomité van ons Genootschap twee nieuwe bestuursleden benoemd ; het zijn zeereerw. heer Jan de Cuyper, pastoor van Pervijze, en dr. Jos. Marechal, archivaris-paleograaf bij het Rijksarchief te Brugge. Te dier gelegenheid werd het redactiecomité als volgt heringericht : E. P. Dom N. Huyghebaert, dr. Jos. De Smet, E. H. Jan de Cuyper, dr. J. Marechal, leden, en prof. mr. Eg. I. Strubbe, secretaris. Dr. J. De Smet werd meer in het bijzonder met de bezorging van de *Boekbesprekingen* belast, E. H. J. de Cuyper met die van de *Kroniek*, en dr. J. Marechal met die van de *Bibliografie*, die van de volgende aflevering af opnieuw zal verschijnen.

Feestalbum Mich. English

Sedert lange tijd reeds was de uitgave van een feestalbum ter ere van E. H. Michiel English, archivaris van het bisdom Brugge, in overweging genomen. Wij vernemen dat thans tot de uitvoering daarvan wordt overgegaan. De bedoeling van de inrichters is bijdragen over een onderwerp uit de kerkelijke- of kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen in een boekdeel samen te bundelen onder de titel : *Studies over de kerkelijke en de kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen. Bijdragen ter ere van Z. E. H. Michiel English*. De verscheidenheid van de behandelde onderwerpen, de rijkheid en de degelijkheid van inhoud, staan er borg voor dat die uitgave een blijvende plaats in de historische literatuur van West-Vlaanderen zal innemen. De inschrijvingen kunnen nu reeds aan de uitgeverij « De Tempel », Tempelhof te Brugge, ingezonden worden.

Geschiedenis in West-Vlaanderen

A. VAN DE VELDE.

In nr 3 (Nov. 1950) van *Te Velde*, orgaan van de « Vereniging van de(r) Velde(n) », die alle dragers van deze familienamen wenst te groeperen, is een levensschets verschenen van de in 1915 overleden Brugse historicus Arthur Van de Velde. In leven ambtenaar bij het Provinciaal Bestuur van West-Vlaanderen, is hij lid en medewerker geweest van ons Genootschap (Zie A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen, 1839-1939*, blz. 101). Hij heeft ook zijn medewerking verleend aan het tijdschrift *Kunst*, waarin hij o.a. een opgemerkte studie liet verschijnen over Metsers en Proefstukken en over de Oude Wapengilden van Brugge. Hij heeft zich echter meest verdienstelijk gemaakt als historicus van de Brugse ambachten. Benevens zijn talrijke studies over dit onderwerp, welke in het *Brugsch Handelsblad* zijn verschenen, publiceerde hij in boekvorm : *Het Ambacht der Stoeldraaiers, Zeef- en Waslichtmakers te Brugge* (Brugge, 1909) ; *Het Kuipersambacht te Brugge historisch beschouwd* (Brugge, 1911) ; *Het Schildersgild te Brugge* (Brugge, 1905), en *De Ambachten van de timmerlieden en de schrijfwerkers te Brugge* (Gent, 1909).

J.D.C.

HET S. JANSGASTHUIS TE DAMME.

Op 24 Juni a.s. zal het zevende eeuwfeest van het S. Jansgasthuis te Damme door de inrichting van een historische stoet feestelijk herdacht worden. Te dier gelegenheid wordt de geschiedenis van het gasthuis, die destijds door pastoor J. Opedrinck werd samengesteld, door de Eerw. Zusters uitgegeven. Het zal een boekdeel vormen van nagenoeg 160 blz., geïllustreerd en met een woord vooraf van onze redactie-secretaris, prof. mr. E. I. Strubbe. Het is te verkrijgen in het gasthuis zelf en bij de drukker-uitgever Lannoo te Tielt, tegen de prijs van 50 Fr.

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis in West-Vlaanderen

OUDHEIDKUNDIGE ONTDEKKINGEN.

De laatste maanden werden in West-Vlaanderen en zelfs in de Noordzee, belangrijke oudheidkundige ontdekkingen gedaan. We citeren : *Brugge, Kortrijk, Oostende, Wervik en Zeebrugge*.

Te *Brugge* werden tijdens de urbanisatiewerken op het Zand, de grondvesten blootgelegd van het voormalige Kapucijnenklooster. Ook werden aldaar vijf geraamten aan het licht gebracht. Het Kapucijnenklooster van het oude Zand werd in het begin van de 17e eeuw gebouwd, dank zij o.m. een stedelijke bijdrage van 15.000 gulden, in 1617 geschonken. In 1838 werd een derde deel van het klooster onteigend om er het station te bouwen. In 1865 werd het overig deel van het klooster ook onteigend. De kloosterlingen verlieten hun klooster in 1867, om enkele jaren nadien hun nieuw klooster in de Boeveriestraat te betrekken.

Te *Kortrijk* werden tijdens de opruiming van de puinen, aan de hoek van de Leie- en Onze-Lieve-Vrouwestraten, een aantal oude kapitelen ontdekt, die naar hun vorm te beoordelen, dagtekenen uit de 13e eeuw. Wellicht komen die kapitelen voor van de zuilen, die de gewelven schraagden van de kelders, die in deze van ouds drukke handelstraat, de Leiestraat, tot magazijnen dienden van de aldaar gevestigde lakenhandelaars. Reeds vroeger werden in deze straat dergelijke gewelven en zuilen ontdekt.

Te *Oostende* werden ter gelegenheid van delvingen in de H. Burgerstraat, op een uur van het stadscentrum, ook merkwaardige vondsten gedaan. Benevens oude moeffen, werden delen van geraamten opgegraven. Men vermoedt dat die overblijfsels de plaats aanduiden waar vroeger, buiten stad, de Ste Katarinakerk stond.

Ook te *Wervik*, het oude « Viroviacum », werden belangrijke oudheidkundige ontdekkingen gedaan. In 1950 werden opgravingen gedaan in de puinen van het St Janshospitaal en op de Steenakker. Ze werden gedaan onder leiding van Dr. H. Roosens, adjunct-conservator bij de Rijksdienst voor opgravingen. Allerhande zeer oude voorwerpen werden aldaar aangetroffen, o.m. romeinse ceramiek. Ook zou thans vaststaan, dank zij die ontgravingen, dat werkelijk, zoals steeds vermoed werd, Wervik een keltische nederzetting was, die na de verovering der streek door de Romeinen, het romeins « Viroviacum » geworden is.

Ten slotte wijzen we nog op de vondst van een oud anker. Op 35 mijlen ten noordoosten van *Zeebrugge*, werd door de Z.506 « Bertha Leon », toebehorend aan Leon Demunter uit Zeebrugge, een oud anker uit zee opgehaald. Het zou voorkomen, naar schatting van bevoegde kenners, van een Spaans koopvaardijship en 'n 400 jaar oud zijn. Het anker, dat on-

geveer 3000 kg. weegt, werd door het Brugs stadsbestuur aangekocht. Het zal waarschijnlijk te Zeebrugge geplaatst worden, aan de voet van het Visserskruis.

J.D.C.

DE ABDIJ VAN DUINEN TE KOKSIJDE.

In verband met de opzienbarende opgravingen, sedert 1949 ondernomen en nog steeds voortgezet, dient gewezen op het zeer interessant artikel van A. Viaene, in *Biekorf*, 1951, blz. 7-16 : « Het einde van de Duinenabdij te Koksijde ». Aan de hand van archiefteksten wordt aangetoond, dat de afbraak van de oude abdij begon in de Herfst van 1578 en bijna voltrokken was tegen het begin van de Winter van 1579. Reeds vroeger werden peilingen gedaan op het terrein, waar eertijds de abdij stond. Dit in 1897 en in 1911. Thans werden de moderne technische middelen aangewend om de duinen, die de abdijpuinen bedekken, weg te voeren, en ook om het waterpeil, dat de vroegere opzoekingen belemmerde, te doen dalen. Zo kon men reeds het grootste deel van de abdijkerk aan het licht brengen, alsook de noordergang van het kloosterpand. Voor meer bijzonderheden over de ontdekkingen verwijzen we naar de nota in *Biekorf*, 1951, blz. 17-19 : « Hoe ver staat het met de opdelvingen in Koksijde ? » en naar de geïllustreerde Gids over de oude abdij. In deze brochure zal, benevens uitleg over wat reeds aan het licht kwam, een bondige schets gegeven worden over de geschiedenis van de abdij, vooral in betrekking met het tot stand komen van de voormalige kloostergebouwen.

J.D.C.

DE HERSTELLING VAN GERARD DAVID'S TRANSFIGURATIE TE BRUGGE.

Wij vinden het allerminst prettig de spijtige herstelling van *De Transfiguratie*, schilderij dat dicht staat bij Gerard David en bewaard wordt te Brugge in de O.L.V. kerk, te moeten bespreken. Wij staan hier voor een voldongen feit. Het paneel werd, schijnbaar zonder voorzorgsmaatregelen, aan minder behendige handen toevertrouwd.

In 1902 schreef *Hulin de Loo* aarzelend het werk aan de school van Gerard David toe 1. Deze toeschrijving hebben

(1) Georges H. DE LOO, *Bruges, 1902. Exposition de Tableaux flamands des XIVe, XVe et XVIe siècles. Catalogue critique*, Gent, 1902, 29 (nr. 117).

Bodenhausen, Friedländer en jongere kunsthistorici bevestigd². Het paneel zou heel wat hebben geleden tijdens de eerste wereldoorlog³. In September 1944 ontvreemd, kwam het terecht, samen met het Madonabeeld van Michel Angelo, in de zoutmijnen van Alt-Aussee (Oostenrijks Salzkammergut). In November 1945 werd het plechtig aan de kerkfabriek van O.L.V. teruggeschonken. Het Werk verbleef in September en October 1945 in het Laboratorium der Belgische Musea, te Brussel en prijkte op de tentoonstellingen van het Herwoonen Kunstbezit (Brussel, 1948) en van Gerard David (Brugge, 1949). Wij mochten dit werk samen met Dr. P. Coremans en R. Sneyers, respectievelijk Directeur en Diensthoofd van het Centraal Laboratorium der Belgische Musea, tot driemaal toe grondig bestuderen en grijpen bijgevolg de gegevens, waarop wij hier steunen, niet uit de lucht. Trouwens, reeds in 1945 en opnieuw in 1949 werden van dit schilderij röntgen-opnamen alsook microfotografieën verwezenlijkt. Wij kunnen dus de actuele staat met vroegere toestanden in alle objectiviteit vergelijken.

In December 1949 was de toestand van dit werk zeer bedenkelijk. De voorbereidingslaag of het plamuur was ziek en verpulverde op vele plaatsen. Met de pigmentlagen was het niet beter gesteld. Hier en daar was blaasvorming ontstaan. Bovendien waren de vijf planken, waaruit het paneel is ineengetimmerd, uit de voegen losgekomen, hetgeen reeds na 1914-18 was gebeurd en toentertijd hersteld werd.

Thans zijn de planken opnieuw dicht aaneengesloten. Langs de vier voegen, over de gehele hoogte van het schilderij, ging de restaurator over tot een weinig zuinige « overpainting », waarvan de kleurschakeringen slechts bij benadering met de aanpalende en onder liggende oorspronkelijke tonaliteiten overeenstemmen. De uitslag is bepaald onaangenaam. Het bonbonrozig kleurtje op de belichte zijde van Joannes' verheven elleboog, hetzelfde op zijn kleed dat onder de mantel uitsteekt boven het rechterbeen; hevig groene stippels in het landschap, rechts, langs de gerestaureerde voeg, het schreeuwerig bloedrood langs de geplooidde arm van Mozes, links boven in de wolken, dit zijn slechts een paar van de meest storende nieuwbeschilderde delen.

(2) Eberhard von BODENHAUSEN, *Gerard David und seine Schule*, München, 1905, 179-180, nr. 36. Max J. FRIEDLANDER, *Die altniederländische Malerei*, Bd. VI: *Memling und Gerard David*, Berlin, 1928, 149, nr. 184.

(3) FIERENS-GEVAERT, *La Peinture à Bruges*, Bruxelles-Paris, 1922, 40.

Bovendien werd het schilderij gereinigd, d.w.z. met bijmiddels bewerkt. Zones van diepgaande schoonmaak zijn: ter hoogte van de heup links onder de gordel van de H. Jacobus, rechts, en op de mouwuiteinde van de opgeheven rechterarm van de H. Petrus, in het midden. Hier werd door het aanbrengen van een okerachtig sausje, op de te voorschijn gekomen onderste laag van de glacis een blauw bereikt, dat « electrisch » aandoet. Het ergste: in de lichtkrans om de God-de-Vader figuur, werden de pigmentlagen over een vrij aanzienlijke oppervlakte tot op het plamuur uitgebeten, zodat het geel « schitterend » uit het oorspronkelijk evenwicht geraakte.

Daarentegen, werden een aantal losgekomen en afgeschilferde deeltjes niet gerestaureerd, b.v. in de wolken, links en rechts van de Almachtige. Ter behandeling en genezing van de voorbereidingslaag werd vermoedelijk niets aangewend zodat de kwaal, onder het nieuw vernis en de pigmentlagen voortwoekert en reeds opnieuw met het blote oog aan de buitenzijde zichtbaar wordt, nl. in het kleed van de H. Petrus. Werd er iets ondernomen tegen de houtworm die in het paneel aanwezig is ?

Wij beperken ons tot het hoofdzakelijke en moeten hierbij opmerken dat naast de nieuwste restauraties, talrijke oudere herstellingen bestaan, die echter minder in het oog vallen. Bovendien mogen wij met verluchting verklaren dat heelwat gespaard bleef en o.m. de aangezichten van de personages. Wij vragen ons ten slotte af hoe het mogelijk is dat een zo innemend werk, herkomstig uit het atelier van Gerard David, op onverantwoordelijke wijze aan tastende handen en zonder voorlichting wordt prijsgegeven. Was de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen op de hoogte gesteld van het geval ? Gaf deze Commissie haar goedkeuring ? Wij menen dat haar advies niet werd ingewonnen en zijn trouwens overtuigd dat deze Commissie het werk niet had uitgegeven (en dan ook laten bekostigen door Staat, provincie en stad !) zonder daarbij ook de zijlufken van dit altaarstuk, dus het geheel te laten herstellen. Deze luiken, van de hand van P. Pourbus (1573) hangen vastgeklonken tegen de muur in een zijkapel van de O.L.V. kerk. Jaar in, jaar uit, worden de verfdelen die van de rugzijden aanhoudend op de grond vallen, ter gelegenheid van de grote schoonmaak, de straat opgevaagd. Op wie wachten wij dan, wij die in onze West-Europese vredesdroom ter verdediging van onze

beschaving worden wakker geschud, op wie wachten wij, om ons kristelijk kunstpatrimonium met enig fatsoen te beschermen ?

Dr. A. Janssens de Bisthoven.

DE HERSTELDE SCHANDPAAL TE MALE.

Lofwaardig is het initiatief van het gemeentebestuur van Sint-Kruis, de stenen schandpaal of « pelderijn » van Male te hebben heropgericht. Dit sierlijk achttiendeuws heerlijkheidsteken verving een oudere eiken staak, die in 1569 voor het stadhuis van Male werd geplaatst. Het stenen « pelderijn », in de vorm van een driezijdige obelisk op een voetstuk, werd in 1874 afgebroken, in 1879 achter het stadhuis overeind gezet en op 2 Juli 1950 langs de nieuwe autobaan plechtig heropgesteld. Dit leert ons M. Cafmeyer in het smaakvol te dezer gelegenheid uitgegeven herinneringsboekje dat een voorbeeld is van degelijke vulgarisatie. (M. CAFMEYER, *Male, Geschiedkundige Sprokkelingen*. Brugge, 1950. Uitg. Gemeentebestuur van Sint-Kruis, 23 blz., 4 pl.).

Dr. A. J. d. B.

INVENTARIS VAN DE MONUMENTEN EN KUNSTWERKEN VAN BRUGGE EN OMLIGGENDE.

Te melden is de bedrijvigheid in de drie gerechtelijke cantons Brugge van het Centraal Iconografisch Archief voor Nationale Kunst, Brussel. De volledige aanwijzende inventaris van de monumenten en kunstwerken van deze 39 gemeenten en van de stad Brugge werd grotendeels door Drs. Frans Vromman, Wetenschappelijk Adviseur, klaargemaakt met het oog op de reeds ingezette fotografische campagne. Men koestert de hoop dat de inventaris over twee jaar zal kunnen verschijnen.

Dr. A. J. d. B.

Enkele uitgaven nog in voorraad :

- Annales de la Soc. d'Emulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8o, 163 blz. 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*, 1913-1920, 2 dln. in 8o, 457 + 327 blz. 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het « Veld » of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in 8o, 233 blz. 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8o, 463 + 1290 blz. 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in 4o, XIV + 137 blz. 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in 4o, XXXV + 512 blz. 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in 4o, XXV + 169 blz. 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Etablissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in 8o, 136 blz. 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, in 4o, 432 blz. 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*. Brugge, 1950, in 8o, 335 blz. 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,
Komvest, 22, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation », in 1839 gesticht, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De « Handelingen » vormen ieder jaar een boekdeel van minstens 200 bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (Adres : **Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis, Komvest 22, Brugge**) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (150.— fr.) en geeft recht op de toezending van de « Handelingen » en van de afzonderlijke uitgaven. Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de « Handelingen » of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.